

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

KRATAK UVOD U KREOLSKE JEZIKE

JUČER – DANAS – SUTRA

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS-bodova

Anamarija Čepo

Zagreb, 15. svibnja 2019.

Mentor

Izv. prof. dr. sc. Ivan Marković

Sadržaj

0. Uvod.....	1
1. Od pidžina do kreolskog	5
1. 1. Etimologija naziva <i>pidžin</i> i <i>kreolski jezik</i>	6
1. 2. Kreolska terminologija	7
1. 3. Klasifikacijska pitanja	10
2. Razvoj kreolistike.....	14
3. Postanak i razvoj kreolskih jezika.....	19
3. 1. Važnost socioloških čimbenika u genezi kreolskih jezika	19
3. 2. Teorije o postanku kreolskih jezika.....	21
3. 2. 1. Teorija releksifikacije	27
3. 3. Procesi pidžinizacije i kreolizacije	29
3. 3. 1. Proces pidžinizacije	30
3. 3. 2. Proces kreolizacije	33
3. 3. 3. Procesi prilikom usvajanja prvog i drugog jezika.....	35
3. 3. 4. Dekreolizacija i (post)kreolski kontinuum.....	38
4. Kreolski jezici francuske leksičke osnove.....	40
4. 1. Haićanski kreolski jezik.....	44
5. Strukturni opis	49
5. 1. Leksikosemantika	50
5. 1. 1. Treći utjecaji ili <i>adstrati</i>	57
6. Par crtica iz kreolske fonologije.....	58
6. 1. Vokalsko-konsonantski inventar	61
6. 2. Pitanje (orto)grafije.....	64
7. Morfologija.....	65
7. 1. Derivacijska morfologija	69
7. 1. 1. Multifunkcionalnost.....	72
7. 2. Glagol 'biti'	75
7. 3. Gramatičke kategorije roda i broja	80
7. 4. Zamjenice	83
7. 5. Prijedlozi.....	85
8. Sintaksa	87
8. 1. Poredak sintaktičkih elemenata	89
8. 2. Veznici.....	91
8. 3. Logički odnosi i (a)sindetsko povezivanje	92
8. 4. Imenska sintagma	95

8. 5. Glagolska sintagma.....	102
8. 6. Iskazivanje pasivnog značenja.....	104
8. 7. Sustav TMA-čestica	107
8. 7. 1. Gole rečenice.....	112
8. 7. 2. Predikatna čestica <i>ap</i>	115
8. 7. 3. Predikatna čestica <i>te</i>	118
8. 7. 4. Predikatna čestica <i>va</i>	121
8. 7. 5. Predikatna čestica <i>pou</i>	123
8. 7. 6. Izražavanje habitualnosti	125
8. 7. 7. Između modalnih glagola i čestica.....	127
8. 7. 8. Kombinacije čestica	130
8. 8. Niječnica	132
8. 9. Emfaza	134
8. 10. Finalne usklične čestice	135
8. 11. Upitne rečenice	136
8. 12. Serijalizacija glagola.....	140
9. Namjesto zaključka	143
10. Bibliografija	146
11. Sažetak i ključne riječi	151

Kratice

ANT	anteriornost
DEF	određeni član
DEF-FUT	sigurnija budućnost
DEM	demonstrativ
DET	determinator (u smislu rečeničnog determinanta)
EKS	ekspresivni usklik
EMF	isticanje, emfaza
EVID	evidencijalnost
FIN	svršenost radnje
FUT	futur, budućnost
GEN	genitiv
IMPF	imperfektivnost, nesvršenost
INDEF	neodređeni član
INTRG	interrogativ
IRR	<i>irrealis</i>
JD	jednina
K	kreolski (KE kreolski engleski, KP kreolski portugalski, KŠ kreolski španjolski)
KOP	kopula
LOK	lokativnost
MN	množina
MOD	modalnost
NEG	negacija
P	pidžinski (PE pidžinski engleski)
PAS	pasiv
POS	posvojnost
POST	drugi dio diskontinuiranog morfa
POV	povratnost
PROG	progresiv
PROSP	prospektiv
PZ	prezent
REL	relativ
SUBJ	konjunktiv ili subjunktiv

*Like different kind words, da world was full of different kind birds: yellow birds, blue birds, red birds, love birds – and den came da pigeon.*¹

0. Uvod

Kreolski jezici jedna su od tema koje u domaćoj literaturi ne zauzimaju odveć stranica, iako je riječ o jednom od najfascinantnijih (socio)lingvističkih fenomena, koji može pružiti izrazita uvida u funkcioniranje jezika, ali i društva općenito. Premda se termin najčešće rabi u jednini, on obuhvaća čitav spektar varijeteta različita stupnja sličnosti, a u krajnjoj liniji i različitim leksičkim osnovama, što je zahtijevalo restrikciju teme, sužavanje fokusa na određenu skupinu jezika, posebice u svjetlu podatka Silvije Kouwenberg, koja navodi da postoji petstotinjak kreolskih jezika, od kojih su mnogi već izumrli, a velika većina nije ni opisana (Winford 2012: 447). Tako će glavni predmet ovoga rada biti francuski kreolski jezici, i to oni koji pripadaju takozvanoj *atlantskoj skupini*, a među njima će prevladavati primjeri iz haitianskog kreolskog jezika, ujedno jednog od najbolje opisanih jezika te vrste, koji je među prvima i dobio neku vrst institucionalna priznanja.

Gotovo svaka priča o kreolskim jezicima započinje *pidžinima*: „Pidžini obično nastaju kao rezultat kontakta dviju društvenih grupa nejednaka statusa ili prestiža. Jezike grupa višeg statusa u takvim situacijama nazivamo superstratom, a jezik koji koristi grupa nižeg statusa supstratom“ (Matasović 2001: 46). To su jezici ograničene komunikacijske upotrebe, nastaju kao rezultat potrebe za zajedničkim sredstvom sporazumijevanja među skupinama koje ne dijele jezika te ne služe kao materinji nekoj jezičnoj skupini.² Pidžin potom može doživjeti nekoliko razvojnih putova (Trask 2005: s. v. *pidžin*) – može nestati iz uporabe,³ primjerice havajski pidžin, može se upotrebljavati naraštajima, što je slučaj s nekim afričkim pidžinima, ili pak postaje materinjim jezikom, *kreolskim jezikom*: „Kreolski je jezik koji je postao od pidžina, ali je funkcionalno proširen i ima govornike kojima je materinski jezik“ (Matasović

¹ Pjesma Josepha Balaza *Da History of Pigeon* pisana na havajskom kreolskom i Balazovom vlastitom ortografijom jer službena ne postoji (Romaine 2000: 199).

² Samim time što nije materinji, pidžin prema Trasku (2005: *prirodni jezik*) ne bi bio prirodni jezik, odnosno jezik koji služi ili je služio kao materinji.

³ Kada u dodir dolaze dvije jezične skupine nejednaka statusa i prestiža, jezik siromašniji i obično potlačene skupine u opasnosti je od jezične smrti: „Isti se društveni obrasci odnosa među jezičnim zajednicama, koje dovode do izumiranja jezika, ponavljaju već tisućljećima, i to na svim kontinentima“ (Matasović 2005: 229). Nasreću po nas i po kreolske, to nije nužno i slučaj.

2001: 47).⁴ Premda ta uvriježena ideja o ciklusu *od-pidžina-do-kreolskog*, odnosno tzv. *model životnog ciklusa* potječe još od doba Huga Schuchardta, jednog od utemeljitelja kreolistike (Kouwenberg – Singler 2008: 8, Singler 2008: 333), stranice koje slijede pokazat će da je i ta najosnovnija postavka kreolistike upitna (v. § 3.3).

Nadalje za razliku od domaće literature (npr. Andrijašević 1992) nećemo se koristiti terminima *ishodišni jezik* za superstrat i *pridruženi jezik* za ono što ostala literatura naziva supstratom, s obzirom na to da smatramo kako navode na pogrešan put u poimanju tih sustava te ćemo, kao i ostatak literature strane provenijencije, rabiti termine *superstrat* i *supstrat*. *Superstrat* je dakle jezik društveno i ekonomski dominantnije skupine koja dolazi u kontakt s društveno inferiornijom skupinom, čiji jezik nazivamo *supstratom*, a čijim miješanjem kao krajnji rezultat nastaje kreolski jezik (Valdman 1978: 5, Kouwenberg – Singler 2008: 12, Siegel 2008b: 1).

Naime konsenzus je da su kreolski jezici podgrupa *miješanih jezika*, pri čem se oni značajno razlikuju od ostalih varijeteta koji su produkt jezičnog kontakta (Lang 2000: 446, Lefebvre 2004: 7). Kao glavna razlika ističe se broj jezičnih skupina koje dolaze u kontakt – miješani jezici nastaju kao produkt dvojezične situacije, dok su kreolski rezultat jezičnog kontakta koji uključuje tri jezika pa naviše. Keith Whinnom istaknuo je da je takav višejezični kontekst ključan jer bi u suprotnome jedna skupina eventualno usvojila jezik druge skupine (prema Lefebvre 1998: 1, Lefebvre 2004: 8). Tako je u genezu kreolskih jezika zapravo uključen superstrat kojim govori relativno malobrojnija, ali društveno i ekonomski dominantnija skupina te više jezika koji čine supstrat, a kojima govori većinsko stanovništvo: „Ključna je činjenica da skupina govornika supstrata nema zajednički jezik. Takva situacija stvara potrebu za *linguom francom*“ (Lefebvre 1998: 1, Lefebvre 2004: 8, Siegel 2008: 1). Također motivi njihova nastanka različiti su – višejezična situacija stvara potrebu za *linguom francom*, zajedničkim sredstvom sporazumijevanja skupina koje se međusobno ne razumiju, dok su miješani jezici produkt želje da se unutar jedne skupine formira identitet kako bi se ona razlikovala od skupine s kojom dolazi u kontakt te ne uključuju procese usvajanja drugog jezika (Lefebvre 1998: 29, Siegel 2008b: 1, Sarić 2005: 2).

Nadalje kreolski jezici oblik riječi daleko najvećeg dijela svojega leksika bazirali su na modelima iz superstrata, pa se zato govori o, primjerice, kreolskim jezicima temeljenima na francuskome (eng. *french-based creole languages* ili pak fr. *les créoles à base française*), dok

⁴ Matasović (2001: 47) ističe da razlika između pidžina i kreolskog jezika ne mora nužno biti strukturalno izražena.

je utjecaj supstrata vidljiviji na semantičkoj i morfosintaktičkoj razini, odnosno „dubinskoj strukturi“ (Valdman 1978: 6, Siegel 2008b: 1, Siegel 2008a: 83).⁵ Budući da superstrat osigurava modele za oblik riječi, o njemu se govori i kao o jeziku *leksifikatoru* (Kouwenberg – Singler 2008: 11, Siegel 2008: 1). Također leksifikator je daleko bolji termin od superstrata jer jasnije upućuje na najočitiju razinu njegova utjecaja, otklanja ideju dvaju jezičnih slojeva te otvara prostora promišljanju kreolskih kao klubaka, a ne naslaga, a kao glavni njegov nedostatak ističe se nepostojanje alternativnog termina za njegov parnjak, odnosno supstrat. No postoji još jedan *-strat* važan za kreolsku terminologiju. *Adstrati* su jezici koji su također utjecali na kreolske jezike bilo kroz jezični dodir bilo da su bili govoreni oko kreolofonog područja ili da su „uvezeni“ nakon formiranja kolonija (v. § 5. 1. 2) (Valdman 1978: 161, Kouwenberg – Singler 2008: 11, Smith 2008: 100).

Također budući da sintagma *temeljeni na francuskome jeziku* u nazivu ovih jezika može navesti na krive zaključke, smatramo da bi valjalo pronaći bolji termin koji bi jasnije ukazivao na činjenicu da je superstrat pružio uzorke za oblik riječi većine kreolskog leksika, ali da nije jedini formativni čimbenik njihova sustava. Naime prečesto omjeravani o svoje superstrate ne uzimajući u obzir međuovisnost svih inkorporiranih utjecaja te jezičnih elemenata, ekspresivnost kreolskih jezika smatrana je reduciranom, što je pak rezultiralo degradirajućim stavovima o njihovu položaju kao jezika, ali i nizom rasističkih premisa vezanih uz njihove govornike. Jedno od pitanja koje se nužno nadovezuje na ostala jest pitanje njihove genealogije, ali i tipologije – ako je kreolski jezik jezik u punom značenju te riječi, koliko ih zapravo potpada pod tu kategoriju, kamo ih svrstavamo, kako im pristupamo?

U prvom dijelu rada bavit ćemo se općenitim postankom kreolskih jezika i njihovim odnosom spram pidžina te ostalih miješanih jezika, specifičnim socio-historijskim uvjetima njihova postanka, kao i razvojem kreolistike kao znanosti te problemima s kojima se suočava(la). Osim toga u kreolistici kao da vrijedi pravilo *koliko lingvista, toliko teorija*, pa će to biti samo kratak pokušaj ocrtavanja glavnih postavki. Pritom ćemo osobito istaknuti neke kreolističke topose koji su recentno dovedeni u pitanje, no gotovo ih je nemoguće iskorijeniti, premda priječe napredak kreolistike kao objektivne lingvističke grane, počevši pritom od upitnosti

⁵ *Dubinska struktura* apstraktni je prikaz rečenične strukture koja se pretpostavlja da bi se rečenica mogla raščlaniti, a središnji je pojam *transformativno-generativne gramatike* Noama Chomskog. Pretpostavka je da rečenice imaju dubinsku strukturu, apstraktne temeljne oblike koji se razlikuju od površinske strukture rečenice. Dubinske strukture prolaze kroz transformacije da bi u pojedinom jeziku tvorile pravilne *površinske strukture* (Trask 2005: *dubinska struktura*).

sama njezina kamena temeljca, ciklusa *od-pidžina-do-kreolskog*, koji dominira u većini priručnika koji se bave tom tematikom.

Treći dio istaknut će vrlo dugo zanemarivanu važnost, čak i ključnost društvenih čimbenika postanka kreolskih jezika da bismo se potom bavili lingvističkim nuspojavama društvena konteksta u kojima su se kreolski rađali, odnosno procesima *pidžinizacije* i *kreolizacije*, a naposljetku i *dekreolizacije*, uz uvođenje pojma *kreolskog kontinuuma*, relativizirajući tako oštre granice nametnute tim varijetetima. Te procese povezat ćemo s procesima na snazi prilikom usvajanja prvog i drugog jezika, čiju ulogu kreolisti sve češće ističu (v. § 3. 3. 3), zastupajući pritom mišljenje da su kreolski jezici rezultat sinergije različitih izvora i uzoraka, od utjecaja supstrata i superstrata, procesa koji djeluju pri usvajanju prvog i drugog jezika, jezičnih univerzalija, a u krajnjoj liniji i jezičnog posuđivanja, odnosno unutarnjih procesa jezičnog razvoja.⁶ Pritom su nam, govoreći o psiholingvističkim procesima na snazi prilikom usvajanja jezika, važni i termini *input* i *output*: „Da bi do usvajanja jezika, kako prvoga tako i drugoga, uopće došlo, osoba treba biti izložena tome jeziku. Jezik koji netko sluša ili prima i iz kojega može učiti (Richards i sur. 1992) na engleskome se naziva *input*. Rezultat procesa usvajanja bit će vidljiv iz onoga što iz njega bude proizlazilo, što govornik na drugome jeziku bude proizveo, a to je na engleskome *output*“ (Cvikić 2007: 100).

Smjestivši haićanski prvotno u kontekst kreolskih jezika francuske leksičke osnove, u § 4 kratko ćemo ocrtati turbulentnu povijest Haitija, što će biti od velike važnosti za shvaćanje sustava haićanskog jezika. Od pete cjeline bavit ćemo se samim lingvističkim materijalom, prvotno kratko ocrtavši neke leksičkosemantičke značajke, potom fonološke te morfološke, da bismo na kraju stigli i do sintakse te sustava antepoimiranih predikatnih TMA-čestica haićanskog sustava kojima se aktualiziraju gramatičke kategorije vremena, načina i vida.⁷

Kreolski jezici i pidžini oduvijek su lingvistima mrsili račune i zadavali popriličnu glavobolju. Često su im služili kao modeli za ispitivanja svakojakih teorija, od diglosije, jezične promjene, povezanosti jezika i društvenih čimbenika, usvajanja jezika do brojnih drugih, unutar kojih su rušili često olako postavljane hipoteze. Iskakali su tako iz okvira brojnih

⁶ *Jezične univerzalije* odnose se na ona obilježja jezika koja nalazimo u svim ili barem u većini jezika svijeta (Marković 2012: 145), primjerice to da svaki jezik razlikuje imenice i glagole, da svaki jezik ima tri lica ili pak da svaki jezik ima najmanje tri samoglasnika smatra se dijelom univerzalija (Trask 2005: s. v. *univerzalije*).

⁷ U ovome smo radu kao ekvivalent za engleski termin *preverbal markers* odlučili rabiti termin *antepoimirane predikatne čestice*. Naime TMA-čestice podvrsta su onog što se engleskome naziva terminom *TMA markers*, čiji je prvi dio akronim iza kojeg stoje glagolske kategorije *tense-modality-aspect*, odnosno *vrijeme*, *način* ili *modalitet* te *vid* ili *aspekt*.

teorija, pa tako i transformativno-generativne gramatike, koja jednostavno nije bila promjenjiva na sustave ovako kompleksne sociolingvističke povijesti. Jer to uistinu i jest jedina njihova razlika spram drugih prirodnih jezika – povijest njihova postanka, a ne specifičnost jezičnog sustava. Lingvistika je tek nedavno uvidjela pravu prirodu kreolskih jezika te su se oni počeli promatrati kao odvojeni, samosvojni i nadasve prirodni jezici: „Njihovi se sustavi toliko razlikuju da se zapravo teško mogu smatrati čak i dijalektima svojih ishodišnih jezika“ (Holm 2000: 1). Iako ih i dan-danas mnogi lingvisti i dalje odbijaju apostrofirati kao jezike, u dijelovima svijeta u kojima su prisutni postaju važan čimbenik jezičnog planiranja te ih je sve više nadomak statusa službenog jezika (Rickford – McWhorter 1997: 238).⁸

Literatura o kreolskim jezicima toliko je puna proturječja da je od šume nemoguće na kraju vidjeti drvo, gotovo da nema lingvistâ koji dijele neko mišljenje te u kreolistici dosad nije bilo nekog konsenzusa niti ima naznaka da će se u skorije vrijeme postići jer vjerojatno ne postoji neka lingvistička grana toliko prošarana ideologijom. Gotovo je nemoguće navesti sve stavove o kojem god aspektu kreolskih sustava, teško je ponekad i pristati uz jedno mišljenje, ali jedno je sigurno – kreolski jezici nisu nikakva simplificirana verzija svojih leksifikatora, već prirodni jezici u punom smislu te riječi, odnosno kako je to Siegel (2008a: 279) sažeo: „razvoj pidžina i kreolskih pokazuje da je jezik višedimenzionalan, promjenjiv komunikacijski sustav iznimno prilagodljiv zahtjevima svoje uporabe te okoline u kojoj se rabi“, i to će ovaj rad pokušati pokazati.

1. Od pidžina do kreolskog

Kreolski jezici, kao i pidžini, dugo su smatrani „pokvarenim verzijama“ svojih superstrata, o čemu i svjedoče nazivi poput *pokvareni engleski*, *kopilanski portugalski*, *crnački francuski*, *kombuistaaltje* (‘kuhinjski jezik’), *isikula* (‘jezik kuli’) i sl. (Holm 2000: 1, Siegel 2008a: 123). Njihovi su govornici smatrani poludičljima, ali su i oni sami svoj jezik smatrali manje vrijednom varijantom jezika svojih gospodara, što potvrđuje da „stajališta o jeziku često imaju i oni kojima ta stajališta ne idu u prilog: gotovo svi na Jamajci smatraju engleski 'dobrim', a

⁸ Iako je takav razvoj rezultat napora (socio)lingvisti koji su se svojski trudili obraniti kreolske jezike, zanimljivo je pritom primijetiti da ponekad i oni sami izbjegavaju nazvati ih jezicima, pa tako Valdman (1978) koristi termine poput *parler* ‘govor’, ali ne i *langue* ‘jezik’.

⁹ *Kuli* (eng. *coolie*; hindi *Kuli*, naziv aboridžinskog plemena) perojativan je naziv za jeftinu radnu snagu koja se dopremala s Dalekog istoka (*Encyclopaedia Britannica*, s.v. *coolie*).

sva odstupanja od njega 'lošima' (Trudgill 2000: 9) (v. str. 18). Nažalost, takav je stav dugo vladao i u lingvističkim krugovima, koji su ih smatrali neprirodnima, defektnima te samim time nedostojnim objektima bilo kakva znanstvena rada (Holm 2000: 1). Koliko je kontroverznih polemika i mišljenja utkano u promatranje kreolskih, pokazuju nam i tvrdnje koje su se nužno borile protiv takvih stavova, primjerice: „Oni nisu parazitski sustavi ni iskvarene verzije jezika s kojima su najbliže povezani na leksičkoj razini“ (Romaine 2000: 174). Jedan je od glavnih problema bio i taj što su se predmetom lingvistike predugo smatrali samo pisani jezici, status kojih su kreolski jezici, i to rijetki, dosegli tek u 17. stoljeću. *Miješani* ili *kontaktni* su jezici, kamo ih zapravo i ubrajamo, općenito među posljednjima zapisani, a u mnogim je kreolskim kulturama dugo bilo uvriježeno mišljenje da se oni i ne mogu zapisati (Holm 2000: 194).

1. 1. Etimologija naziva *pidžin* i *kreolski jezik*

Etimologija termina *pidžin* uglavnom se izvodi iz engleske riječi *business* [ˈbɪznɪs] ‘posao’ (Valdman 1978: 3). Holm pak smatra da je etimon portugalska riječ *baixo* [bajʃu] ‘nizak’, koja se rabila za razlikovanje portugalskog pidžina (*baixo português*) od standardnoga portugalskog na području portugalskih kolonija u Aziji u 16. i 17. stoljeću te od kojega je, po njegovu mišljenju, fonološki lakše izvesti riječ *pidžin* (Holm 2000: 9). Valdman između ostaloga navodi i teze po kojima naziv potječe od imena indijskog plemena Pidians ili pak portugalske riječi *piqueno* ‘malen’, a naposljetku zaključuje: „Konačno, nije isključeno da riječ *pidžin* potječe iz spoja više pretpostavljenih izvora“ (Valdman 1978: 4).

Mišljenja su složnija oko etimologije termina *kreol*. Iz latinskog glagola *creāre* ‘stvoriti’ razvio se portugalski glagol *criar* ‘odgojiti’, zajedno sa svojim participom prošlim *criado* ‘odgojen’, od kojega potječe i riječ *crioulo* ‘odgojen u gospodarevu domu, sluga’, kao i njezina španjolska inačica *criollo* (Holm 2000: 9, Valdman 1978: 10, Cohen – Toninato 2010: 3). Riječ se prvotno odnosila na afričkoga roba rođena u Novom svijetu, na floru i faunu koja ga je okruživala, proširivši se kasnije i na Europljane Novoga svijeta, a naposljetku i na običaje i govor njihovih potomaka rođenih u Novom svijetu (Holm 2000: 9, Aboh – DeGraff 2015: 3, Simeon 1969: 721). Termin se tako prvotno rabio u etnografskom i antropološkom značenju, nerijetko nelaskavih konotacija, tek kasnije zadobivši semantičko proširenje koje je naposljetku i prevagnulo, čime je rođen naziv varijeteta nastala u izvanrednim društvenim okolnostima – *kreolski jezik*.

1. 2. Kreolska terminologija

Terminološka zbrka koja se nadvila nad kreolistiku nije nemala. Da ne bismo unosili pomutnju u ionako neujednačenu terminologiju, nećemo se odveć doticati niza sekundarnih termina poput kreolida,¹⁰ različitih tipova „podomaćenih“ varijeteta, polukreola, pseudopidžina, polupidžina, polukreolskih jezika, proširenih pidžina ili pak međujezika i miješanih jezika, koji ionako ne pomažu u definiciji onoga što kreolski i pidžini jesu, već onoga što oni nisu (Holm 2000: 11).

Uporaba tih termina podrazumijeva neku vrst ljestvice morfosintaktičke kompleksnosti varijeteta koji se nalaze negdje između najnestabilnijeg, žargona, do najkompleksnijeg, kreolskog jezika, odnosno ta bi ljestvica izgledala ovako: *žargon (pretpidžin) – stabilni (kristalizirani) pidžin – prošireni pidžin – kreolski jezik* (Kouwenberg – Singler 2008: 8, Mesthrie 2008: 264). Nadalje moguće je da prošireni pidžin ili pak kreolski jezik, prolazeći kroz proces *dekreolizacije*, postane dio (*post*)kreolskog ili *pidžinskog kontinuuma* (v. § 3.3.3). Versteegh (2008: 161) ističe da su takvi intermedijarni termini nastali kao pokušaj da se izbjegne pripisivanje statusa pidžina ili kreolskog jezika varijetetima van atlantske skupine, čije je definiranje kompleksnije te nije uvijek lako razgraničiti pod koju bi kategoriju neki varijetet potpadao (Siegel 2008b: 5). Neki lingvisti, primjerice, afroamerički govorni jezik smatraju *postkreolskim varijetetom* (Trudgill (2000) čak i *kasnim* ili *krajnjim postkreolskim*), odnosno sustavom koji je, premda je izgubio većinu kreolskih značajki, neke ipak zadržao (Holm 2000: 10).¹¹ Neki pak afrikaans, zapadnogermanski jezik potekao iz nizozemskog govoren na području južne Afrike, smatraju polukreolskim jezikom, a drugi kreolidom uz argument da on nikada nije ni bio pidžin, odnosno da „jezik, u kojem su vidljivi *pojednostavljivanje* i *miješanje*, povezan s nekim ishodišnim jezikom, a koji nikad nije bio pidžin ili kreolski u smislu da je uvijek imao govornike koji su koristili varijantu u kojoj nije došlo do redukcije, naziva se *kreolidom*“ (Trudgill 2000: 13).

Definicije kao definicije – i odredbe pidžina i kreolskih jezika, koje uvijek idu ruku pod ruku, nužno su manjkave, često simplificiraju stvari te ne vode računa o raznolikosti tih sustava koji

¹⁰ Inače je riječ o prilično neodređenu terminu, no Holm (2000: 10) ga koristi kao oznaku za onaj sustav koji je samo na prvi pogled nalik kreolskima po svojoj jednostavnosti (*sic!*) u odnosu na superstrat, no nakon pažljivijeg uvida postaje jasno da nije prošao kroz nijedan stupanj kreolizacije (v. usp. Trudgilovu definiciju).

¹¹ *African-American Vernacular English* (AAVE).

se svi trpaju pod zajednički nazivnik, no nekakve operativne definicije ipak su korisne. Prema Johnu Holmu (2000: 5):

Pidžin je reducirani jezik koji je rezultat dugotrajna kontakta skupina ljudi bez zajedničkog jezika; razvija se kada im je potrebno neko sredstvo verbalnog sporazumijevanja, moguće za trgovinu, no nijedna skupina ne usvaja materinji jezik druge skupine zbog društvenih razloga koji bi mogli uključivati izostanak povjerenja ili bližega kontakta.

Osim toga neka obilježja mogla bi ih povezati s umjetnim jezicima – nisu materinji, ograničenih su komunikacijskih funkcija, a razlikuju se okolnostima svojeg nastanka, odnosno umjetni su jezici „pidžini koji nastaju u miru radne sobe“ (Anttila 1989: 174, prema Matasović 2001: 226). Naime pidžini su nastajali kao sredstvo sporazumijevanja različitih etničkih skupina prilikom trgovine, kao *lingua franca* na plantažama i među multietničkom brodskom posadom ili pak kao jezik slugâ¹² (Rickford – McWhorter 1997: 240), a takvi su različiti uvjeti generirali i različite procese: „Budući da su pidžini i kreolski jezici rezultat različitih procesa i utjecaja u okolnostima jezičnog dodira u kojima govornici različitih jezika moraju osmisliti zajedničko sredstvo komunikacije, varijacije mogu imati niz različitih izvorâ poput miješanja, usvajanja prvog ili drugog jezika te univerzalija“ (Romaine 2000: 167). Jedna od mogućih sudbina pidžina, osim jezične smrti ili statusa *quo*, jest daljnji njegov razvoj uslijed nativizacije.¹³

Kreolski jezik u svojem je klasičnom poimanju pidžin koji je postao materinji, obično potomcima govornikâ pidžina koji su ga usvajali kao prvi jezik (Rickford – McWhorter 1997: 238), odnosno prema Holmu (2000: 6):

Kreolski jezik za pretka ima žargon ili pidžin; materinji je jezik cjelokupnoj jezičnoj zajednici, često onoj čiji su preci bili geografski izmješteni, pa su njihove veze sa svojim izvornim jezikom i sociokulturnim identitetom bile djelomične raskinute. Ti su društveni uvjeti često bili rezultat ropstva.

Sastavni je tako dio gotovo svake definicije kreolskoga jezika ciklus *od-pidžina-do-kreolskog*, odnosno razvitak kreolskog iz pidžina. Naime iz strukturno nestabilna i leksički nedovoljno elaborirana *žargona* razvija se stabilan *reducirani pidžin*, koji odlikuje morfološka jednostavnost te koji se rabi kao sredstvo bazične komunikacije među skupinama koje ne dijele zajedničkog jezika, a u odgovarajućim okolnostima taj pidžin postaje *prošireni pidžin*,

¹² Primjerice izumrli jezik *tay boi* (anamitski francuski, vijetnamski pidžinski francuski) rabljen u Indokini između Francuza i njihovih vijetnamskih slugâ.

¹³ Ian Hancock primjerice odbacuje važnost nativizacije u postanku kreolskog jezika te *stabilizaciju* smatra glavnim faktorom u oblikovanju kreolskoga jezika (Hancock 1980: 64, prema Holm 2000: 107).

koji daljnjim procesom širenja u određenom zbiru okolnosti postaje *kreolski jezik* (Siegel 2008a: 2–3, 26, Crowley 2008: 92).¹⁴ No ta je ideja, što vidimo i kod Holma (2000: 42), relativizirana i dovedena u pitanje:

To je stajalište postalo općeprihvaćeno, ali Alleyne (1980: 126) se usprotivio tvrdeći da je prethodno postojanje „pojednostavljenog pidžina“ čisto spekulativno u slučaju karipskih kreolskih jezika, dok je Mühlhäuser (1986: 8) spekulirao da su se kreolski jezici mogli razviti i iz pretpidžinskih (tj. nestabilnih) žargona.

M. C. Alleyne prvi je doveo u pitanje ideju o takvu životnom ciklusu kreolskih jezika (Singler 2008: 334). Aboh – DeGraff (2015) također ističu nepostojanje povijesnih dokaza koji bi svjedočili o prethodnom postojanju pidžina, odnosno reducirana i simplificirana varijeteta u genezi kreolskih jezika podupirući svoje stavove nizom primjera za koje drže da takve „sistematične podudarnosti opovrgavaju postojanje iznimno reduciranog pidžina bez afikasa kao izravna pretka haićanskog kreolskog“ (Aboh – DeGraff 2015: 24). Takve pidžine, za koje se smatra da nemaju pidžinskog prethodnika u svojoj genezi, naziva se *naglim kreolskima* (eng. *abrupt creoles*) (usp. str. 34).¹⁵ Ideja prethodnog pidžina sve se češće osporava, čime se neposredno dovodi u pitanje mogućnost definiranja kreolskih jezika (Crowley 2008: 93).

Što se tiče arealne rasprostranjenosti, kreolski su se obično rađali u tropskim područjima na kojima su doseljeni Europljani rado manifestirali svoju moć, dok su pidžini pak potvrđeni na svim naseljenima kontinentima: „Izgleda da pidžini predstavljaju univerzalan i zajednički ljudski odgovor na potrebu za ograničenom komunikacijom među govornicima međusobno nerazumljivih jezika – potrebu koja se može javiti gotovo svugdje na Zemlji“ (Rickford – McWhorter 1997: 245). Da ne bismo morali ići na drugi kraj svijeta da bismo shvatili što je to pidžin, slična je situacija i sa stranim radnicima u Njemačkoj, tzv. *gastarbajterima*, odakle i termin *gastarbeiterdeutsch* za njemački pidžin koji varira ovisno o zemlji porijekla gastarbajtera, a koji zapravo označava različite pidžinizirane njemačke idiome (Rickford – McWhorter 1997: 241, Matasović 2001: 226) te, kako Valdman navodi: „U takvoj situaciji aloglot, kako nastavlja komunikaciju s govornicima dominantnog jezika, sve više ovladava njihovim jezikom“ (Valdman 1978: 5).¹⁶ Pidžin se tako od pidžiniziranih oblika jezika, kamo

¹⁴ Ono po čemu se pidžin razlikuje od pretpidžina ili žargona jest veći stupanj njegove stabilnosti (Versteegh 2008: 166). Žargon je dakle nestabilniji od pidžina, ali je i pod jačim utjecajem supstrata.

¹⁵ Prema Trudgillovoj definiciji *kreolida* (usp. str. 8), haićanski bi bio upravo kreolid, a ne kreolski jezik.

¹⁶ *Aloglot* je osoba koja je, pored materinjeg, usvojila još koji jezik.

spada i gastarbajterski govor, razlikuje po tome što pidžinizirani varijeteti variraju od govornika do govornika (Trudgill 2000: 2–3).¹⁷

Holm naposljetku zaključuje: „Dok stabilnost omogućuje razlikovanje pidžina od žargona ili pretpidžinskog kontinuuma, čini se da kreolizacija ovisi o društvenim faktorima, neovisno o tome osiguravaju li adekvatan *input* pidžini ili žargoni“ (Holm 2000: 237). Romaine (2000) drži da su tri važna kriterija u njihovoj klasifikaciji *lingvistički*, *socijalni* i *povijesni*, no u kreolistici još uvijek ne postoji sloga oko toga koji bi to kriteriji bili ključni da bi se neki varijetet proglasio kreolskim te premda „je teško razlikovati proširen, stabilan pidžin od kreolskog jezika kojemu je poslužio kao osnova, smatra se da sama nativizacija svakako doprinosi dodatnim strukturalnim promjenama“ (Sarić 2005: 2).

1. 3. Klasifikacijska pitanja

Kada se pojednostavljivanje dotjera do kraja, može se reći da je „većina kreolskog leksičkog fonda izvedena iz jezika društveno dominantne skupine (superstrat), dok jezik ili jezici društveno podređenih (supstrat(i)) najviše utjecaja ima na fonologiju, sintaksu i semantiku (premda i supstrat doista doprinosi leksiku, a superstrat ima značajna utjecaja na strukturu)“ (Rickford – McWhorter 1997: 241). Činjenica da superstrat uglavnom služi kao leksifikator bila je polazna odrednica pri klasificiranju kreolskih jezika prema njihovih leksičkim osnovama (Romaine 2000: 169). Najbrojniji su oni temeljeni na europskim jezicima: engleskom, francuskom, portugalskom, španjolskom, nizozemskom itd., a nalazimo i pidžine i kreolske čiji su leksifikatori neindoeuropski jezici. Najviše ih je temeljnih na engleskome jeziku, dok su oni kojima je francuski leksifikator na drugome mjestu po brojnosti, no točne brojke neodredive su. Ponekad je naprosto teško odrediti gdje završava pidžin, a gdje počinje kreolski, a mnogi nisu ni opisani. Zbog toga se u recentnijoj literaturi počelo govoriti i P/K-studijima, čime se zapravo sugerira da čine jedinstvenu kategoriju (Siegel 2008b, Lefebvre 1998: 4, Lefebvre 2004: 6).¹⁸

Unatoč tomu što su se kreolski prestali vrijednosno uspoređivati s jezicima koji su im posudili leksik, većina kreolistâ i dalje smatra da su genetski povezani sa svojim superstratima. Tako

¹⁷ Hrvati bi u ovom slučaju bili dio supstratske populacije. S odlaskom naše radne snage, svjedoci smo pomanjkanja radnika na području Lijepe Naše te sve češćih govora o uvozu radnika. Moguće je zamisliti uvjete u kojima nastaje *gastarbeiterkroatisch*. O postojanju takva pidžinizirana varijeteta hrvatskoga moglo bi biti govora među pripadnicima romske manjine.

¹⁸ Spomenusmo, mnogi ističu kako između razvijenih pidžina i kreolskih jezika i ne postoje neke strukturne razlike, već se razlikuju samo u činjenici da su kreolski jezici materinji jezici (usp. fusnota 4).

Matasović (2001: 47) po pitanju klasifikacije kontaktnih jezika ne dvoji te ističe da oni ne predstavljaju problem za genetsku klasifikaciju:¹⁹

Kontaktne jezike ustvari su jezici potomci onog jezika na temelju kojeg su nastali i svrstavaju se u jezičnu porodicu toga jezika. Oni se od ostalih jezika te porodice razlikuju samo po *načinu* kako su nastali, a ne po svojem podrijetlu. (...) Iz supstratnog jezika »posuđuju« se samo tipološka obilježja (...), a ne morfološke paradigme i nepravilni obrasci. (...) U genetskom smislu nema »miješanih jezika«, premda su sa stanovišta arealne i kontaktne lingvistike u određenom smislu svi jezici miješani.

S druge strane neki drže da postojanje prethodnog stabilnog pidžina u njihovoj genezi podrazumijeva *prekid u transmisiji* superstrata, što bi bio nepobitan dokaz da su kreolski jezici zasebna skupina jezika van *Stammbaumtheorie* (Sarić 2005: 5):²⁰

Thomason i Kaufman (1988) iznose, međutim, teoriju po kojoj kreolski jezici ne mogu biti u genetskoj vezi ni s jednim od jezika koji su sudjelovali u njihovom formiranju, pa tako ni sa samim superstratom. (...) Genetska veza podrazumijeva normalan, neprekinut prijenos čitavog jezika s koljena na koljeno, što također znači da svaki jezik ima jednoga roditelja. U slučaju kreolskih jezika takvog kontinuiranog prijenosa jezika nije bilo i genetska je veza prekinuta, ustupivši mjesto kreiranju jedne sasvim nove gramatike, po Thomasonu i Kaufmanu na osnovi dubokih interferencija više jezika (supstrata). (...) Kreolski jezici nisu, prema takvoj teoriji, dijalekti svojih leksifikatora, pa tako, na primjer, kreolski jezici leksički vezani uz neki od romanskih jezika nisu još jedna generacija romanskih jezika.

Prekid u transmisiji oštro odbacuje DeGraff, ističući nepostojanje pisanih tragova kakva reducirana pidžina te pozivajući se na općenitu ljudsku sposobnost usvajanja jezika (DeGraff 2001, prema Siegel 2008: 209). Aboh – DeGraff (2015) također odbacuju ideju o kreolskima kao genetskoj „siročadi“, odnosno jezicima koji uslijed prekida u njihovoj transmisiji ne bi činili dio *Stammbaumtheorie* te drže da je haicanski potomak francuskog jezika, upravo romanski jezik: „naša analiza pokazuje da su haicanski i francuski, osobito kolokvijalni (...) varijeteti 17. i 18. stoljeća tipološki sličniji negoli su to francuski i latinski“ (Aboh – DeGraff 2015: 25–26).²¹ Siegel pak ističe da je pidžin sudjelovao u genezi nekih kreolskih jezika, ali

¹⁹ Mi se s takvim stajalištem ne slažemo. Bit će prije da su kreolski jezici iznikli kao produkt dviju različitih genetskih skupina jezika te da posjeduju ono što su mnogi prepoznali kao *Doppelzugehörigkeit*, dvojno porijeklo (v. str. 61, 142), odnosno da oblik riječi nije jedina stavka koja bi lučila „genetski materijal“ te da ne treba zanemariti i prinos na drugim razinama, što ćemo pokušati pokazati i na samome jezičnom materijalu (v. § 5).

²⁰ Takva teorija o prekidu u transmisiji (Holm 2000), čime se oni direktno isključuju iz bilo kakva jezičnog stabla, značila bi zapravo da su kreolski jezici nastali *ab ovo* i da su odista u genetskoj klasifikaciji izolirana „siročad“.

²¹ *Tipološka raznolikost* tiče se broja relevantnih strukturnih obilježja što ih dijele pojedini jezici ili pak ne dijele. Što je pak sa stajališta sustava relevantno, nije jednostavno pitanje (Matasović 2005: 17).

da „ni u jednom trenutku grupa ljudi nije iznenada počela govoriti reducirani pidžin kao svoj prvi jezik“, već da je on jednostavno bio jedan od izvora *inputa* u fondu varijanti (v. str. 37). Osim takvih isključivih stajališta neki smatraju da do prekida u transmisiji dolazi samo u nekim slučajevima, dok drugi drže da u kreolskoj genezi u jednom trenutku dolazi do promjene ciljnog jezika, odnosno da superstrat kao ciljni jezik zamjenjuje upravo pidžin (Siegel 2008: 209).

Međutim, priznaje DeGraff, kreolske jezične promjene imaju neke osobite značajke, među kojima se posebice ističe kratak vremenski raspon njihova odvijanja (DeGraff 2005b: 562, prema Siegel 2008: 52):

Zapravo, ključni aspekti razvoja gramatike HK-a [haićanskog kreolskog] (u odnosu na, primjerice glasovne strukture, poredak glagola i objekta te fleksijsku morfologiju) uklapaju se u razvojne obrasce koji se obično manifestiraju u slučajevima „uobičajene“ jezične promjene tipične za *Stammbaumtheorie* (pr. povijest romanskog i germanskog), osim brzine kojom se strukturalne inovacije šire unutar odgovarajućih jezičnih zajednica.

Pidžini i kreolski jezici, kako već rekosmo (usp. str. 2), pripadaju široj skupini *kontaktnih* ili *miješanih jezika*, odnosno: „Pidžini, kreolski jezici i kreolidi jezici su koji nastaju kontaktom različitih jezika i zbog toga su 'miješani' jezici“ (Trudgill 2000: 13).²² Neki tvrde da je glavna razlika između pidžina i ostalih miješanih jezika u tome što među govornicima supstrata i superstrata postoji nesrazmjer društvene moći i društvena hijerarhija, što pak priječi potpuno usvajanje drugog jezika u supstratske populacije (v. str. 19). Međutim primjeri trgovinskih jezika poput rusenorska ili pidžina ndjuka-trio nastalih na neutralnom teritoriju gdje je postojao balans moći između obje skupine opovrgavaju takve postavke. Rusenorsk, pidžin norveških i ruskih lovaca i trgovaca govoren u 18. i 19. stoljeću, nastao je među dvjema zajednicama podjednaka društvena statusa i u podjednakoj je mjeri leksik crpio iz obaju izvora, no takvi su slučajevi bili rijetki (Versteegh 2008: 160, Rickford – McWhorter 1997: 241, Matasović 2005: 145).²³

²² Mufwene (2002: 56, prema Sarić 2005: 6) ističe da se jezični kontakt zapravo ostvaruje među različitim idiolektima i to unutar višejezičnih i jednojezičnih zajednica te da su svi jezici na neki način miješani, odnosno *every language is (...) a hybrid of some sort*.

²³ Matasović (2005: 145) smatra da rusenorsk pripada *sabirima*, kontaktnim jezicima nastalima za trgovinske potrebe, dok su pidžini zasebna podvrsta kontaktnih jezika koji nastaju „kada govornici različitih jezika moraju komunicirati, a da pritom kao zajednički moraju prihvatiti neki prestižni jezik kojim ne vladaju u potpunosti“. Matasović ističe da mnogi lingvisti ne prave razliku između pidžina i sabira jer su oba kontaktni jezici ograničene komunikacijske upotrebljivosti te nisu materinji nijednoj jezičnoj skupini, no da ta razlika postoji i to upravo stoga što, za razliku od sabira, pidžini nastaju u hijerarhijski ustrojenu društvu (Matasović 2005: 145).

Taj je pidžin tako primjer posebne vrste kontaktnih varijeteta čiji se sociološki uvjeti razvoja ponešto razlikuju od ostalih pidžina ili kreolskih jezika, što je rezultiralo time da u miješanju elemenata sudjeluju dva superstrata. Naime ti osobito zanimljivi slučajevi pidžina, kreolskih jezika i kreolida koji su leksik oblikovali po uzoru na oba jezika u kontaktu nazivaju se *dual-source*, pidžinima ili kreolskima s dvama superstratima. Rusenorsk je tako primjer *dual-source* pidžina, dok se kao primjer kreolskoga jezika s dvama izvorima može navesti pitkernski, jezik govoren na izoliranu otoku Pitcairn u Tihom oceanu.²⁴ Mičif ili francuski kri (fr. *métis* najčešće označava pripadnika miješane rase) primjer je pak kreolida s dvama izvorima, superstrati su mu francuski i algonkijski jezik kri, nastao je susretom francuskih trgovaca kožom i prerijskih Indijanaca, a danas se govori u Sjevernoj Dakoti u SAD-u (Trudgill 2000: 13–14, Lefebvre 1998: 21, Matasović 2001: 225). Neki ga pak nazivaju *isprepletnim jezikom* (eng. *intertwined language*) – dok su mu glagoli uglavnom izvedeni iz etimona koje nalazimo u jeziku kri, imenicama je kao leksifikator uglavnom poslužio francuski (Mesthrie 2008: 275). Sličnu situaciju nalazimo u jeziku media lengua govorenu u Ekvadoru gdje su leksičke riječi izvedene iz španjolskog, dok su afiksi i funkcionalne riječi izvedene iz jezika kečua²⁵ (Lefebvre 1998: 19).²⁶

Jedan od kriterija razlikovanja kreolskih od ostalih kontaktnih jezika podrazumijeva da jezici u kontaktu nisu blisko povezani, dok neki kao važan kriterij pri njihovu razlikovanju postavljaju distinkciju između pojednostavljivanja *izvanjskih* (pr. morfosintaktička kompleksnost) i *unutarnjih oblika* (leksički izvori, semantička razlikovanja) (v. str. 31), odnosno pri pidžinizaciji se pojednostavljuju obje razine (Rickford – McWhorter 1997: 238). „Pidžini se nadalje mogu razlikovati po tome što su jedini jezici koji kombiniraju pojednostavljivanje unutrašnjeg oblika s dva druga čimbenika: kombinacijom elemenata iz različitih jezika i upotrebom u govornikâ različitih materinjih jezika“ (Rickford – McWhorter 1997: 240)

²⁴ Njegova je povijest osobito zanimljiva. Razvio se među potomcima pobunjenih britanskih mornara s broda *Bounty* te stanovnika Tahitija koji su zajedno s njima prebjegli na otok Pitcairn da bi se sakrili od Britanske kraljevske ratne mornarice te je tako nastala mješavina engleskog i tahićanskog, inače polinezijskog jezika. Pitkernski se također govori i na otoku Norfolk u Tihom oceanu, čiji su stanovnici potomci doseljenika s Pitcairna. Ondje je on pak u bliskom dodiru s australskim engleskim te prolazi kroz proces dekreolizacije, pa se on može smatrati postkreolskim s dvama izvorima (Trudgill 2000: 13–14).

²⁵ Jezik starih Inka. Danas se govori u Peruu, Boliviji i Ekvadoru (Matasović 2001: 221).

²⁶ *Pomoćne, funkcionalne* ili *gramatičke riječi* odgovarale bi onome što u hrvatskome uglavnom smatramo suznačnim vrstama riječi, suprotno od samoznačnih vrsta riječi, koje nemaju samostalno značenje niti mogu stajati samostalno. *Punoznačne* ili *leksičke riječi* bile bi zapravo samoznačne vrste riječi (Marković 2012: 28).

Naposljetku ne postoje pojedinačna obilježja koja bismo mogli prepoznati u nekome jeziku i potom ga odrediti kao kreolski, već ga takvima čini čitav koloplet, ali i intenzitet obilježja, koja se moraju ogledati o njegovu sociolingvističku povijest (Sarić 2005: 14). Sa sinkronijskog stajališta ne razlikuju se od drugih jezika, a njihova osobitost dolazi u fokus tek kada se promatraju u svjetlu historijske ili tipološke lingvistike. Kada govorimo o kreolskim specifičnostima, to ne znači da ih imaju svi kreolski jezici ni da su svi jezici koji ih imaju u svojem sustavu kreolski, već „određivanje varijeteta kao kreolskog jezika zahtijeva poznavanje njegove sociolingvističke povijesti, a ne činjenicu da ima određen skup 'značajki koje kreolske određuju kao kreolske' kako je to Markey sumirao“ (1982: 170, prema Holm 2000: 173), odnosno: „Kreolski jezici, drugim riječima, posve su normalni jezici – samo je njihova povijest pomalo neobična“ (Trudgill 2000: 4).

2. Razvoj kreolistike

Većina se kreolskih jezika formirala nakon 15. stoljeća kada su Europljani počeli osnivati svoje prekomorske kolonije. Prije toga razdoblja zabilježena su samo dva kreolska jezika, *lingua franca*²⁷ te arapski pidžin, uz sumnje da su postojali još neki. Naime nagađanja idu u nedogled, pa se čak i staroegipatski spominjao kao kreolski jezik, neki su pidžine dovodili u vezu i s primitivnom komunikacijom kakvu su zamišljali kod *homo erectusa*, a takve su postavke posljedica važne činjenice kontaktne lingvistike: „Doista, čini se da je jezični dodir star koliko i sam jezik“ (Holm 2000: 14).

Uskoro je došlo do relativizacije cjelokupne teorije, proučavala se uloga kreolizacije u postanku i razvoju brojnih jezika te su se javile i spekulacije da je i sâm engleski pretrpio kreolizaciju svoje gramatike (Holm 2000: 16) kao i svi romanski jezici. Naime Goyette (2000: 103) smatra da su romanski jezici u svojem razvoju od latinskog jezika prošli kroz proces kreolizacije, a prvi koji je takvu teoriju iznio bio je čuveni Antoine Meillet, ističući sličnost promjena koje su zahvatile sustave romanskih i kreolskih jezika, ali i sličnost socioloških uvjeta.²⁸ Mnogi zapisi tako svjedoče o promjenama koje su zahvatile latinski i koje su

²⁷ U srednjem je vijeku kao miješani jezik raznih romanskih jezika i arapskog nastao varijetet poznat pod nazivom *lingua franca*. Rabio se od 13. do 19. stoljeća u sredozemnim lukama te među križarima kao sredstvo sporazumijevanja, a imao je ograničen leksik te izrazito reduciranu gramatiku, odnosno bio je elaboriran tek toliko koliko je trebalo da se obave trgovinske razmjene (Matasović 2005: 246).

²⁸ *Ranoromanski*, kreolizirani varijetet latinskog, nastao je u 3. st. pr. Kr. uslijed romanske ekspanzije i nametanja latinskog jezika govornicima drugih jezika, a u slučaju Etruščana čak i govornicima neindoeuropskih

rezultirale kreoliziranim varijetetom, primjerice uporaba prijedloga *ad* za obilježavanje posvojnosti (1) ili pak uporaba nominativa namjesto akuzativa (Goyette 2000: 107):

(1) *Hic requiiscunt men bra ad duus fratres (...)*

(klasični latinski *membra duorum fratrum*) ‘Ovdje leže ostaci dvojice braće/od dva brata’

Najstariji pisani trag jednog pidžina, na arapskom pidžinu, potječe iz 1068. godine. Najstariji pak zapis na kreolskome potječe s Martinika te se datira 1671. godinom, dok najstariji spomen španjolske riječi *criollo* (usp. str. 6) nalazimo u knjizi iz 1590. godine, prevedenoj na engleski 1604.: *Some criollos, for so they call the Spaniards borne at the Indies* (*Oxford English Dictionary*, prema Holm 2000: 15–16). Porabu riječi *kreolski* u značenju u kojemu je rabimo mi danas nalazimo u dnevniku francuskog navigatora Le Courbea iz 1685. godine (Chaudenson 1979: 9, prema Holm 2000: 16):

These Senegalese, besides the language of the country, also speak a certain jargon which resembles but little the Portuguese language and which is called the creole language like the Lingua Franca of the Mediterranean Sea.

Rudimentarna promišljanja kreolskih jezika nalazimo u zabilješki Pierrea Pelleprata, osobito važnoj jer navodi da su pokretači jezičnih promjena bili pripadnici supstratskog stanovništva, a da su ih Europljani samo ponavljali (Pelleprat 1655 [1965, 30–31], prema Aboh – DeGraff 2015: 9):

Čekamo da nauče francuski prije negoli započnemo s pokrštaivanjem. Da bi komunicirali sa svojim gospodarima, o kojima ovise u svim svojim potrebama, pokušavaju usvojiti francuski što je brže moguće. Mi se prilagođavamo njihovu načinu govorenja. Uglavnom koriste infinitivne oblike glagola (umjesto flektivnih oblika (...)) dodavajući riječ da bi naznačili radi li se o budućnosti ili o prošlosti... Govoreći na taj način, oni razumiju sve čemu ih podučavamo. To je metoda koju koristimo na početku podučavanja... Pa smrt neće čekati da oni nauče francuski.

Takve su zabilješke bile oslonac teoriji o pojednostavljivanju superstrata kod izvornih govornika pri komunikaciji s govornicima supstrata, čiji se intelekt smatrao nedostatnim za usvajanje tako kompleksnih jezičnih sustava, pa se superstrat tobože pokušavao učiniti što jednostavnijim (Valdman 1978: 16) (usp. str. 26).²⁹ S druge strane Aboh – DeGraff (2015) ističu da su takvi zapisi potvrda da je kreolski zapravo rezultat mehanizama na snazi prilikom usvajanja drugog jezika, pri čemu je ciljni jezik, jezik koji se nastoji usvojiti, zapravo kreolski

jezika. Tako je kreolizirani varijetet stajao na jednom kraju kontinuuma, a službeni latinski na drugom kraju (Goyette 2000: 106).

²⁹ Pellepratova bilješka sadrži i još jedan važan spomen – način na koji je radna snaga na plantažama aktualizirala glagolske kategorije vremena, načina i vida (v. § 8. 3).

te odbacuju posredstvo pidžina u njihovoj genezi jer tako reducirani sustav ne bi mogao biti korišten u svrhe pokrštavanja i podučavanja.

S koliko su se predrasuda kreolski jezici i njihovi govornici suočavali tijekom svoje povijesti, govori i citat koji Michel DeGraff, rođeni Haićanin, donosi kao primjer uvriježena mišljenja među lingvistima: „Kreolske su gramatike (...), na neki način, pojednostavljene, u smislu da im nedostaju sofisticiranije značajke jezika iza kojih stoji bogatija i dugotrajnija kulturološka prošlost te veće, dobro ustrojeno literarno društvo“ (Seuren 1998: 292, prema DeGraff 2001: 55). Takve su presude o kreolskom sustavu nerijetko u krajnjoj liniji rezultirale i nizom rasističkih predrasuda, poput onih koje je iznio Whinnom: „postoje razlozi da se posumnja da je kreolski govornik hendikepiran svojih jezikom“ (Whinnom 1971: 109, prema DeGraff 2001: 55). Naime društveni uvjeti u kojima su kreolski nastali, izražena društvena separacija te duh devetnaestostoljetne, pa i dvadesetostoljetne epohe doveli su se i u vezu s postavkom o nedostatnoj biološkoj predispoziciji „društveno inferiornijih“ skupina za učenje tako kompleksnih jezika kakvi su jezici njihovih gospodara, odnosno društveno je prihvatljivo bilo mišljenje da govornici supstrata jednostavno nemaju biološku pozadinu koja bi im omogućila usvajanje „kompliciranih“ jezika, no dovoljno je prisjetiti se Sapirovih riječi (Sapir 2013: 123):

Odatle slijedi da su uzaludni svi pokušaji da se pojedini tipovi jezične morfologije povežu s nekim stupnjevima kulturnog razvoja. Kad se pravilno shvate, vidi se da su takve korelacije obične gluposti. Već i jedan jedini pogled potvrđuje našu teorijsku argumentaciju o tome. I jednostavni i složeni tipovi jezika, s neodređenim brojem varijacija, mogu se govoriti na svakom mogućem stupnju kulturnog razvoja. Što se tiče jezične forme, Platon hoda zajedno s makedonskim svinjarom, Konfucije s lovcem na ljudske glave iz Asama.

Da su kreolski jezici varijeteti različiti od svojih europskih superstrata, prepoznali su Europljani koji su redovito bili u kontaktu s karipskim kreolskim jezicima već u 18. stoljeću. Prvo je ozbiljno proučavanje kreolskih započelo 1730-ih godina s misionarima koji su bili poslani da preobrate robove na Svetom Tomi i u Surinamu (Holm 2000: 18). Prva gramatika nekog kreolskog jezika objavljena je u Kopenhagenu 1770. godine,³⁰ a najstariji zapis na haićanskom zabilježen 1785. godine nalazi se u knjizi Švicarca Justina Girod-Chantransa, u sklopu kojeg se nalazio i francusko-kreolski rječnik na 72 stranice namijenjen putnicima (Holm 2000: 21).

³⁰ Jochum Melchor Magens: *Grammatica over det Creolske sprog, som bruges paa de trende Danske Eilande, St. Croix, St. Thomas og St. Jans i Amerika*.

Na početku pak znanstvenog proučavanja kreolskih jezika stoji knjižničar Sveučilišta Yale Aiddison Van Name (1835–1922). Upravo je on prvi nadišao stav o kreolskim jezicima kao redukcijama svojih superstrata te prepoznao inovativnost tih sustava, ali i prvi uočio tendenciju u francuskim kreolskim jezicima k aglutinaciji završnog -s množinskih oblikâ određenog člana imenici (Holm 2000: 27) (v. § 7.3).³¹ Kasne 1950-e i rane 1960-e donijele su i rađanje studijâ koji su za predmet akademskog proučavanja uzeli pidžine i kreolske. Utemeljiteljem *kreolistike*, lingvističke discipline koja proučava te jezike, smatra se romanist Hugo Schuchardt. Schuchardt je bio student Augusta Schleichera koji je, odbacivši njegovu tezu o jezicima kao živim organizmima koji se razvijaju prema prirodnim zakonima, na primjeru kreolskih jezika i pidžina istaknuo važnost pojedinca u društvenim procesima jezičnoga kontakta.

Ocem moderne kreolistike drži se John Reinecke, koji je posebnu pozornost pridao sociološkim uvjetima nastanka kreolskim jezika. On je također predložio i sljedeću podjelu:

- a) kreolski jezici razvijeni na plantažama (primjerice u karipskom području)³²
- b) kreolski jezici razvijeni u kolonijama (pr. portugalski kreolski u Gvineji Bisau)
- c) trgovinski žargoni (točnije, pidžini)

Plantažni kreolski, kao što im i ime kaže, oni su kreolski jezici za koje se pretpostavlja da su stvoreni ili da su razvili na plantažama (primarno šećerne trske) na Atlantiku, Pacifiku i u Indijskome oceanu na koje su dopremane etnički raznolike skupine robova ili ugovornih radnikâ iz raznih dijelova svijeta (v. § 3.1) (Rickford – McWhorter 1997: 247). Premda na prvi pogled Reineckeova podjela djeluje redundantno, njezina korisnost prepoznata je tek kasnije. Dok kreolski jezici razvijeni na plantažama ne ostaju u kontaktu sa svojim supstratom, oni koji se rađaju u kolonijama duže vrijeme supstoje s njim, što ima i posljedice po njihovu strukturu te jezične promjene i količinu udjela supstrata: „Lingvistički gledano, kreolski jezici koji ostaju u kontaktu sa svojim supstratima najvjerojatnije će biti pod njihovim utjecajem, posebice ako je superstrat degradiran, a supstrat uzdignut na ljestvici prestiža, kao što je to bilo u slučaju indo-portugalskog kreolskog u Šri Lanki“ (Holm 2000: 40). Plantažnim kreolskima ovdje bi odgovaralo ono što je Chaudenson nazvao *egzogenim tipom kreolskih jezika*, koji podrazumijevaju dislokaciju supstratskog stanovništva, dok bi drugi odgovarali *endogenim tipovima kreolskih jezika*, koji ne uključuju selidbu podređenog

³¹ Taj se proces u različitoj mjeri pojavljuje u brojnim kreolskima, pa tako Van Name bilježi da je u haićanskom ta pojava prisutna u 40 od 44 slučaja, dok se u trinidadskom kreolskom takvo pomicanje morfskih granica događa u 50% slučajeva.

³² Spominje se i termin *fort creoles*, odnosno ‘kreolski nastali u utvrdama’.

stanovništva (prema Holm 2000: 41, Singler 1990: ix). Literatura također navodi još jednu vrstu kreolskih, *marunske kreolske*: „Naposljetku, marunski kreolski govore se među potomcima maruna ili odbjeglih robova koji su pobjegli iz ropstva i osnovali svoje vlastite zajednice, obično duboko u unutrašnjosti i u teže dostupnim područjima“ (Rickford – McWhorter 1997: 247).³³ Marunski kreolski također podrazumijevaju dislokaciju supstratske populacije, pri čemu zbog okolnosti svojeg nastanka podrazumijevaju nestabilniji kontakt s jezikom leksifikatorom, što dakako ima posljedice i po udio njegova utjecaja (Kouwenberg – Singler 2008: 11).

Već je bilo riječi o stavu o kreolskima i pidžinima kao pokvarenim jezicima (usp. str. 6), stavu koji su podjednako dijelili, a neki još uvijek i dijele, lingvisti, laici, ali i sami govornici tih jezika. I dok je proučavanje kreolskih jezika u svojoj dijakroniji često počivalo na mnogim rasističkim premisama, Holm (2000: 23) ističe:

Nažalost, ne može se tvrditi da takva mišljenja više nisu prisutna, iako se rjeđe sreću u tiskanome mediju. Zapadnjačka misao dugo je počivala na nekim rasističkim pretpostavkama i one su oblikovale kako mišljenje lingvista tako i drugih.

Tako je na Jamajci vrlo raširen stav među samim govornicima da stanovništvo koje govori kreolski zapravo govori manje vrijednim oblikom engleskoga jezika. To podrazumijeva da taj jezik nije jezik obrazovanja te da mali Jamajčani i Jamajčanke u školi uče čitati i pisati standardni engleski jezik, koji se i drži izvornim, demonstrirajući time važnu ulogu jezika u društvu, koja nadilazi puko sredstvo sporazumijevanja te sudjeluje u oblikovanju zajedničkog identiteta, ali i važnost jezične politike te brige o statusu pojedinog jezika. Naime jamajčanski kreolski jezik prilično se razlikuje od engleskoga, što toj djeci otežava usvajanje engleskog i što pokazuju rezultati ispita iz britanskog engleskog, na kojem je stopa prolaznosti niža u odnosu na ispite iz drugih predmeta (Trudgill 2000: 8). Borba postoji i oko samog naziva jezika, kojim se nastoji sugerirati stupanj njegove autonomije. Naime neki ga lingvisti nazivaju jamajčanskim engleskim, dok ga oni koji mu žele pridati status zasebnog jezika nazivaju jamajčanskim kreolskim jezikom (Trudgill 2000: 7). Nerijetko se i sami govornici tih jezika smatraju manje vrijednima: „Kada se suoči s takvim stavovima, lingvist jedino može

³³ Primjer takva kreolskog jest *saramakanski*, kreolski s visokim udjelom riječi posuđenih iz engleskog i portugalskog govoren u Surinamu. Neki ga navode kao dokaz u prilog teoriji o releksifikaciji (releksifikaciji shvaćenoj kao zamjeni superstrata) (usp. str. 23), jer kako navodi Trudgill: „Čini se da su robovi koji su govorili taj jezik zaustavili njegov razvoj na pola puta u prijelazu od vokabulara iz portugalskog do vokabulara iz engleskog“ (Trudgill 2000: 11).

istaknuti činjenicu da ne postoji „čist“ jezik. Svi su jezici nastali pod utjecajem drugih jezika i miješanjem s njima“ (Trudgill 2000: 4)

Unatoč tomu što je kreolistika prevalila dalek put, posebice uzimajući u obzir kompleksnost kreolskih sustava te njihovu sociolingvističku povijest, ulogu koju je ideologija odigrala u njihovu proučavanju i implikacije svake iznesene postavke, te unatoč tomu što je odbacila utege rasističkih premisa, pred njom su još uvijek brojni izazovi, a 21. stoljeće čeka novi zadatak: „Možda je najosnovniji zadatak kreolistâ 21. stoljeća pružiti iscrpan lingvistički i društveno-povijesni opis svih znanih pidžina i kreolskih jezika te njihovih dijalekata“ (Holm 2000: 67).

3. Postanak i razvoj kreolskih jezika

3. 1. Važnost socioloških čimbenika u genezi kreolskih jezika

Ključan faktor u razumijevanju pidžinâ i kreolskih jezika, njihova podrijetla te razvoja društvene su okolnosti u kojima su se razvili, a koje su u osobitu fokusu kreolistâ posljednjih nekoliko desetljeća (Holm 2000: 68, Kouwenberg – Singler 2008: 5). I dok se uz njih uglavnom veže osnivanje europskih prekomorskih kolonija od 15. stoljeća te ropstvo, kao presudan faktor u procesima pidžinizacije i kreolizacije mnogi su isticali „nadmoć jedne zajednice nad drugom“ (Holm 2000: 69), odnosno (Holm 2000: 238):

Čini se da je važan čimbenik količina moći koju jedna skupina ima nad drugom jer su obično vrlo snažne društvene sile potrebne da bi se prekinula normalna transmisija jezika. I kolonijalizam i ropstvo podrazumijevaju potrebnu količinu moći nad drugim da bi se omogućio društveni inženjering koji bi mogao utjecati na postanak i razvoj velikog broja pidžina i kreolskih jezika od 15. stoljeća nadalje.

Naime procesi pidžinizacije i kreolizacije lingvistički su procesi koji su se javili kao odgovor na specifičan društveni kontekst globalne ekonomije u kojima su ti jezici nastajali. Kropp Dakubu (1997, prema Versteegh 2008: 160) smatra da u višejezičnim situacijama interetničke komunikacije odabir sredstva komunikacije ne ovisi o odnosu snaga, već o odnosima *trgovac – kupac* ili *domaćin – gost*, gdje su gost i klijent primorani rabiti jezik svojih sugovornikâ. Primjerice Europljani, tada kupci, pri prvim trgovinskim razmjenama s domorodačkim populacijama nastojali su rabiti jezik „trgovaca“, pri čemu su domaćini pak rabili

simplificirani varijetet svojega jezika kako bi ih se moglo lakše razumjeti (Versteegh 2008: 159–160).³⁴

Nadalje u proučavanju karipskih kreolskih važni su podaci o broju, udjelu, sastavu te nacionalnosti i supstratskog i superstratskog stanovništva, kao i podaci o događajima iz luka iz kojih su robovi dopremani, o putovima kojima su brodovi plovili, koliko ih je zaista na cilj i stiglo te njihove sudbine nakon dolaska u kolonije. Naime od posebne su važnosti historiografski demografski podaci, izrazito nestabilni i nehomogeni, iz razdoblja formiranja kreolskih jezika, koji ukazuju na jezike supstrata, kao i oni nakon toga formativnog razdoblja, koji mogu ukazivati na moguće adstrate (Muysken 2008: 288). Singler (2000: 335) ističe: „nije dovoljno znati koji su to supstratski jezici – mora se znati kada su, u odnosu jedni na druge, ti jezici bili prisutni u postanku pidžinâ i kreolskih jezika“. Pritom su robovi uglavnom pripadali različitim jezičnim zajednicama, a nerijetko su bili i bilingvalni ili pak multilingvalni, pa nam ti podaci osvjetljavaju moguće supstratske modele, a ni europsko stanovništvo nije bilo homogeno (Muysken 2008: 288, Arends 2008: 310).

U modernijoj je kreolistici jedan sociološki čimbenik dobio na važnosti – koncept *osnivačke populacije* (eng. *founder population*), prvih doseljenika u nove kolonije. Upravo su oni imali odlučujuću ulogu i utjecaj na odabir jezika koji su činili jezični *input* od kojeg će kasnije postati kreolski jezik (Arends 2000: 322).³⁵ Naime najviše će utjecaja na kreolski jezik imati oni jezici čiji govornici prvi krenu usvajati pidžin u procesu ekspanzije, odnosno kreolski u postanku, što se još naziva i *Shifter Principle*. Sigel (2008a: 270) ističe: „Razlog zašto se neki kreolski čine sličnijima svojim jezicima supstratima negoli prethodnom pidžinu jest taj što se velik dio prijenosa događa kada se govornici prebace na pidžin kao prvi jezik, a to se događa netom prije nastanka kreolskog“. Također da bi do prijenosa neke značajke supstrata u kreolski jezik moglo doći, nužno je da se to prvo dogodi na individualnoj razini, kod jednog govornika, da bi kasnije ta značajka mogla biti prihvaćena kod drugih te zadržana kao zajednička (v. str. 28) (Siegel 2008a: 215).

³⁴ Govornici austronezijskog jezika *motu* jezik su prilagođavali ovisno o materinjem jeziku ljudi s kojima su dolazili u kontakt, pa su tako nastala dva različita varijeteta – *središnji dijalekt*, koji su govorili s drugim govornicima austronezijskih jezika, i *policijski* ili *hiri motu*, koji je bio rezerviran za govornike papuanskih ili europskih jezika: „Govornici skupine koja predstavlja domaćina ponekad namjerno maskiraju vlastiti jezik kako bi olakšali njegovo usvajanje skupini posjetitelja, koje se navodi da misle ili pretpostavljaju da je ono što usvajaju doista jezik njihovih domaćina“ (Versteegh 2008: 160, 164).

³⁵ O važnosti upravo tih prvih stanovnika, čiji je utjecaj ključan i disproporcionalan njihovu broju, u biologiji je, odakle je i posuđen, poznat pod nazivom *efekt osnivača* ili *princip osnivača* (Arends 2008: 322).

Arends (2008: 313) pak ističe da stvari ipak nisu bile toliko heterogene kako se često isticalo te da su u određene dijelove svijeta dopremani robovi iz određenih afričkih regija, temeljeći svoje opažanje na istraživanju Eltis et al. (1999), koje je obradilo podatke o 27 000 prekoatlantskih putovanja. Upravo to istraživanje podupire tezu Claire Lefevre (1992, 2004), ali i mnogih drugih, da su materinji jezici afričkih robova dopremanih na Haiti u najvećoj mjeri pripadali *nigersko-kongoanskoj skupini jezika*, pri čemu su govornici jezične porodice gbe odigrali ključnu ulogu u formaciji haićanskog kreolskog jezika, dok su govornici bantuskih jezika odvođeni uglavnom na područje Brazila, pa je njihov utjecaj bio minoran (v. str. 47) (Arends 2008: 314).

Osim imigracijskih podataka od velike su važnosti, premda često zanemarivani, emigracijski podaci – kamo su robovi dalje premješteni, u kojem omjeru i kakva je to utjecaja imalo na njihovo novo stanište (Arends 2008: 322). Ti su čimbenici ključni tijekom kaotičnog perioda nastanka kreolskih jezika, a nakon te točke važniji su deskriptivno negoli objasnidbeno. Naime kreolskih jezici kao i svi drugi jezici imaju povijest i nakon formativnog perioda, koja također uključuje unutarnje jezične promjene i razvoj (Lang 2000: 448–449).³⁶ Naposljetku Arends (2008: 323) zaključuje: „Postanak kreolskih jezika, kao i svaki drugi produkt jezičnog kontakta, odveć je kompleksan da bi podlegao monokauzalnim objašnjenjima – demografski čimbenici samo su jedan dio priče“.

3. 2. Teorije o postanku kreolskih jezika

Da bi objasnili toliki broj sličnosti među kreolskim jezicima, posebice onima geografski izrazito udaljenima, ali i onima kojima su kao leksifikatori poslužili različiti jezici, kreolisti su razvili brojne teorije. Načelno se može govoriti o tri velike struje u raspravi o genezi i razvoju kreolskih jezika (DeGraff 2007: 2):

Predmet je rasprave je li ključan faktor u nastanku tog [haićanskog] kreolskog jezika afrički supstrat (Sylvain 1936), europski superstrat (Faine 1937) ili urođene predispozicije prve generacije

³⁶ Sociološki čimbenici važan su dio *teorije kaosa*, odnosno nelinearnog proučavanja geneze kreolskih jezika. Ta je teorija zapravo „kvalitativna studija nestabilnog neperiodičnog ponašanja u determinističkim nelinearnim dinamičkim sustavima“, koju Lang preuzima iz fizike i nastoji je primijeniti na proučavanje kreolskih jezika (Kellert 1993, prema Lang 2000: 445). Prema teoriji kaosa važne bi eksterne varijable bile numerički odnos različitih populacija tijekom postanka kreolskih jezika, odnosi moći među tim populacijama kao i njihova hetero- ili homogenost, značajke varijeteta koji su sudjelovali u njihovu nastanku ili pak pitanje opsega širenja novorođenog kreolskog jezika, pri čemu je, na pola puta između eksternih i internih varijabli, važna Chaudensonova podjela na endogene i egzogene kreolske jezike (usp. str. 18) (Lang 2000: 446).

izvornih govornika kreolskog za univerzalno neobilježene jezične strukture uslijed odsutnosti snažnih poticaja iz okoliša (Bickerton 1981).

Te tri kategorije, odnosno *univerzalistički*, *supstratski* i *superstratski* pristup pokrivaju zapravo cijeli niz različitih, međusobno oprečnih, a često i osporavanih teorija o postanku kreolskih jezika (Lefebvre 1998: 6). Osim toga literatura govori i o dvije velike krovne teorije u koje se svrstavaju potonje struje, a koje zapravo, svaka na svoj način, pokušavaju dokazati ili osporiti postojanje protokreolskog jezika. *Poligenetska* je teorija pretpostavljala da se većina kreolskih jezika razvila zasebno, na različitim mjestima u različito vrijeme, dok su zagovornici *monogenetske* teorije smatrali da je većina njih potekla bilo iz jednog jedinog protokreolskog jezika bilo omanje skupine njih, odakle su se dalje širili (Rickford – McWhorter 1997: 248, Cohen – Toninato 2010: 9).

Jedan od glavnih argumenata za *monogenetsku teoriju* bio je visok stupanj razumijevanja među govornicima različitih kreolskih jezika, posebice francuskih (Holm 2000: 47). Monogenetska teorija pretpostavljala je da svi kreolski jezici temeljeni na europskim jezicima potječu od zajedničkoga pretka, pidžina temeljena na portugalskome koji se rabio od 15. stoljeća duž afričke obale kao jezik trgovine robljem sve do 17. stoljeća, a kasnije je prenesen u Indiju i na Daleki istok. Nadalje za taj se pidžin pak pretpostavljalo da je ostatak sabira, srednjovjekovnog *lingue france* (usp. str. 14) (Valdman 1978: 14–23, Matasović 2005: 145).³⁷ U svojem je najradikalnijemu obliku ta teorija pretpostavljala da su se svi kreolski jezici razvili iz istog pretka, neovisno o leksičkim osnovama.

Dokaze za monogenetsku teoriju njezini zagovornici nalazili su u velikom broju sličnosti među kreolskima, od riječi portugalskog podrijetla u neportugalskim kreolskima i pidžinima do zajedničkog vokabulara koji se pojavljuje u raznim kreolskima, a čije izvore možemo tražiti u zapadnoafričkim jezicima, smatrajući da svi kreolski dijele istu gramatiku, samo su riječi različite. Jedan je od oslonaca monogenetske teorije, koji je trebao objasniti zajedničko podrijetlo kreolskih jezika različitih superstrata, *teorija releksifikacije* (eng. *relexification*), odnosno rječničke zamjene, prema kojoj su riječi portugalskog pidžina zamijenjene po principu „riječ za riječ“ nakon što su se ostali europski narodi priključili trgovini robljem, i to onog europskog jezika koji na određenom prostoru bio jezik vlasti (Holm 2000: 123, Trask 2005: s. v. *kreolski*). Ta je teorija odbačena jer ne postoje nikakva povijesna uporišta, odnosno

³⁷ „Premda je slabo dokumentirana, *lingua franca* morala je pomalo podsjećati na upotrebu njemačkoga kojim govore hrvatski, grčki ili turski radnici na privremenom radu u Njemačkoj, koji nikad nisu imali prilike učiti njemački u školi“ (Matasović 2005: 145).

ne postoji tekst koji bi bilježio neki pidžin u fazi releksifikacije (Valdman 1978: 15).³⁸ Većina je lingvista, barem onih ozbiljnijih, odbacila ideju o monogenezi kreolskih te se općenito drži da su ti varijeteti nastali kao rezultat miješanja značajki iz više genetskih fundusa (Romaine 2000: 178).

Međutim koncept *releksifikacije* našao je zagovornike u svojem suženom značenju, u domeni kalkova na sintaktičkoj razini, odnosno shvaćen kao mehanizam rječničke zamjene, koji se često prepoznaje kao zajednički atlantskim kreolskim jezicima različitih superstrata te na temelju kojeg se povezuju sa svojim zapadnoafričkim supstratima (Holm 2000: 49). Jedna je od pobornica teorije o releksifikaciji Claire Lefebvre, koja zastupa tezu da je kreolski sustav rezultat procesa releksifikacije, koji leksikon gradi u dvije etape: „prvo, kopirajući leksičke unose leksikona koji je već etabliran i drugo, zamjenjujući fonološke reprezentacije u tim kopiranim leksičkim unosima fonološkim reprezentacijama preuzetima iz fonetskih nizova drugog jezika ili nultim fonološkim nizom“ (Lefebvre 1996: 5) (detaljnije u § 3. 2. 1).

Godina 1980-ih javio se Dereck Bickerton sa svojom *teorijom o bioprogramu* i, nadovezujući se na Chomskyjevu ideju generativne gramatike, duboko protresao temelje kreolistike.³⁹ Njegova se teorija oslanja na poznatu činjenicu da djeca do 14. godine najlakše usvajaju jezik te se pojednostavljivanja javljaju nakon te dobi zbog nepotpuna usvajanja jezika (Trudgill 2000: 14). Naime, dok je pidžin roditeljima, prvoj generaciji, bio strani, drugi jezik, njihovoj djeci bio je prvi jezik, materinji. No ta su djeca primala raznolik i prilično kaotičan i nedostatan jezični *input* (usp. str. 4) iz pidžina nedovoljne ekspresivnosti, koji su ona ipak uspjela organizirati u kreolski jezik zahvaljujući vlastitim urođenim mentalnim sposobnostima, što je nadomjestilo nedostatak uzora u starijoj generaciji (Romaine 2000: 181, Winford 2012: 428).⁴⁰ Naime prema bioprogramskoj hipotezi ljudi, odnosno djeca imaju

³⁸ Po svoj prilici, zbog snažna utjecaja adstrata, bilo je doista slučajeva u kojima su pidžini ili kreolski releksificirani, odnosno slučajeva u kojima su „promijenili“ svoj superstrat. Tako je svetolucijski kreolski prvotno bio kreolski jezik francuske leksičke osnove, da bi kasnije njegov superstrat postao engleski (Holm 2000: 49).

³⁹ *Univerzalna gramatika* niz je apstraktnih lingvističkih principa za koje se pretpostavlja da su u temelju gramatika svih jezika, a koji su ljudima biološki urođeni. Upravo ti principi i parametri pomažu djeci pri usvajanju prvog, odnosno materinjeg jezika (Siegel 2008: 31). S druge strane konstruktivistički pristupi usvajanju jezika smatraju da se jezični sustav razvija iz komunikacijske uporabe i funkcije jezika te da njegovu strukturu ne uvjetuju nikakvi unutarnji, urođeni moduli, već ljudska sposobnost opažanja i kognicije (Siegel 2008a : 34).

⁴⁰ Međutim Kihm (2000: 177) se pita: „Ako je lingvistička okolina bila toliko izopačena, zašto djeca nisu pokupila bilo koji zvučni niz koji su imala prilike čuti da bi zaodjenula urođeni leksik? Ili zašto nisu izmislila

urođeni bioprogram koji raspolaže nekim nacrtima kako bi kreolski, odnosno jezični sustav treba izgledati, što ga povezuje s usvajanjem materinjeg jezika te općenitim razvojem ljudske jezične djelatnosti.⁴¹

Upravo su kreolski jezici prema Bickertonu trebali otvoriti prozor u fascinirajući ljudski um (Trudgill 2000: 4), a prema zagovornicima te teorije procesi kreolizacije savršeno demonstriraju moć ljudske prilagodbe novonastaloj situaciji: „Za većinu je lingvista najfascinantniji vid te ekspanzije i elaboracije bila reorganizacija gramatike, koja je išla od stvaranja koherentnog glagolskog sustava do kompleksnih sintaktičkih struktura poput umjetanja“ (Holm 2000: 7). Bioprogramska je teza i nastala kao pokušaj da se objasni ona značajka kreolskih o kojoj se najviše raspravljalo – sustav predikatnih TMA-čestica (Romaine 2000: 181). Bickerton je naime smatrao da kreolski jezici na sličan način kodiraju glagolske kategorije vremena, načina i aspekta te da dijele niz zajedničkih značajki: (1) vrijeme, način i aspekt izriču se pomoću sustava čestica; (2) svi kreolski jezici imaju vrlo sličan sustav TMA-čestica te (3) značenja kombinacija tih čestica konzistentna su diljem „radikalnijih“ kreolskih jezika (Lefebvre 1996: 2) (o sustavu TMA-čestica § 8.3.) Prema Bickertonu i njegovim istomišljenicima tolika količina sličnosti među različitim kreolskim jezicima ne može biti slučajna i mora biti posljedica urođena bioprograma te dječje kreacije i univerzalija, isključujući time svaki utjecaj jezika supstrata, baš kao i superstratisti (Singler 1990: viii, Siegel 2008a: 70).

Francuska je struja kreolista bila posebno usredotočena na utjecaj superstrata, pri čemu interes nije bio čisto lingvistički: „Ideja o kontinuitetu između francuskog i kreolskog jezika temeljnih na francuskome naglašena je u teoriji da su se kreolski razvili iz raznolikosti nautičkog francuskog, koji je predstavljao ujednačivanje pokrajinskih govora te na neki način služio kao *lingua franca* među pomorcima i u lukama“ (Hall 1968, prema Holm 2000: 65). Naime kroz povijest proučavanja kreolskih jezika dominirali su *superstratisti*, koji su isticali samo doprinos jezika leksifikatora, što je zatim otvaralo prostora za stavove o pidžinima i

svoj vlastiti leksik, što je već primijećeno u privatnom jeziku blizanaca? Ili nadalje zašto djeca u takvoj nekontroliranoj okolini nisu jednostavno oralni jezik zamijenila znakovnim, koji se jednako tako čini urođenim ljudskoj rasi (vidi, pr. Pinker 1994)?“

⁴¹ O važnosti uloge djece u postanku kreolskih jezika Trask (2005: s. v. *kreolski*) navodi: „To se događa kad djeca neke zajednice za komunikaciju s drugom djecom nemaju drugog jezika osim pidžina, pa preuzimaju pidžin i pretvaraju ga u stvarni jezik, pri čemu utvrđuju i razrađuju gramatiku te proširuju rječnik. Ishod je kreolski jezik, a djeca koja su ga stvorila postaju prvim izvornim govornicima kreolskog“. S druge strane DeGraff (1999: 148, prema Siegel 2008b: 208, Siegel 2008a: 67) smatra da su inovatori odrasli, dok su djeca regulatori.

kreolskima kao reduciranim varijetetima superstrata. Superstratisti, osobito francuskog porijekla, ne vjeruju da dolazi do prekida u transmisiji sustava, već da se kreolski jezici postepeno razvijaju od svojih jezika superstrata.⁴² Oni tako odbacuju ideju o prethodnom postojanju pidžina u genezi kreolskih jezika smatrajući da su oni rezultat nesavršenog usvajanja drugog jezika u višejezičnom okružju, odnosno pokušaj govornikâ podređene grupe da što je moguće bolje usvoje jezik nadređene im skupine, što rezultira aproksimacijama leksifikatora.⁴³ Prema tom *aproksimacijskom modelu*, kako je broj robova rastao, tako su novopridošli robovi pokušavali usvojiti te aproksimacije, stvarajući aproksimacije aproksimacija, pri čemu je važnu ulogu imao društveni pomak od farmerske zajednice (fr. *société d'habitation*) prema plantažnoj (fr. *société de plantation*) (Siegel 2008a: 50, 271, Crowley 2008: 93, Arends 2008: 320).⁴⁴

Naime bilješke poput one koju je za sobom ostavio Pelleprat (usp. str. 15) dale su prostora nastanku teorije o pojednostavljivanju, odnosno svojevrsnom tepanju koje je govornicima nedostatna kapaciteta za usvajanje tako kompliciranih jezika poput europskih trebalo olakšati njihovo učenje, kao i pokušaje evangelizacije europskih misionara (Rickford – McWhorter 1997: 242):

Kao što su Ferguson i DeBose (1977: 104) pokazali, ljudi koji pokušavaju komunicirati sa strancima na svojem jeziku imaju zajedničke, ako ne i u univerzalne tendencije k pojednostavljivanjima, poput spora, prenaplaćena izgovora, nedekliniranih oblika, izostavljanja članova, prijedloga i drugih funkcionalnih riječi.

Naime teorija *baby* ili *foreigner talka* sastojala se u mišljenju da je kreolski nastao kao rezultat nesavršene imitacije superstrata, pri čemu su pripadnici društveno superiornije skupine namjerno prilagođavali svoj govor, odnosno pojednostavljivali ga: „Govornici

⁴² Primjerice Simeon (1969: 721): „Ta je karakterizacija kreolskih jezika netočna. Prije svega, to nisu « mješoviti » [f. mixtes – r. смешанные – « miješani »] jezici, već je to osobit razvitak nekog evropskog jezika“.

⁴³ Siegel (2008a: 51) ističe da za neke kreolske postoje pisani dokazi o prethodnom postojanju takva reducirana varijeteta u njegovoj genezi, primjerice za havajski kreolski, dok kod drugih, kao u slučaju haićanskog, ne postoje.

⁴⁴ Chadenson (1992, 2001) je istaknuo je važnost te društvene razlike. Dok je *société d'habitation* predstavljalo manja, povezana domaćinstva koja su uključivala manje skupine Europljana, robova te *engagés* koji su svi živjeli pod istim krovom, *société de plantation* bile su veće agrikulturne jedinice gdje je šačica Europljana imala vlast nad stotinama robova, što je bila promjena uzrokovana prijelazom na uzgoj šećerne trske (usp. str. 45) (Arends 2008: 320, Singler 2008: 333–335). Upravo činjenica da je u inicijalnom periodu geneze kreolskih jezika supstratska i superstratska populacija živjela zajedno dovodi u pitanje tezu o nedovoljnom pristupu jeziku leksifikatoru.

podređenog jezika možda toliko sporo napreduju u svladavanju dominantnog govora da gospodari u komunikaciji s njima pribjegavaju „dječjem govoru“. Taj je „dječji govor“ imitiranje neispravna govora podređenih kako ga vide gospodari“ (Bloomfield 1933: 272).⁴⁵

Siegel (20081: 196) se, s druge strane, ne slaže s takvim viđenjem te umjesto termina *nesavršeno usvajanje drugog jezika* (eng. *imperfect SLA*) predlaže termin *strateško usvajanje jezika* (eng. *strategic SLA*). Naime takav bi varijetet mogao biti posljedica otpora, iskazivanja pripadnosti određenoj društvenoj skupini, odnosno činjenice da jednostavno postoje situacije u kojima ciljni jezik nije standardni varijetet J2 jezika, već upravo pidžin koji prolazi kroz ekspanziju (Siegel 2008: 196, 2008a: 41–42).⁴⁶ Naime usvajanje drugog jezika, uključeno u ranije faze postanka kreolskih jezika, odgovorno je za morfološku jednostavnost, a kako su kreolski nužno materinji jezici, kasnije dolazi do njihove strukturne elaboracije (Siegel 2008a: 45–46). Premda Siegel (2008a: 27) ističe da bi hiri motu mogao biti posljedica takva stranjskog govora, teorija *baby talka* uglavnom je odbačena kao moguće objašnjenje za pidžinizaciju i kreolizaciju jer nije bila sposobna objasniti nezanemarive sličnosti među kreolskim jezicima, njihovu međusobnu razumljivost, a i zanemarivala je činjenicu da su upravo pripadnici društveno podređene jezične zajednice glavni kreatori kreolskih jezika (Holm 2000: 34, Rickford – McWhorter 1997: 249, Siegel 2008a: 27).

Dok je prvotno prevladavala superstratistička struja te mišljenje da su kreolski jezici samo pojednostavljene verzije svojih leksifikatora, razvojem kreolistike i pravim, znanstvenim proučavanjem uočene su i paralele s materinjim jezicima supstratskog stanovništva te je sve važniji bio doprinos zagovornikâ utjecaja supstrata, tzv. *supstratista*. Francuski filolog Lucien Adam prvi je povukao paralele između atlantskih kreolskih te mnogih afričkih jezika, pa je tako haićanski postponirani određeni član *la* promatrao kao miješanje utjecaja francuskoga te nepunoznačnice iz jezika eve (v. str. 98). Utjecaj supstrata kasnije je neminovno utvrđen i prihvaćen te se počelo postavljati pitanje implikacija te tvrdnje na genetsku klasifikaciju tih jezika (Holm 2000: 28, 43). No već je Hall 1955. godine trezveno tvrdio: „Svaki pretpostavljeni utjecaj supstrata trebao bi se zasebno prosuđivati: time ćemo izbjeći pretjerivanja kako onih koji svugdje vide znakova supstrata tako i onih koji ih u potpunosti poriču (Hall 1955: 9, prema Holm 2000: 43).

⁴⁵ *Speakers of a lower language may make so little progres since learning the dominant speech, that the masters, in communicating with them resort to „baby-talk.“ This „baby-talk“ is the masters' imitation of the subjecks' incorrect speech.*

⁴⁶ J2 jest drugi, strani jezik koji se usvaja, tj. *ciljni jezik*, dok je J1 materinji jezik.

S druge strane Aboh – DeGraff (2015) ističu da Pellepratova bilješka (usp. str. 15) zapravo pokazuje da je varijetet koji su robovi po dolasku u kolonije usvajali već bio kreolski jezik, odnosno da je kreolski bio i *lingua franca* i *ciljni jezik* usvajanja, isključujući samim time i posredovanje pidžina, odnosno: „u pitanje je dovedena središnja uloga prethodnog postojanja pidžina s drastično reduciranom morfologijom u oblikovanju radikalnih kreolskih jezika kakav je haićanski“ (DeGraff 2001: 84),⁴⁷ nadovezujući se na teoriju o postojanju određenih mehanizama pri usvajanju drugog, stranog jezika, na koje se oslanja i teorija o releksifikaciji.

3. 2. 1. Teorija releksifikacije

Claire Lefebvre (1996, 1998, 2004) zagovornica je *teorije o releksifikaciji*, i to u njezinu suženu značenju, te smatra da su u kreolizaciji ključnu ulogu odigrala tri procesa: *releksifikacija*, kognitivni proces zaslužan za većinu kreolskog leksikona i koji osigurava materijal za druga dva procesa, *reanalizu* i *dijalektno ujednačivanje*. Budući da kreatori kreolskih jezika nisu imali dostatna pristupa superstratu da bi usvojili njegove parametre, koristili su parametre te semantičke principe vlastita materinjeg jezika te će prema teoriji o releksifikaciji „kreolski leksemi imati semantička i sintaktička svojstva odgovarajućih leksema u jezicima supstrata te fonološke oblike izvedene iz fonetskih nizova koje nalazimo u jeziku superstratu“ (Lefebvre 1998: 9).⁴⁸ Drugim riječima, prilikom mentalnog procesa *releksifikacije* leksik jezika supstrata kopira se sa svim značajkama da bi se potom njegov fonološki oblik zamijenio oblicima paralelnih leksema iz leksifikatora (Lefebvre 1998, 2004: 16, 71, 99):

haićanski	francuski	fon
<i>van</i> 'vjetar' 'zrak'	<i>vent</i> 'vjetar'	<i>jɔ̃wɔ̃</i> 'vjetar' 'zrak'

Da bi do releksifikacije moglo doći, nuždan je uvjet da leksemi izvornog i ciljnog jezika imaju barem djelomična semantička preklapanja, odnosno ona je ponajprije semantički uvjetovana. To podrazumijeva da se novi oblik može pripisati samo onim riječima koje imaju

⁴⁷ Naime radikalni kreolski bili bi posljedica *nagle kreolizacije*, u kojoj jezici supstrata supostoje s novotvorenim kreolskim varijetetom samo kratak vremenski period, a riječ je najčešće o karipskim kreolskim jezicima. Tako se za haićanski pretpostavlja da je sa svojim jezicima supstrata supostojao samo nekih stotinjak godina (Lefebvre 2004: 32–33).

⁴⁸ Za razliku od Bickertonova prijedloga u teoriji releksifikacije to su odrasli govornici (Lefebvre 1998: 9). Međutim, kako kasnije ističe (Lefebvre 1998: 13), to ne isključuje ulogu djece u genezi kreolskih jezika.

neki semantički sadržaj (pr. glavne leksičke kategorije, neke funkcionalne kategorije te derivacijski afiksi).⁴⁹ Funkcionalne kategorije uključuju funkcionalne ili gramatičke morfove, odnosno determinante (pr. određeni članovi) (usp. str. 100), kompletizatore (pr. veznici, poput eng. *if*, fr. *que* ili hrv. *da*) te fleksijske morfove koji nose oznake slaganja, vremena ili aspekta i koji nemaju semantičkog sadržaja, pa im se pripisuje nulti oblik (Lefebvre 1998: 37, 384, Siegel 2008a: 32).

Već je bilo riječi o kreolskima kao podvrsti miješanih jezika te njihovim razlikama spram ostalih pripadnika te skupine (usp. str. 9). I kreolski i ostali miješani, odnosno kontaktni jezici gramatička svojstva grade na temelju supstratskih modela – za razliku od ostalih miješanih jezika, koji oblike riječi na temelju jezika leksifikatora izvode samo u slučaju otvorenih vrsta riječi, kreolski jezici i pidžini na temelju superstrata releksificiraju i zatvorene vrste riječi (Lefebvre 1992: 29).⁵⁰ Pritom se sporedne leksičke vrste riječi releksificiraju na temelju glavnih, kao što je slučaj s haićanskim određenim članom, koji dijeli više sličnosti s francuskim prilogom negoli članom (v. str. 98).⁵¹

Nakon stvaranja zajedničkog leksika ciljni jezik prestaje biti leksifikator te tu ulogu preuzima novostvoreni *lingua franca*, a na scenu stupaju druga dva procesa. *Reanaliza* je mentalni proces u kojem se obliku riječi jedne leksičke kategorije pripisuje druga leksička kategorija, što je poznato i pod nazivom *gramatikalizacija* ili *desemantizacija*. Primjerice u tok pisinu glagol *save* ‘znati’ reanaliziran je kao iterativno-habitualna preverbalna čestica,⁵² a u haićanskom francuski prilog *après* ‘nakon, poslije’ kao čestica za obilježavanje budućnosti/*irrealisa* (v. § 8.3.2). *Dijalektno ujednačivanje* (eng. *dialect levelling*) društveni je

⁴⁹ Lefebvre (1998: 50) ističe da je mogućnost pripisivanja nultog oblika funkcionalnim kategorijama ono što se inače naziva *simplifikacijom*. Kao jedine iznimke koje se ne uklapaju u okvir teorije o releksifikaciji Lefebvre (1998: 381) vidi haićanski *se* (v. § 7.2) te neodređeni član *yon*, koji je izveden iz haićanskog leksema *younn* ‘jedan’ (v. str. 96).

⁵⁰ Dok *otvorene vrste riječi* imaju velik broj članova te su uvijek otvorene novima, *zatvorene vrste riječi* imaju manji broj članova, a i ulazak novih u članstvo je otežan (Marković 2012: 26).

⁵¹ Naime psiholingvistička istraživanja pokazala su da su leksičke riječi (otvoreni razredi riječi) perceptivno istaknutije, u komunikaciji ih je lakše čuti i prepoznati, za razliku od funkcionalnih riječi (zatvorenih razreda riječi) i vezanih fleksijskih morfova, koji su slušno manje istaknuti te često, kao primjerice u engleskom i francuskom, sadrže reducirani samoglasnik, primjerice šva (Siegel 2008a: 35), te se stoga teže perceptivno razaznaju. I druge teorije koje drugačije obrazlažu genezu kreolskih jezika smatraju da funkcionalne riječi imaju poseban tretman prilikom usvajanja jezika i formacije kreolskog.

⁵² *Tok pisin* pidžin je govoren na Novoj Gvineji, gdje je jedan od triju službenih jezika, uz engleski i hiri motu, također pidžin (Matasović 2001: 187).

proces koji podrazumijeva ujednačivanje leksika i smanjenje broja varijanti koje su nastale kao produkt releksifikacije među dijalektima istog jezika, a započinje u trenutku kada se govornici različitih supstrata prepoznaju kao ista jezična zajednica (Lefebvre 1992: 46, Lefebvre 2004: 7). Naime s obzirom na to da supstrat čine različiti jezici, i produkti releksifikacije razlikuju se te je nužno da dođe do redukcije varijanti kako bi se stvorio zajednički leksik, pri čem zajedničke značajke imaju bolje izgleda za opstanak (Lefebvre 1992: 40–46). Dakle releksifikacija i reanaliza kognitivni su procesi koji se tiču pojedinca, dok je ujednačivanje društveni proces u kojem govornici različitih dijalekata „pregovaraju“ o značajkama koje će činiti dio kreolskog sustava (Lefebvre 1992: 393).

Premda pomno elaborirana stvarnim lingvističkim materijalom, neki (Siegel 2008a) smatraju da je teorija releksifikacije jednostavno preradikalna u odnosu na stvarne podatke te da podrazumijeva da je takav potpun prijenos supstratskih obilježja nekontroliran. Za razliku od potpuna kopiranja J1, Siegel (2008a: 273–274) ističe da je supstrat samo jedan od izvora na koje se govornici mogu osloniti prilikom kreacije kreolskog jezika u nedostatku uzora u leksifikatoru, odnosno da se samo dio supstratskih značajki prenosi (v. § 3.3.3). Kao glavni pak prigovor teoriji releksifikacije ističe se nepostojanje pisanog traga kakva međujezičnog stadija koji bi nalikovao kreolskom jeziku (Kouwenberg 2006: 213)

Jedan od razloga bujanja raznih teorija zasigurno je bio i nedostatak povijesnih znanja i dokaza, kako o društvenoj situaciji tako i o tada suvremenim jezicima superstrata i supstrata, osobito na fonološkoj razini. Također specifični uvjeti kreolske geneze pokazali su se kao sklisko tlo, a tek detaljnija istraživanja, i to na makro- i mikrorazini kreolskih varijeteta možda će jednoga dana razriješiti misterij njihova postanka: „Produbljeno znanje o etnolingvističkom porijeklu kreolskih govornika, upareno s detaljnijim i ozbiljnijim proučavanjem relevantnih jezika supstrata obećava značajan napredak u našem razumijevanju nastanka kreolskih jezika“ (Holm 2000: 240).

3. 3. Procesi pidžinizacije i kreolizacije

Nakon nastanka specifične društvene situacije koja zahtijeva zajedničko sredstvo sporazumijevanja dolazi do posebna procesa pojednostavljivanja, redukcije i interferencije ili miješanja značajki iz različitih izvora, odnosno *pidžinizacije*: „Pojednostavljivanje je, paradoksalno, vrlo složena pojava, ali najčešće se odnosi na uklanjanje nepravilnosti iz lingue france, kao što su nepravilni glagolski oblici, i redundancije, kao što je gramatički rod. To se obično događa jer, za razliku od djece, odrasli uglavnom nisu dobri u učenju jezika“ (Trudgill

2000: 1). Taj se proces, ovisno o situaciji te osobito o intenzitetu kontakta, može odviti u različitim stupnjevima, pa su neki pidžini, a posljedično i kreolski jezici potpuno nerazumljivi govornicima superstrata.⁵³ Trudgill genezu kreolskih jezika shematski predočuje ovako (Trudgill 2000: 12):⁵⁴

Proces:	izvor			
pidžinizacija	<i>pretpidžin</i>	pojednostavljivanje	miješanje	redukcija
fokusiranje	<i>pidžin</i>			
kreolizacija	<i>kreolski</i>			ekspanzija
djelomična dekreolizacija	<i>postkreolski</i>		komplikacija	pročišćavanje
daljnja dekreolizacija	<i>preostali postkreolski</i>		komplikacija	pročišćavanje

3. 3. 1. Proces pidžinizacije

Proces pidžinizacije obično se poistovjećuje sa simplifikacijom, dok bi ekspanzija bila podudarna s kreolizacijom, koja također podrazumijeva nativizaciju (Kouwenberg – Singler 2008: 12, Lefebvre 2004: 5). Kao rezultat procesa pidžinizacije među govornicima različitih, međusobno nerazumljivih jezika nastaje relativno stabilan oblik *lingue france*, koji tada nazivamo pidžinom i koji još uvijek ne služi kao materinji (Trudgill 2000: 10):

Također je istinito da pidžini nastaju u okolnostima u kojima je prijenos informacija otežan te je korisno jezik učiniti što jednostavnijim i učinkovitijim sredstvom komunikacije. To znači da postoji mnogo univerzalnih i raširenih načina pojednostavljivanja – uključujući gubitak redundantnih svojstava i izbacivanje nepravilnosti – koji će prije zahvatiti neke strukture od drugih.

Valdman (1978) smatra da pidžine odlikuje:

- a) pojednostavljivanje vanjskoga oblika
- b) redukcija unutrašnjega oblika
- c) međusobno prožimanje prisutnih jezičnih sustava
- d) redukcija uporabnih domena

⁵³ Dakako, što je dodir s nekim jezikom intenzivniji, veća je mogućnost da ga se pravilno usvoji (Trudgill 2000: 2).

⁵⁴ Pod *izvorom* se navodi varijetet koji prolazi kroz proces koji se navodi s lijeve strane, dok se s desne strane navode značajke tog procesa, odnosno niz procesa kojima služi kao krovni naziv. Možda i nije najspretniji poredak, ali u tablicu nismo zadirali.

Vanjski se oblik odnosi na „elemente poput fleksije i priloga koji nadopunjuju jezgrene strukture izražavanjem funkcija rečenica i klauza i/ili izražavanjem njihovih međudnosa“ (Mesthrie 2008: 281). Kada govorimo o njegovu pojednostavljivanju, mislimo zapravo na pojednostavljivanje fonološkog inventara (pr. gubitak finalnih konsonantskih skupova, smanjen broj vokala) te morfosintaktičkog sustava tih jezika u usporedbi s njihovim superstratima (Valdman 1978: 6). Tako se na planu morfosintakse pojednostavljivanje očituje kroz sljedeće značajke:

- a) prevaga analitičkih oblika nad sintetičkim⁵⁵
- b) uklanjanje redundancije i tzv. *gramatičke servilnosti* (fr. *servitude grammaticale*)⁵⁶
- c) pojednostavljivanje transformacijskog aparata, što dovodi do jednostavnosti iskaza (Valdman potonje navodi u svjetlu transformativno-generativne gramatike)
- d) dokidanje homonimije

Unutarnji se pak oblik odnosi na „jezgrene gramatičke strukture poput vremena i vida, maksimalnih projekcija poput imenskih i glagolskih rečenica te glavnih klauza i razvoja subordinacije“ (Mesthrie 2008: 281). Smatra se da je njegova redukcija posljedica pojednostavljivanja izraza, a između ostaloga tiče se smanjenja broja obavezno obilježenih gramatičkih kategorija te širenja semantičkog polja riječi, odnosno u pidžinima dolazi do redukcije obilježenih kategorija (Valdman 1978: 7, Marković 2012: 425).⁵⁷

Kreolski jezici tako uglavnom ne poznaju distinkciju roda, čak ni u pronominalnom sustavu (v. § 7.3) (Valdman 1978: 6). Međutim u haićanskom postoje neki tvorbeni parovi imenica i pridjeva čiji se članovi očigledno odnose jedan na muški, a drugi na ženski spol (Valdman 1978: 149–150). Valdman (1978) ih prema obliku dijeli na četiri skupine:

- a) **osnova + è (muški rod) i -èz (ženski rod)**
dansè (fr. *danseur*) ‘plesać’ *dansèz* (fr. *danseuse*) ‘plesaćica’

⁵⁵ *Analitički* (opisni, složeni ili perifrastični) oblik gramatička je riječ iskazana perifrazom, odnosno jedan fleksijski oblik riječi iskazuje se s više oblika riječi onoga za što se u drugdje u paradigmi rabi samo jedan *jednostavni*, *nesloženi* ili *sintetički* oblik (Marković 2012: 18).

⁵⁶ Tako se naziva princip sintaktičkog dogovora, odnosno princip da „muški rod pobjeđuje ženski“ – ako je 99 žena i 1 muškarac – oni su *bili*, a ne *bile* (Schafroth 2003: 110). Odnosno u jezicima muško je manje obilježeno od ženskog – *čovjek* može označavati i *muškarca* i *ženu*, ali *žena* se ne može odnositi na *muškarca*. Rijetki su slučajevi poput *mačka*, *guska* ili *lisica* gdje je ženski rod manje obilježen (Marković 2012: 418).

⁵⁷ Prema teoriji o nesavršenom usvajanju drugog jezika takve su redukcije posljedica nedovoljna pristupa ciljnom jeziku, tj. leksifikatoru, što se zapravo suprotstavlja ideji o *baby talku* ili bilo kojoj drugoj ideji o simplifikaciji govora u superstratskog stanovništva (Siegel 2008: 190, Lefebvre 1998: 1). Također, ograničen pristup superstratu, prema teoriji releksifikacije, glavni je pokretač istoimenog procesa (v. § 3.2.1).

b) osnova + *ø* (muški rod) i -*ès* (ženski rod)

nèg (fr. *nègre*) ‘crnac’ *nègès* (fr. *negresse*) ‘crnkinja’

c) osnova + *ø* (muški rod) i -*z* (ženski rod)

fransé/fwansé (fr. *français*) ‘Francuz’ *frasèz/fwansèz* (fr. *française*) ‘Francuskinja’⁵⁸

jalou ‘ljubomoran’ *jalouz* ‘ljubomorna’

d) nepravilni oblici

fen (fr. *fin*) ‘fin’ *fin* (fr. *fine*) ‘fina’

bouro (fr. *bourreau*) ‘krvnik’ *bourèl* (fr. *bourrelle* ‘krvnikova žena’)

‘vrlo okrutna žena’⁵⁹

Usto razlike u spolu se među pripadnicima životinjske vrste, osobito domaćih životinja, ponekad iskazuju jednostavnim preponiranjem leksema *manma* i *fimèl* za ženski spol bića, a *makou*, *bouk* te *mal* za muški spol imenici kojom se označava određena vrsta (Valdman 1978: 156):

fimèl chat (fr. *la chatte*) ‘mačka’

makou chat (fr. *le chat*) ‘mačak’

fimel kabrit (fr. *la chèvre*) ‘koza’

bouk kabrit (fr. *le bouc*) ‘jarac’

fimel rat (fr. *la rate*) ‘ženka štakora’

mal rat (fr. *le rat*) ‘štakor’

Kreolski jezici time zapravo potvrđuju da je svaki jezik sposoban izraziti sve ideje – ako to ne može učiniti na paradigmatskoj osi, učinit će to na sintagmatskoj. Naime kao rezultat potonjih procesa nastali su zasebni jezični sustavi, s vlastitim gramatičkim pravilima, specifičnim vokabularom i vrlo produktivnom sintaksom. Premda većina kreolista ima neko svoje mišljenje o važnim čimbenicima procesa pidžinizacije ili kreolizacije, glavnina njih zapravo ne objašnjava točne procese koji bi sudjelovali u njihovu nastanku, uz iznimku Bickertonove hipoteze o jezičnom programu (usp. str. 23), ili pak Claire Lefevre sa svojom hipotezom o releksifikaciji (v. 3.2.1) (Kouwenberg – Singler 2008: 12).

Važno je napomenuti da termini poput „miješani jezik“, „pojednostavljivanje“ i slični ne nose nikakve vrijednosne konotacije, već se rabe lingvistički neutralno: „Pojednostavljivanje se koristi kao stručni termin, a ne kao pojam o vrijednosti jezika. Kreolski jezici nisu u intelektualnom smislu jednostavniji od jezika iz kojih su nastali. Samo su pravilniji i manje redundantni“ (Trudgill 2000: 4). *Pojednostavljivanje* i *pojednostavljen* u kreolistici se rabe da bi se referiralo na činjenicu da neki sustav (u usporedbi s nekim drugim) ima manje komponenti te manje pravila, što ne znači da ga je lakše procesuirati (Siegel 2008: 189). S druge strane Kihm (2000: 163) kreolske jezike smatra nesavršenima kao i svaki drugi prirodni jezik, ali u mnogo manjoj mjeri od ostalih upravo zbog tobožnje „simplificiranosti“. Pojam

⁵⁸ Valdman (1978: 150) kao korijenski morf postulira *frans* kojem se dodaju sufiksi *-é* i *-èz* jer ga nalazi i izolirana, pr. *farin frans/fwans* ‘brašno’.

⁵⁹ U ovome je slučaju došlo do semantičkoga pomaka.

savršenosti u lingvistici rabi se u svezi s pojmovima uniformnosti, jednostavnosti te neredundantnosti (v. str. 68) (Kihm 2000: 164). Kreolski se jezici, upravo zbog svojeg pretežito izomorfnog karaktera,⁶⁰ odnosno težnje da se leksičko-logički oblici (ili *uska sintaksa*, eng. *narrow syntax*) i morfofonološki oblici podudaraju, mogu držati savršenijima od svojih leksifikatora, odnosno „kreolski nisu savršeni jezici, ali žive s oznakom perfekcije koju su im neprirodni uvjeti njihova rođenja nametnuli“ (Kihm 2000: 185).

3. 3. 2. Proces kreolizacije

Pidžini u svojem daljnjem razvoju, barem oni koji ga nastave, prolaze kroz proces svojevrzne ekspanzije i usložnjavanja strukture nadoknađujući time neke gubitke iz prethodne faze te „evoluiraju“ u kreolske jezike: „Kako bi išli u korak sa svojom proširenom socijalnom ulogom, kreolski jezici obično imaju opširniji vokabular i kompleksnija gramatička sredstva od pidžina“ (Rickford – McWhorter 1997: 238). Oni pak pidžini koji uslijed izostanka društvene motivacije za njihovim daljnjim postojanjem ne prođu kroz proces kreolizacije i nativizacije naposljetku dožive jezičnu smrt (Rickford – McWhorter 1997: 245, Matasović 2005: 145).

Proces u kojem se redukcija do koje je došlo za vrijeme pidžinizacija nadoknađuje, ali se zadržavaju pojednostavljivanje i miješanje poznat je kao *kreolizacija* (Trudgill 2000: 4, Siegel 2008a: 3). Ona se odnosi na, u usporedbi s fazom pidžinizacije, proširivanje vanjskog, ali i unutrašnjeg oblika te povećanje broja uporabnih domena (Valdman 1978: 11, Siegel 2008a: 56–57). Takva morfološka ekspanzija podrazumijeva razvoj novih gramatičkih struktura koje nisu postojale u prethodnom (pret)pidžinu ili pak prijelaz od analitičkih prema sintetičkim strukturama. Naime kada kreolski jezici postanu materinji jednoj jezičnoj skupini – a nerijetko i jedini jezik koji govori – oni moraju biti sposobni služiti kao ekspresivno sredstvo u svim domenama uporabe kao i drugi prirodni jezici. Nužno je stoga da takav varijetet nadoknadi prethodni gubitak jezičnih sredstava, pri čemu se ugleda na dostupne modele, koje nalazi podjednako i u jezicima supstrata i superstrata, a nemalu ulogu imaju i razni psiholingvistički procesi te univerzalije. Tako je prema Siegelu (2008a) morfološka ekspanzija zapravo posljedica psiholingvističkih procesa koji se odvijaju na individualnoj razini, pri čemu je najznačajniji proces *transfer* (v. *niže*), a tri izvora morfološke ekspanzije bili bi (1) unutarnji

⁶⁰ *Izomorfizam* ili *biunikatnost* podrazumijeva da jedan oblik ima jedno značenje, odnosno odnos jedan morf-jedno značenje te izbjegavanje alomorfije (Marković 2012: 423).

jezični razvoj (pr. gramatikalizacija), (2) jezične univerzalije te (3) utjecaj drugih jezika (Siegel 2008a: 58–63).

Postoji i razlikovanje između dviju vrsta kreolizacije ovisno o brzini kojom se proces odvija. Kreolizacija proširenog pidžina odvija se postepeno, kako lingvistički tako i društveno, dok se ubrzani proces kreolizacije ranoga pidžina ili pak nestabilnoga žargona naziva *rana* ili *nagla kreolizacija* (Holm 2000: 8), a tiče se „kreolskih koji izvorne govornike stječu i/ili postaju prvi jezik svojih jezičnih zajednica ubrzo nakon situacije prvotnog kontakta (unutar jedne generacije), tako da je kontaktni vernakular u trenutku kada nastupa kreolizacija zapravo rudimentarni i nestabilni pretpidžin ili žargon“ (Rickford – McWhorter 1997: 246), čime se pidžin zapravo isključuje kao jedna od etapa u kreolskoj genezi: „Značajna je sumnja nedavno izražena o tome uključuje li pidžinizacija doista pokušaj da se usvoji ciljani jezik, a ne možda pokušaje da se stvori sredstvo međuetničke komunikacije“ (Baker 1990: 111, prema Rickford – McWhorter 1997: 249).

O kompleksnosti izvora tih jezika govori i činjenica da tok pisin, kojem su supstrati austronezijski jezici, poznaje dvojinu i trojinu (*mi* ‘ja’, *yumi* ‘mi’, *yumitupela* ‘nas dvoje’ te *yumitripela* ‘nas troje’) (Holm 2000: 100). No navedeni oblici iskazuju još jednu distinkciju – *yumitupela* te *yumitripela* su inkluzivni, oni upućuju na to da je i sugovornik dio pojma ‘mi’, dok su oblici *mitupela* ‘nas dvoje bez tebe’, *mitripela* ‘nas troje bez tebe’ te *mipela* ‘mi svi bez tebe’ ekskluzivni, tj. isključuju samoga sugovornika (Holm 2000: 100; Romaine 2000: 180):⁶¹

tok pisin	<i>mipela go long taun</i>	‘Mi (isključujući sugovornika) idemo u grad’
	<i>yumi go long taun</i>	‘Mi (govornik i sugovornik) idemo u grad’

Poznata je i često isticana činjenica da kreolske jezike obilježava izrazito reducirana glagolska fleksija, odnosno sklonost k analitičkim morfovima kojima se aktualiziraju one kategorije koje u jezicima superstrata često nose flektivni afiksi, pa su tako brojni kreolski jezici razvili izrazito kompleksan sustav čestica koje iskazuju kategorije vremena, načina i vida (v § 8. 3). S druge strane haićanski određeni član *la* ima pet alofona ([la lã nã a ã]) koji su uvjetovani glasom koji mu prethodi (v. str. 98) (Valdman 1978: 11), što francuski, osim u obliku *elizije*,⁶²

⁶¹ Takvi primjeri dobar su pokazatelj zašto kreolski i pidžini nisu samo pojednostavljena, reducirana i simplificirana verzija svojih superstrata, već da su i značajke jezike supstrata sudjelovale u njihovu postanku, čime se pak neposredno dokazuje njihova dvojna genetska pripadnost.

⁶² *Elizija* (fr. *liaison*) jest „pojava da se završni konsonant, mukao u izoliranoj riječi, izgovara u sintagmi kada riječi koja slijedi započinje vokalom“. Podrazumijeva užu gramatičku vezu, pa riječi ne elidiraju ako se između

ne poznaje, a mnogi ističu da je sustav haicânskâh determinanata bogatiji od francuskog (Andrijašević 1992: 20, Valdman 1978: 12). I unutrašnji oblik se u procesu kreolizacije širi, odnosno obogaćuje: „Budući da imaju sve denotativne, ekspresivne i demarkativne funkcije u jednoj jezičnoj zajednici, kreolski jezici imaju leksik jednak kao i leksik zajednica čiji je stupanj tehnološkog razvoja usporediv“ (Valdman 1978: 11).

Svaki kreolski jezik specifičan je, zaseban sustav i kao takve ih treba proučavati. No brojni kreolski jezici, čak i oni koji su leksik crpili iz različitih (europskih) jezika, dijele nezanemariv broj zajedničkih značajki koje su ponekad naprosto bunile njihove proučavatelje. Primjerice karipske kreolske jezike odlikuju serijalne glagolske konstrukcije (v. § 8.7), upotreba leksema ‘tijelo’ u ulozi kvazirefleksivne zamjenice (usp. str. 89) te obilježavanje množine upotrebom zamjenice za treće lice množine (usp. str. 99) (Holm 2000: 24–25). Niz zajedničkih obilježja potakao je jednu struju lingvistâ da procese kreolizacije i pidžinizacije poveže s tendencijama pri usvajanju drugog jezika kod odraslih, odnosno smatra se da su univerzalne tendencije koje djeluju prilikom usvajanja J2 i koje se javljaju u vidu pojednostavljivanja odigrale ključnu ulogu u oblikovanju kreolskih jezika (Siegel 2008a: 28), tj. (Valdman 1978: 16):

Čini se pak da se zapanjujuće strukturalne sličnosti između geografski međusobno vrlo udaljenih *lingua franca*, pretpidžina, pidžina i kreolskih jezika različita podrijetla bolje objašnjavaju restrukturacijom ishodišnog jezika govornika supstrata u skladu s psihološkim mehanizmima svojstvenima za usvajanje drugog jezika u osobitu sociolingvističkom kontekstu.

Versteegh (2008: 164) smatra da se pidžinizacija i kreolizacija razlikuju u psiholingvističkim procesima na snazi prilikom usvajanja jezika – dok je kod pidžina riječ o usvajanju drugog jezika i slučaju sveobuhvatnog restrukturiranja jezika, u procesu kreolizacije riječ je o usvajanju prvog jezika (Lefebvre 2004: 7), pri čemu je *input* ograničen i izvorni govornici ne kontroliraju proces, što rezultira strukturno drugačijim *outputom*.

3. 3. 3. Procesi prilikom usvajanja prvog i drugog jezika

Istraživanja su pokazala su rezultati individualne kreolizacije i usvajanja drugog jezika (eng. *second language acquisition, SLA*) često slični, odnosno da su to isti procesi samo gledani iz drugih perspektiva, uz sitne razlike u okolnostima njihova odvijanja, a upravo bi oni mogli biti uzrokom morfološke jednostavnosti (Siegel 2008: 28).

njih radi pauza u izgovoru, već se elizija ostvaruje isključivo među sastavnicama fonetske riječi (Grevisse – Goosse 2016: 47–48).

Naime rezultati procesa prilikom usvajanja drugog jezika uvelike su podudarni s nekim značajkama kreolskih sustava: odsustvo fleksije, multifunkcionalnost leksika (v. § 7.1.1), uglavnom nepromjenjivi oblici uz poneke fleksijske oblike, prevaga imenica i glagola uz ponešto pridjeva i priloga, većina leksika s modelom u J2, ali uz ponešto utjecaja J1 i adstrata (v. § 5.1), minimalan broj zamjenica da bi se referiralo na govornika, sugovornika i treću osobu, izostanak anaforičkih zamjenica koje bi referirale na neživo, ograničen broj kvantifikatora⁶³ te propozicija, jedinstven morfem za negaciju (v. § 8.4), izostanak impersonalnih konstrukcija i komplementizatora i sl.: „Te sličnosti pružaju dokaz da bi velik udio „pojednostavljenih“ strukturalnih značajki pidžina mogao biti posljedica usvajanja drugog jezika u raznim fazama razvoja. Neke od tih pojednostavljenih značajki mogle su biti naslijeđene u kreolski u kasnijim fazama razvoja“ (Siegel 2008b: 194–195).⁶⁴

Prvi je S. S. Mufwene povukao poveznicu između utjecaja supstrata te procesa na snazi pri usvajanju drugog jezika (1990: 2, prema Siegel 2008: 198). Jedan od takvih procesa usvajanja drugog jezika jest i *transfer*, odnosno „prijenos uzoraka iz materinjeg jezika u ciljni jezik“, (Sharwood Smith 1996: 71, prema Siegel 2008: 196) prilikom kojeg govornici lingvističke značajke vlastita jezika (foneme, gramatička pravila, semantičke ili morfosintaktičke značajke) rabe pri učenju drugog jezika, primjerice poretka riječi ili pak upotreba fonoloških oblika iz leksifikatora te morfosintaktičkih značajki supstrata (Siegel 2008a: 106–108). Naime u početnim fazama usvajanja drugog jezika govornici lakše usvajaju perceptivno istaknutije, izraženije oblike koje mogu povezati s paralelnim oblicima vlastita jezika (obično leksemi s nekim semantičkim sadržajem), dok se gramatički morfemi teže opažaju i time usvajaju, što i rezultira izostankom fleksije. Tada, u uvjetima koji zahtijevaju zajednički jezik, nastaje prošireni pidžin, a ciljni je jezik još uvijek leksifikator. Zatim u procesu koji Siegel (2008a) naziva *funkcionalnim transferom* govornici počinju rabiti leksičke morfeme iz leksifikatora kao gramatičke, pridružujući im funkcije paralelnih leksema iz jezika supstrata (Siegel 2008a: 269). U trenutku kada dolazi do morfološke ekspanzije, ciljni jezik više nije leksifikator, već pidžin (Siegel 2008a: 123).

Nadalje u situaciji međujezičnog kontakta različiti dijalekti i varijeteti bilo supstrata bilo superstrata, pa i pidžiniziranog varijeteta mogu poslužiti kao model te u početnim fazama

⁶³ Kvantifikatori su determinatori kojima značenje uključuje količinu, primjerice *mnogo*, *nekoliko*, *sve* itd. Neki ih promatraju kao zasebnu vrstu riječi (Trask 2005: s. v. *determinatori*).

⁶⁴ Ono po čemu se bazični varijeteti koji nastaju prilikom usvajanja drugog jezika razlikuju od kreolskih jezika jest upravo sustav TMA-čestica – umjesto čestica u takvim se varijetetima uglavnom rabe vremenski prilozi (usp. str. 38).

kontakta supostoji čitav niz varijacija iz različitih izvora. Usred pravih društvenih okolnosti – pidžinizacije ili kreolizacije – dolazi do ujednačivanja (eng. *leveling*), gdje se određene značajke zadržavaju, a druge odbacuju (Siegel 2008b: 199, Siegel 2008a: 40). Naime miješanje i ujednačivanje započinju nakon prinosa na individualnoj razini različitih govornika koji proizvode, ovisno o svojim materinjim jezicima, različite varijante, koje idu od morfološki jednostavnijih do kompleksnijih, tvoreći tako tzv. *bazen varijanti* (eng. *pool of variants*) (Siegel 2008a: 54, 83, 199). Naime te varijante zajedno čine bazu iz koje se u procesu ujednačivanja na temelju različitih kriterija „probiru“ one varijante koje će činiti kreolski sustav. To se obično najbrže odvija kada te varijante postaju primarni lingvistički input za djecu koja usvajaju prvi jezik. Preostale značajke koje prežive proces ujednačivanja tvore stabilni jezični varijetet koji služi kao sredstvo komunikacije (Siegel 2008b: 201, Siegel 2008a: 40, 157, 270).

Siegelova teorija vrlo je bliska teoriji releksifikacije Claire Lefebvre, samo što njegova teorija, prema riječima samog Siegela, dopušta djelomičan prijenos J1 značajki, odnosno značajki jezika supstrata (Siegel 2008a: 138). Naime, za razliku od releksifikacije gdje je prijenos značajki supstrata neuvjetovan, u funkcionalnom transferu kako ga vidi Siegel (2008a), samo se neke značajke prenose, pri čemu je taj prijenos uvjetovan, a kao glavni filter ističe se postojanje perceptivno istaknutog morfema u pidžinu koji prolazi kroz ekspanziju (Siegel 2008a: 271). Naime univerzalne značajke te one koje dijele mnogi jezici smatraju se *neobilježenima*, dok se *obilježenima* drže one koje nalazimo u manjem broju jezika ili se po nečemu ističu, a veća je vjerojatnost da će značajke koje će biti prenesene iz J1 jezika biti upravo one koje su neobilježene (Siegel 2008a: 157). Pritom važnu ulogu igraju *opažajna istaknutost* (eng. *perceptual salience*), (morfosintaktička) *kongruencija* te *transparentnost* i dakako *frekventnost*, kao i društveni čimbenici, a da bi do transfera iz J1 u J2 moglo uopće doći, nužno je da postoji paralelan morfelem ili niz morfema u jeziku supstratu. Osim tih lingvističkih čimbenika koji utječu na dostupnost neke značajke važni su i sociolingvistički čimbenici, poput broja govornika određenog jezika, njihov status i mjesto na društvenoj ljestvici te opseg kontakta (Siegel 2008a: 149).⁶⁵

Kako Siegel (2008: 79) ističe, značajke kreolskih jezika i pidžina jasno ukazuju na utjecaj supstrata i leksifikatora te demonstriraju fenomene tipične za usvajanje drugog jezika poput

⁶⁵ Većina supstratskih jezika haićanskog tipološki je vrlo slična. Govornici bantuskih jezika, kao manjina, uglavnom su morali napustiti značajke koje su u tom procesu ujednačivanja prenijeli iz svojih materinjih jezika (više o haićanskim supstratima u § 3.1).

pretjerane generalizacije, regularizacije ili *hiperkorektnosti* (Siegel 2008a: 264). Hiperkorektnost igra važnu ulogu u još jednom procesu, *dekreolizaciji*.

3. 3. 4. Dekreolizacija i (post)kreolski kontinuum

Nakon što su kreolski sustavi zadobili kakvo-takvo priznanje, postali su predmet ozbiljnijeg proučavanja te su lingvisti počeli govoriti i postojanju *kreolskog*, odnosno *postkreolskog* (Trudgill 2000, Sarić 2005) *kontinuum*a (Kouwenberg – Singler 2008: 12).⁶⁶ Naime daleko od pokvarenih i pojednostavljenih sustava ti varijeteti manifestiraju izrazitu kompleksnost, različite stupnjeve razvoja i stabilnosti, a kako nikada nisu prošli kroz proces standardizacije, nisu bili podvrgnuti objektivizaciji koja bi od njih stvorila jezike s nametnutim granicama. Na takvim područjima, primjerice Gvajane ili Jamajke, termin *kreolski jezik* podrazumijeva čitav jedan niz varijeteta od kojih su neki bliži leksifikatoru, a drugi kreolskome.⁶⁷ Stoga se između pojmova *kreolskog* i *postkreolskog* jezika morao uspostaviti pojam *kreolskog kontinuum*a u kojem *dekreolizacija* igra ulogu mehanizma promjene (Holm 2000: 50):

Kreolski kontinuum može se razviti u sredinama u kojima kreolski jezik supostoji sa svojim jezikom leksifikatorom te u kojima postoji društvena motivacija kreolskih govornika da usvoje standard, pa tako govor pojedinaca preuzima značajke standarda – ili izbjegava kreolske značajke – u različitoj mjeri.

U onim kreolskim jezicima koji su u kontaktu sa svojim jezicima leksifikatorima vidljiva je tendencija, uvjetovana vjerojatno određenim socioekonomskim čimbenicima, napuštanja kreolskih značajki te njihova zamjena onime što se smatra ekvivalentima u superstratu, odnosno *dekreolizacija*, što počesto odvedu u *hiperkorektnost* (Holm 2000: 9–10). Naime sa sve većom dostupnošću obrazovanja njihovim govornicima, kreolski jezici počeli su gubiti svoje značajke te težiti standardu superstrata, koji im i služi kao izvor za posuđivanje: „Za razliku od kreolizacije koja „ispravlja“ redukciju provedenu za vrijeme pidžinizacije, dekreolizacija je proces koji se bori s pojednostavljivanjem i miješanjem koji se događaju za vrijeme pidžinizacije“ (Trudgill 2000: 7–8).

⁶⁶ Također govori se i o *pretpidžinskom kontinuumu*: „U većini slučajeva on [razvoj slična sustava] jednostavno rezultira razvojem pretpidžinskog kontinuumu u kojemu nalazimo čitav spektar aproksimacija superstrata“ (Valdman 1978: 9).

⁶⁷ U sklopu klasičnog viđenja postanka kreolskih jezika kroz ciklus *od-pidžina-do-kreolskog*, *pidžin* se prvo razvija u *prošireni pidžin*, zatim *kreolski* te potom *postkreolski kontinuum*, koji nastaje kao rezultat procesa dekreolizacije (usp. str. 7) (Siegel 2008a: 235).

Razmjena značajki može funkcionirati u oba smjera, pa i nekreolski varijetet može preuzeti neke kreolske značajke, što može predstavljati problem pri rekonstrukciji razvoja nekog sustava te njegovo razumijevanje omogućuje samo širi povijesni kontekst.

Tako je došlo do polarizacije varijeteta od kojih su jedni izrazito slični superstratu, dok drugi mogu biti posve nerazumljivi njegovim govornicima, no „problem je što između tih dviju krajnosti, u srednjim društvenim slojevima, postoji velik broj verzija koje povezuju krajnosti u lanac međusobnog razumijevanja“ (Trudgill 2000: 7). Tako su na toj ljestvici društvenih dijalekata *akrolekti* varijeteti koji su najbliži superstratu, na najudaljenijoj točki su *bazilekti* koji se najviše razlikuju od superstrata, dok se *mezelekti* nalaze negdje između te dvije točke, premda nije nužno da krajnji rezultat jezičnog dodira bude kontinuum (Siegel 2008a: 5, Trask 2005: s. v. *kreolski*). Pritom ovdje nije riječ o dijakronijskom razvoju, već se ti pojmovi koriste za opisivanje sinkronijskih varijeteta koji supostojе nakon što je sustav već prošao kroz kreolizaciju, a sam proces dekreolizacije motiviran je izvanlingvističkim čimbenicima, odnosno jezičnim dodirima (Sarić 2005: 4, Smith 2008: 100). Većina govornika kompetentna je u više varijeteta unutar kontinuum, pri čemu taj suodnos ponajprije odgovara razlici urbana/ruralna područja te društvenom statusu i stupnju obrazovanja (Sarić 2005: 3, Kouwenberg – Singler 2008: 12, Siegel 2008a: 235). Ovako bi izgledao kontinuum u gvajanskom kreolskom engleske leksičke osnove za engleski iskaz *I told him* (Rickford – McWhorter 1997: 252):

ai tould hɪm

ai toʊld hɪm

mi tɛl am

ai toʊl ɪm

ai tɛl ɪm

a tɛl ɪm

ai tɛl i

mi tɛl i

akrolekti

mezelekti

bazilekti

U luizijanskom francuskom kreolskom oblik glagola, odnosno javlja li se on u punom obliku ili u apokopiranoj verziji ovisi o -lektu. Naime u mezelektu postoji morfosintaktička alternacija punog glagolskog oblika koji završava s *-e* ili pak apokopiranog oblika, odnosno *mōzhe* ‘jesti’ može imati dvije pojavnice – puni oblik *mōzhe* te apokopirani *mōzh*. Takva je varijacija odsutna u bazilektima u kojima se javlja samo puni glagolski oblik (Baptista 2000: 28).

Nakraju glavni je problem što su studije procesa pidžinizacije i kreolizacije isticale samo ulogu superstrata te zamagljivala doprinos supstrata, uz povremen spomen uloge mehanizama prilikom usvajanja drugog jezika. Međutim među većinom kreolista danas vlada mišljenje da se nastanak kreolskih jezika ne može pripisati samo jednom mehanizmu (Kouwenberg – Singler 2008: 5), a toj se struji priključuje i ovaj rad. Naime ne pristajući ni uz jednu od gore nabrojanih teorija, već od svake uzimajući dio, slažemo se s tvrdnjom onih lingvistâ prema kojima su kreolski jezici rezultat konvergencije utjecaja superstrata, supstrata te adstrata, ali i univerzalnih tendencija prilikom usvajanja drugog, ali i prvog jezika te same unutrašnji motivirane jezične promjene, pri čemu je svaki jezik slučaj za sebe (Holm 2000, Winford 2008: 43). Upravo su ti različiti čimbenici izvor i njihovih sličnosti i različitosti (Aboh – DeGraff 2015: 16):

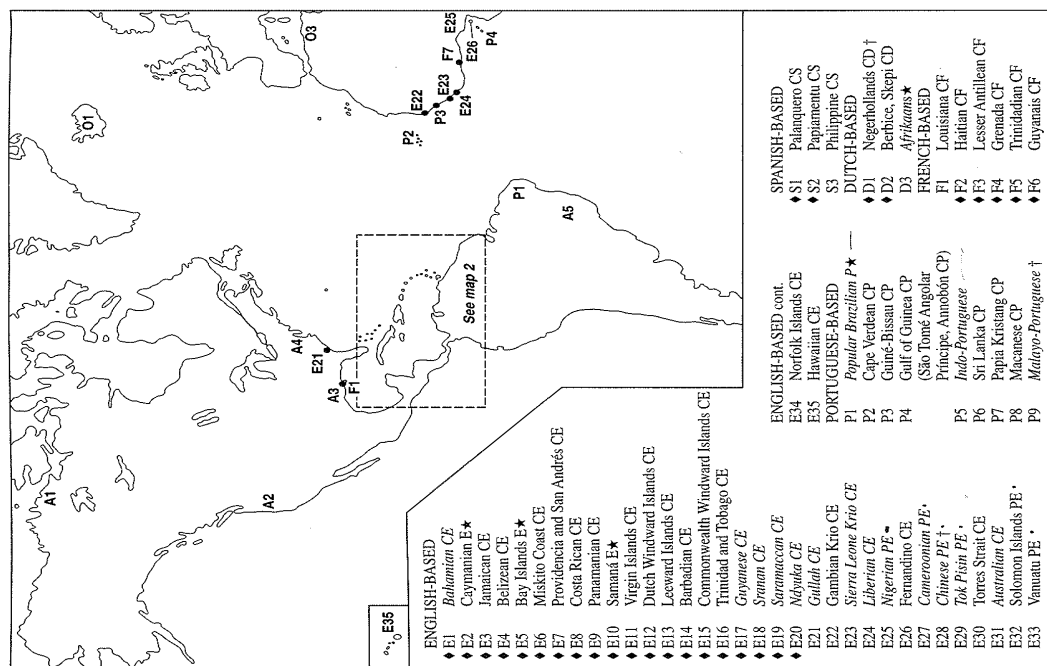
Koje se specifične značajke preuzimaju u novi varijetet ovisi o nizu čimbenika: socio-historijskim, poput strukture populacije i njezine dinamike, lingvističko-strukturalnih, poput tipoloških varijacija te obilježnosti među jezicima u kontaktu te psiholingvističkima, poput istaknutosti i transparentnosti dostupnih značajki.

U svjetlu redukcija kroz koje su kreolski sustavi u svojem povijesnom razvoju prošli, upravo je nedostatak fleksije smatran dokazom njihove primitivnosti (Holm 2000: 23). To bi impliciralo da su i europski jezici manje razvijene fleksije (upravo engleski ili francuski) nasuprot jezicima u kojima je ona kompleksnija, kao u primjerice mnogim slavenskim jezicima, ujedno i manje vrijedni od tih jezika, a posljedično i da su upali u vlastitu argumentativnu stupicu. Činjenica je da se, osobito u starijoj literaturi, kreolskim jezicima odmah u početku pristupalo kao manje vrijednima, odmah ih se ogledavalo o druge jezike pritom proizvoljno probirajući ogledne primjere za usporedbu i teško je naći literaturu u kojoj se promatraju na objektivan, elitizmom ili pak pretjeranom političkom korektnošću koja bi ponekad zapadala u druge stupice, neopterećen lingvistički način.

4. Kreolski jezici francuske leksičke osnove

Francuski kreolski jezici protežu se od Sjedinjenih Američkih Država, Francuske Gvajane u Atlantskom oceanu, diljem Kariba, uključujući Haiti, pa sve do brojnih otoka u Indijskom oceanu, osobito Mauricijusa, Réuniona i Sejšela (Trudgill 2000: 5).⁶⁸

⁶⁸ Afroameričko stanovništvo u Luizijani govori francuskim kreolskim jezikom. Grad New Orleans osnovali su upravo Francuzi, a njegova Francuska četvrt osobito je poznata – često se javlja i na malim ekranima kao poprište mnogih filmova i serija, uglavnom u kontekstu magije i vudu-kulta (primjerice serija *The Originals*).

Map 1. Pidgins and creoles (from Holm 1988-9: xviii-xix)

[slika 1. Arealna rasprostranjenost kreolskih jezika i pidžina, prema Holm 2000]

Lefebvre (1998: 2, 2004: 9) ističe da je luizijanski kreolski bliži francuskom negoli haićanski jer su govornici supstrata imali veći pristup francuskom od afričkog stanovništva na Haitiju.

[slika 2. Atlantska skupina kreolskih jezika, prema Holm 2000]

U skladu s tom arealnom rasprostranjenosti francuski kreolski obično se dijele u dvije velike skupine. Jedna je *atlantska skupina* kreolskih jezika, govorena na području Kariba,⁶⁹ etablirana tijekom 17. i 18. stoljeća, a druga je *pacifička*, znana i kao skupina *Isle de France*, koja se razvila u Indijskome oceanu tijekom 19. stoljeća (Holm 2000: 85, Romaine 2000: 174): „Premda se raspravlja o razlozima, opće je mišljenje da je skupina kreolskih jezika *Isle de France* strukturno vrlo slična onima iz Novoga svijeta – više nego što su to, primjerice, azijski varijeteti portugalskog kreolskog afričkima“, napominje Holm (2000: 86). Premda su se obje skupine kreolskih razvile na plantažama, u pacifičkoj skupini radnici nisu bili robovi, što je imalo i implikacije po dužinu jezičnog dodira te njegov intenzitet, ali i količinu vlasti jedne grupe nad drugom (v. fusnotu 42).

Potonje su skupine dolazile u međusoban dodir, što djelomično objašnjava neke zajedničke značajke (Romaine 2000: 174). Mornari su pritom najvjerojatnije odigrali ključnu ulogu te bi uzimanje u obzir njihova doprinosa moglo razjasniti toliku bliskost među toliko udaljenim kreolskim jezicima i pidžinima. Primjerice i francuski i engleski kreolski jezici poznaju riječ *kanaka* (havajski ‘čovjek’, ‘osoba’), ali joj pridaju različita značenja. U tok pisinu ona ima pejorativno značenje i označava primitivnu osobu, dok u Novoj Kaledoniji, koja je francuski teritorij, simbolizira melanezijsko jedinstvo i ponos koji je prkosio francuskoj kolonijalnoj administraciji (Romaine 2000: 175). Upravo je činjenica da brojni atlantski kreolski jezici, ali i mnogi drugi, dijele značajke koje ne nalazimo u njihovim superstratima nagnala lingviste da njihove izvore potraže drugdje.

Dok su kreolski jezici i pidžini temeljeni na francuskome jeziku prije smatrani romanskim jezicima, danas im se ipak priznaje neovisna struktura, odnosno ne ubrajaju se među romanske jezike *per se* (usp. § 1.3) (Romaine 2000). O njima se danas govori kao o *jezicima dvojne genetske pripadnosti* – kao rezultat specifičnih okolnosti i kontakta između različitih društvenih skupina, u različitim omjerima crpeći tipološke značajke i svojih superstrata i svojih supstrata, uz poneke treće utjecaje adstrata, oni su zapravo samo ekstreman dokaz da nijedan prirodan jezik nije „čist“. Među najbolje opisanim kreolskim jezicima francuske rječooblične osnove, a i općenito, prvo mjesto uvjerljivo drži haićanski.

⁶⁹ Karipski francuski kreolski govoreni su na Haitiju, Svetoj Luciji, u Dominikanskoj Republici, koja je većinski ipak hispanofona, te francuskim prekomorskim departmanima, Gvajani, Martiniku te Guadalupeu (Winford 2008: 19).

4. 1. Haićanski kreolski jezik

Albert Valdman 1978. godine bilježi: „Upravo se na Haitiju nalaze tri četvrtine kreolofonâ na svijetu i upravo su u toj zemlji odnosi između kreolskoga i njegova ishodišnog jezika najkompleksniji“ (Valdman 1978: 31).⁷⁰ Situacija se u pogledu broja govornika do danas nije odveć promijenila te je haićanski i dalje najmnogoljudniji kreolski jezik, dok je po pitanju njegova statusa i odnosa spram superstrata ipak bilo značajnijih promjena (v. *niže*).

Država Haiti zauzima zapadnu trećinu otoka Hispaniola, drugog po veličini u karipskom području, koji dijeli s hispanofonom Dominikanskom Republikom, a haićanski je, službenog imena *Kreyòl* (o grafiji v. § 6. 2), s otprilike 10 milijuna govornika unutar svojih granica i otprilike 2 milijuna van vlastitih granica, kreolski jezik s najvećim brojem govornika (*Of Languages and Numbers, Langues et grammaires en (Ile-de-)France*).

Haićanski jezik jedini je zajednički jezik cjelokupne populacije Haitija, dok je tek manjina govornika, kako DeGraff (2007: 1) ističe, u najboljem slučaju 1/5 stanovništva, bilingvalna.⁷¹ Naime mnogi su lingvističku situaciju na Haitiju koristili kao udžbenički primjer diglosije, gdje bi se francuski rabio u javnoj i formalnoj domeni, dok bi haićanski uglavnom bio rezerviran za privatnu ili neformalnu komunikaciju. No nisu se svi složili s takvim tumačenjem: „Odbacujući diglosiju kao model, Valdman vidi Haiti kao naciju sastavljenu od dviju jezičnih zajednica: bilingvalne elite te monolingvalnih ruralnih i urbanih masa“ (Holm 2000: 88–89), navodeći podatak da je od tada aktualne populacije od 5 milijuna Haićana samo 10% populacije, i to prema najoptimističnijim procjenama, tečno govorilo francuski (Valdman 1978: 31). Diglosija se tako ne bi ticala većinskog stanovništva, koje poznaje samo kreolski, već bilingvalne manjine koja u jednakoj mjeri poznaje i kreolski i francuski jezik (Sarić 2000: 4), pri čemu za „bilingvalne članove haićanske elite izbor između kreolskog i francuskog ovisi o situaciji u kojoj se nalaze: temi, sugovornicima, mjestu itd.“ (Valdman 1978: 31).

⁷⁰ Unatoč tomu što smatramo da je *ishodišni jezik* varljiv termin, u ovome slučaju to je pogodan prijevod za termin *langue-base* koji Valdman rabi.

⁷¹ Paradoksalno, većina je službenih dokumenata napisana samo na francuskom, pa tako i rodni list, što bi značilo da ga 80% njegovih posjednika u različitim stupnjevima ne razumije. Naime ekonomska i obrazovna situacija Haitija porazna je, pri čemu se posebno ističe činjenica da je to treća najgore rangirana država po pitanju obrazovanja (nakon Somalije i Eritreje), sa samo 57% djece koja upisuju školu, pri čemu manje od 30% dođe do 6. razreda, a do visokoškolskog obrazovanja samo 1%. Osim toga 80% škola uništeno je u tsunamiju koji je Haiti pogodio 2010. godine te još više unazadio ekonomiju i obrazovanje (*Global Campaign for Education, Schools for Haiti*).

Haićanski je dakle dio skupine atlantskih kreolskih jezika koji „čine prirodnu skupinu s mnoštvom zajedničkih značajki zbog sličnosti u svojoj genezi i razvoju“ (Holm 2000: 12). Njegovo porijeklo i povijesni razvoj nisu posve utvrđeni, ali se često povezuju s govorom *bukanira*⁷² iz 17. stoljeća koje su činili Francuzi, Englezi i Afrikanci koji su na tome otoku osnovali svoja uporišta oko 1625. godine.⁷³ Godine 1664. Francuze na otoku, koji su oni nazivali Saint-Domingue, Luj XIV. stavio je pod protektorat Francuske zapadnoindijske kompanije, kada je i položio zahtjev na tu, zapadnu stranu otoka (Holm 2000: 87). U svrhu poticanja francuskih bukanira da se smire, brojne žene, od kojih mnoge siročad i prostitutke, dovodene su iz Francuske kako bi s njima zasnivale obitelji: „Ulogu prostitutki u građenju carstava povjesničari su rijetko adresirali, ali one su bile važan faktor u uspostavi britanskih i francuskih karipskih kolonija u 17. stoljeću“ (Holm 2000: 112).

Robovi su naime isprva dopremani iz drugih kolonija, osobito španjolskih i engleskih, sve dok Francuzi nisu ustoličili vlastitu trgovinu robljem, dovodeći ih sa svih strana svijeta (Clements – Mahboob 2000: 478).⁷⁴ No za Haiti od najvećeg su značaja bili robovi iz zapadne Afrike: „Afrikanci obično nisu imali zajedničkog jezika osim onoga što su mogli naučiti iz europskog jezika, a kojemu je pristup bio vrlo ograničen zbog društvenih okolnosti ropstva“ (Holm 2000: 7). Važnost ropstva za Haiti vidljiva je i u samoj statistici – 1681. godine na otoku je bilo 2 000 robova, trećina cjelokupnog stanovništva, dok je tri četvrt stoljeća kasnije situacija bila znatno drugačija: „Do ovoga se trenutka ekonomija temeljila na omanjim farmama uključujući blizak kontakt između Afrikanaca i govornika francuskih pokrajinskih dijalekata. Kao rezultat toga raniji su varijeteti haićanskoga kreolskog bili bliži svojim europskim modelima“ (Winford 2012: 432). Godine 1753. taj se broj popeo na 165 000 robova, koji su činili 91% stanovništva, a Haiti se premetnuo u najbogatiju francusku koloniju, osiguravajući

⁷² *Bukaniri* su bili „časni“ pirati, odnosno nisu napadali brodove koji su plovili pod zastavom njihove domovine. Lovili su divlju stoku, dimili to meso, koje su nazivali *boucan* (odatlje fr. *boucanier*), pa ga prodavali brodovima koji su onuda prolazili (Holm 2000: 86).

⁷³ Clements – Mahboob (2000: 478) navode da je Haiti prvi put nastanjen 1631. godine, a Singler (prema Lefebvre 1998: 53) navodi 1659. godinu.

⁷⁴ Mnoštvo je robova došlo i s obližnje Jamajke, koju si i nazivali „malom haićanskom Gvinejom“ zbog velikog broja robova koje je osigurala: „Taj se rani doticaj s jamajčanskim pidžinom ili engleskim kreolskim može također držati odgovornim za neke od strukturnih srodnosti između haićanskog i jamajčanskog kreolskog, unatoč njihovim različitim leksičkim osnovama“ (Holm 2000: 87). Valdman (1978: 94) navodi da upravo engleski zamjenjuje francuski kao haićanski „prozor u vanjski svijet“, kako zbog njegove ekonomske i kulturne snage u karipskom području tako i zbog snažnih dodira s engleskim koji govore Haićani koji žive u inozemstvu, ali održavaju vezu sa svojom domovinom (Holm 2000: 9).

čak trećinu francuskih prihoda od inozemne trgovine (Holm 2000: 87, Clements – Mahboob 2000: 478, DeGraff 2007: 2). Naime krajem 17. stoljeća došlo je do promjene usjeva, što zapravo predstavlja jedan od prijelomnih trenutaka u genezi plantažnih kreolskih jezika, te je namjesto pamuka i duhana započela sadnja indiga i šećerne trske, usjeva koji zahtijevaju više radne snage, pa je proporcionalno cvjetala i trgovina robljem. Struktura stanovništva radikalno je promijenjena i upravo je tada trgovina robljem uzela maha, ali i započela povijest haićanskog kreolskog jezika: „Tijekom plantažnog perioda haićanski kreolski znatno se udaljio od svojih ranijih oblika jer su ga novopridošli Afrikanci usvajali kao strani jezik“ (Winford 2012: 432). Kao formativno razdoblje haićanskog kreolskog jezika uzima se razdoblje 1659–1740. godine (Lefebvre 2000: 56).

Na temelju pisanih dokaza iz perioda 1711–1740. godine Singler je zaključio da su u formaciji haićanskog jezika ključnu ulogu odigrali afrički jezici nigersko-kongoanske skupine, koji i čine njegov supstrat (prema Winford 2012: 432, Holm 2000: 87), dok je Suzanne Sylvain opisala haićanski kreolski, čija je bila izvorna govornica, kao „jezik eve s francuskim rječnikom“ (Sylvain 1936: 178, prema Holm 2000: 38).⁷⁵ *Nigersko-kongoanski jezici* jedna su od triju skupina jezika, uz kordofanske i mandske jezike, koji čine porodicu *nigersko-kordofanskih jezika*, najveću jezičnu porodicu u Africi.⁷⁶ Ne postoji sloga oko toga koji su to točno nigersko-kongoanski jezici činili haićanski supstrat, ali bit će da je točno činjenično stanje nemoguće utvrditi te da je riječ o konvergenciji utjecajâ raznih materinjih jezika robova dovođenih u Novi svijet. Među najčešće navođenima su ipak jezici bambara,

⁷⁵ Kasnije je u pismu Robertu A. Hallu priznala da ju je njezin mentor natjerao da unese tu definiciju (Holm 2000: 38).

⁷⁶ *Nigersko-kongoanska porodica* jedna je od grana *nigersko-kordofanske skupine jezika* koja se govori u čitavoj južnoj Africi: „Afrika je u smislu jezičnih porodica podijeljena napetero: afro-azijski jezici u čitavoj sjevernoj Africi (semitski, berberski, čadski, kušitski jezici i sl.) te nigersko-kordofanski jezici u središnjoj i južnoj Africi, s dvama velikim »otocima« – nilo-saharski jezici (ugrupo središnja Afrika, prema istočnoj) te khoi-sanski jezici (jezici Bušmanâ i Hotentotâ, na samome jugozapadu) – i jednim stvarnim otokom (na Madagaskaru se govori malgaški, austronezijski jezik)“ (Marković 2012: 7). Ne postoji sloga o broju nigersko-kongoanskih jezika, no osnova je podjela na *zapadnoatlantske jezike*, *središnje nigersko-kongoanske*, jezike *kru*, jezik *dogon*, *voltajske* ili *gur*, jezike *adamava-ubangi*, jezike *idžo-defaka*, *jugozapadne središnje nigersko-kongoanske jezike* (tu spadaju primjerice akanski i eve u Gani) te *jugoistočne središnje nigersko-kongoanske jezike* (pr. joruba u Nigeriji i Beninu, igbo u Nigeriji te velika skupina jezika bantu). Klasifikaciju afričkih jezika donio je čuvani Joseph Greenberg (Matasović 2005: 167–169).

malinke, diola, eve i fon, odnosno jezične porodice kva⁷⁷ (gbe i akan) te bantu. Pritom su govornici jezika gbe u ključnom formativnom periodu, odnosno prvih 50 godina činili polovicu haićanskog ropskog stanovništva. Osim toga supstratski jezici haićanskog prilično su homogeni u tipološkom smislu, dok bantuski jezici tipološki odudaraju od nebantuskih pripadnika iste skupine, što dakako odmaže u tome da neka značajka postane dio kreolskog sustava, pa i objašnjava njihov marginaliziran udio u haićanskom sustavu (Lefebvre 1998: 55–56, 392).

Rast i razvoj ropstva potrajali su do 1791. godine kada je nastupila haićanska revolucija, koju su podigli pobunjeni robovi potaknuti revolucioniranim zbivanjima u Francuskoj i koja je označila kraj francuske vlasti nad kolonijom Saint-Domingue te kraj trgovine robljem (Winford 2012: 432). Godine 1804. Haiti je proglašen nezavisnom državom u kojoj je ulogu službenog jezika obnašao francuski jezik. Haićanski je pak morao pričekati službeno priznanje, pa je tek 1983. godine proglašen nacionalnim jezikom, a četiri godine kasnije, 1987. i službenim.⁷⁸

Osim najvećim brojem govornika haićanski se među kreolskim jezicima može pohvaliti i najbogatijim književnim stvaralaštvom: „Kreolski izraz, koji je utemeljen u usmenoj tradiciji, u književnost je lakše prodro u literarne žanrove temeljene na govoru, koji se stvaraju primarno za izvedbu, tj. dramu i poeziju“ (Romaine 2000: 202). S druge strane, premda je usmeni karakter ovih jezika i njihove tradicije osobito bitan za njihove zajednice, ta je usmenost bila jedan od faktora koji je utjecao na manjak interesa za njihovo proglašavanje službenim jezicima (Kouwenberg – Singler 2008: 14).

⁷⁷ O skupini *kva* Matasović piše: „Za neke se skupine jezika, koji se spominju u starijoj literaturi kao porodice ili grane nigersko-kongoanskih jezika, danas više ne vjeruje da predstavljaju valjane čvorove na genealoškom stablu; takva je npr. tradicionalna skupina jezika *kva* /*kwa*/, među koje se navodno svrstavaju joruba, igbo, ga, i neki drugi jezici. Neobično je što jezike *kva* kao posebnu granu nigersko-kongoanske porodice spominju i neki autoritativni izvori, npr. posljednje elektronsko izdanje »Britanske enciklopedije« (2000)“ (Matasović 2001: 169). Kao zasebnu porodicu navodi je i gotovo sva literatura korištena u ovome radu, pa smo je zadržali i mi. Neke značajke jezika skupine *kva* su: važnost tona, jednomorfski imenski i glagolski korijeni, struktura riječi CV, čestotnost reduplikacije te kompozicije u tvorbi novih riječi, izostanak slaganja te gramatičkog roda, iskazivanje TMA-kategorija sustavom čestica dok je glagol nepromjenjiv. Poredak je uglavnom SVO. Razlikuju se po načinu iskazivanja množine, poretku sastavnica u posvojnim konstrukcijama te dostupnosti derivacijskih afikasa (Lefebvre 1998: 60). O svemu više u strukturnom opisu haićanskog u § 5.

⁷⁸ Službeni nije isto što i nacionalni. *Službeni jezik* jest jezik službene komunikacije u nekoj zemlji. *Nacionalni jezik* zajednički jezik jednog naroda, pa tako i narodi koji nemaju svoju državu imaju svoj nacionalni jezik. Jezik postaje službeni tek kada mu se ustavom odredi takav status (Trask 2005: s.v. *nacionalni jezik* i *službeni jezik*).

No situacija postaje još kompleksnija kada se u obzir uzme činjenica da haićanski kreolski čine tri glavna pokrajinska dijalekta – *sjeverni*, *južni* te urbani govor glavnog grada Port-au-Princea, *središnji haićanski*. Svi oni pak imaju sociolekte na koje je u različitoj mjeri utjecao francuski, ali su takva „pofrancuženja“ osobito izražena u urbanom varijetetu (Holm 2000: 90):

Dok su razlike među sociolektima uglavnom fonološke, razlike među pokrajinskim varijetetima uglavnom su leksičke, pa tako sjevernijaci kažu *chandèl* ‘svijeća’ (usp. fr. *chandelle*) dok drugi Haićani kažu *bouji* (usp. fr. *bougie*), ili pak jušnjaci kažu *badinen* ‘šaliti se’ (usp. fr. *badiner*) dok drugi kažu *jwe* (usp. fr. *jouer* ‘igrati’).

Takvih razlika ne nedostaje i na drugim lingvističkim razinama, a Holm ističe: „Regionalizmi iz jezika koji su poslužili kao leksički izvori, a koji su se zadržali u kreolskim jezicima, mogli bi sugerirati imigracijski put, kao što to može i riječ karakteristična za društveni dijalekt superstrata (Holm 2000: 238).

Kao glavna razlika između sjevernog i ostalih dijalekata ističe se iskazivanje posvojnosti. Za izricanje posvojnosti haićanski, za razliku od francuskog, ne posjeduje posvojne pridjeve. Posvojnost se uglavnom izriče genitivnim konstrukcijama s ličnom zamjenicom, pri čemu genitiv ima nulti oblik (Lefebvre 1992: 144–145):

(1) [*kay* [*mwen* / *u* / . . . *ø*] *yo*] ‘moje/vaše kuće’
 kuća ja/ ti/ GEN MN

Govornici pak sjevernog dijalekta za uvođenje posjednika rabe prijedlog *a*, dok ga drugi samo postponiraju posjedovanom, primjerice *kè a mwen* ‘moje srce’ u sjevernom dijalektu vs. *kè mwen* ‘moje srce’ u drugim dijalektima. Te razlike, prema Lefebvre (2000: 75, 109), posljedica su razlika u jezicima supstrata (usp. str. 26). Osim toga dijalektalne razlike imale su važne reperkusije i po haićansko društvo (*About the world languages*):

Tiskani mediji na kreolskom bili su sputavani regionalnim i društvenim varijacijama u jeziku i ortografiji. Novine su van dosega mnogih građana zbog jezičnih razlika, nepismenosti te cijene. Tek je nekoliko televizijskih postaja koje emitiraju na haićanskom. Radio je glavni komunikacijski medij koji osigurava Haićanima da ostanu informirani. U velikim emigrantskim haićanskim zajednicama u New Yorku, Miamiu i Bostonu haićanski se uči u školi te se na njemu također podučava u osnovnoj i srednjoj školi.

S druge strane DeGraff (2001) ističe da je daljnji doprinos i važnost francuskog jezičnog dodira nakon stjecanja samostalnosti Haitija u vidu deokreolizacije (v. § 3. 3. 3) zapravo mnogo manji nego se to mislilo, odnosno da je irelevantan za haićanski jezični sustav (DeGraff 2001: 85):

Zapravo, u godinama koje su uslijedile nakon prvotnog europsko-afričkog kontakta Afrikanci i njihovi potomci postali su brojniji i odvojeniji od govornika francuskog. Nakon što je Haiti stekao samostalnost, francuska prisutnost gotovo je uklonjena iz Haitija, osim među malobrojnomo bilingvalnom elitom čiji je govor uglavnom nedostupan većinskoj monolingvalnoj većini. Dakle, tvrdnje da je haićanska produktivna morfologija rezultat „kasnog, postkreolizacijskog posuđivanja“ (usp. Valdmanova dekreolizacija) impliciraju da se takvo morfološko posuđivanje moglo zbiti samo nakon što su relevantni sociolingvistički i povijesni čimbenici otežali da se takvo „posuđivanje“ odvije – „posuđivanje“ je, smatra se, lakše kada su „posuditelji“ brojniji i pristupačniji.

Haićanski jezik i njegova povijest odigrali su osobito važnu ulogu u *nultoj teoriji o postanku kreolskih jezika* koju su razvili Aboh – DeGraff (2015: 33–38), koji zaključuju:

Povijest Haitija, primjerice, sugerira da je ključan faktor u postanku kreolskih jezika bila uloga usvajanja jezika među multilingvalnom zajednicom koja je uključivala govornike različitih profila – što je situacija tipična i za druge slučajeve jezične promjene uzrokovane jezičnim kontaktom, kao što je bio i slučaj s germanskim i romanskim jezicima. (...) U tom smislu kreolski ne predstavljaju iznimku: razvili su se u istim onim uvjetima koji su obično doveli do jezične promjene.

5. Strukturni opis

Novija se kreolistika fokusirala na ideju da se kompleksnost strukture kreolskih jezika razvijala iz generacije u generaciju njihovih govornika, za što se potvrde nalaze i u pisanim izvorima (Holm 2000: 64). Također većina se kreolista slaže da su važnu ulogu pri odabiru značajki koje ulaze u kreolski sustav odigrale jezične univerzalije – što je neka značajka univerzalnija, sustav ju je lakše prigrlio (usp. § 3. 3. 3). Osim toga ukoliko postoji podudarnost između univerzalija, supstrata i leksifikatora, još je veća mogućnost da će ta značajka postati dio kreolskog sustava (Singler 1988: 29, prema Lefebvre 1992: 171).

U fokusu ovog dijela bit će upravo one značajke koje su ušle u jezični sustav haićanskog, ali i ponekih drugih kreolskih varijeteta, ponegdje se dotičući samo nekih zanimljivosti određenih jezičnih razina, primjerice fonologije, da bismo se detaljnije pozabavili kreolskim leksikom i semantikom u svrhu demonstriranja njihove dvojne genetske pripadnosti. Gdje nije naznačeno, primjeri su iz haićanskog, dok će na primjere iz drugih jezika biti upućeno. Najveći dio posvećen je jednoj od najzanimljivijih kreolskih značajki – sustavu anteponiranih predikatnih TMA-čestica kojima haićanski prenosi gramatičke kategorije vremena, načina i vida. Naime jedna od glavnih značajki većine kreolskih jezika jest odbacivanje glagolske

fleksije u odnosu na superstrate, što je rezultiralo kompenzacijama na drugim razinama, pa je tako upotreba slobodnih radije negoli vezanih morfova za prenošenja gramatičkih informacija bitno svojstvo kreolskih jezika (usp. str. 65) (Holm 2000: 63).

5. 1. Leksikosemantika

Jedna od značajki koja je najviše obilježila kreolske jezike jest činjenica da je na oblik riječi kreolskih jezika najviše utjecaja imao njihov superstrat: „Kreolski jezici obično su posuđivali značajan udio leksika od svojih ishodišnih jezika u oblicima koji su gotovo identični oblicima standardnoga varijeteta, osim što su podvrgnuti određenim pravilnim glasovnim promjenama“ (Holm 2000: 108). Odatle i polazi jedna od najčešćih klasifikacija te se tako govori o kreolskim jezicima temeljenima na različitim jezicima, pa mnogi onda francuske kreolske jezike smatraju romanskim jezicima: „Dobro utvrđena domena istraživanja kontakta jest proučavanje leksičkog posuđivanja. Kao i druge vrste jezičnog kontakta, leksičko posuđivanje obično je vrlo asimetrično. Društveno podređeni jezik posuđuje iz društveno dominantnijeg jezika, dok je obrnuto mnogo rjeđe“ (Muysken 2008: 301) (v. § 1.3). No pomnija istraživanja leksika pokazuju da je i on posljedica silnica i utjecajâ s različitih strana, osobito materinjeg jezika dovedenih robova te da kreolski nisu samo preuzeli leksik svojih gospodara te ga „iskrivili“. Upravo stoga se kao alternativni termin za izrazito zbunjujući termin *superstrat*, o kojem neki govore i kao o *ishodišnom jeziku*, rabi termin *leksifikator*.

Opseg u kojemu su kreolski jezici posuđivali leksik od svojeg leksifikatora teško je utvrditi, varira od jednog kreolskog jezika do drugog, a ponekad je zbog fonoloških promjena nemoguće utvrditi stvarno porijeklo leksema. Lingvist Morris Swadesh godine 1955. sastavio je popis sto osnovnih riječi u francuskim kreolskim jezicima, od kojih sve riječi osim ‘sjesti’ i ‘osoba’ svoje podrijetlo imaju u francuskome (Valdman 1978: 163). U najvećoj je mjeri na količinu posuđena leksika iz leksifikatora utjecao intenzitet dodira s njime (Romaine 2000: 187–188):

Ondje gdje postoji intenzivan kontakt između pidžina/kreolskoga i njegova leksifikatora te visok stupanj bilingvizma, može biti teško raspoznati gdje pidžinski/kreolski leksik završava i gdje leksik leksifikatora počinje jer bilingvalni govornici slobodno inkorporiraju riječi iz leksifikatora u pidžin/kreolski jezik.

No važno je istaknuti da onaj superstrat s kojim je supstratsko stanovništvo dolazilo u dodir uglavnom nije bio standardni govor, već pokrajinski dijalekti, sleng te određeni sociolekti onih slojeva koji su nastanjivali kolonije i koji su se podosta razlikovali od suvremenog

francuskog standarda. Prisjetimo se da su jedni od prvih „osnivača“ Haitija bili pirati (v. § 4.1). Naime većina europskih doseljenika u kolonije Novoga svijeta od 16. do 18. stoljeća, obično ugovorni radnici, osuđenici, bivši mornari i njima slični, bili su neobrazovani govornici nestandardnih ili pokrajinskih varijeteta (Holm 2000: 110, Arends 2008: 314).⁷⁹ Primjerice većina je francuskih doseljenika dolazila iz ruralnih područja, osobito zapadno od linije koja povezuje Bordeaux i Pariz, gdje su govoreni pokrajinski dijalekti (Chaudenson 2001: 65–68, prema Arends 2008: 314). Tako francuski kreolski jezici, kako atlantske tako i pacifičke skupine, za referent ‘pčela’ rabe oblike koji doslovno znače ‘medna muha’ (*mous* (*a myel*) u atlantskim kreolskim, *mouch a myel* u pacifičkim kreolskim), na isti način kako to čine govornici na francuskome sjeverozapadu (fr. *mouche à miel* [muʃamjɛl]), umjesto standardnoga *abeille* [abɛj] (Holm 2000: 111).

S druge strane Lefebvre (2000) se ne slaže s tim tumačenjima te ističe da u literaturi postoji konsenzus da je većina francuskih kolonijalista koji su u 17. stoljeću doselili na karipsko područje bila porijeklom iz zapadne i središnje Francuske (Normandija, Île-de-France s prijestolnicom, Poitou itd.), da ih je većina prethodno živjela u gradovima, da ih je polovica bila pismena te da su govorili francuskim varijetetom koji je bio prilično blizak varijetetu govorenu na području oko Pariza u 17. i 18. stoljeću, koji će i postati ono što danas nazivamo standardnim francuskim jezikom. Drugim riječima, Lefebvre smatra da su kreatori haićanskog bili izloženi standardnom varijetetu francuskog jezika (Lefebvre 2000: 62–63). A. Bollée u svojoj je studiji o haićanskom (1981) utvrdio da 60% rječnika ima paralele u (tada) suvremenim standardnim oblicima, dok 16% leksika čine oblici koji se u Francuskoj smatraju arhaičnima ili nestandardnima (prema Holm 2000: 108). Primjerice oblik *bay* ili *ba* ‘dati’ dolazi od fr. *bailler* ‘dati, dostaviti’ koji je bio dio standarda do 17. stoljeća, no danas se smatra zastarjelicom (Holm 2000: 109). Tako su brojne riječi koje se danas smatraju dijalektizmima u vrijeme uspostave kolonija i u formativnom razdoblju kreolskih jezika zapravo bile dio općeg jezika, pr. *grafiné/grafignen* nasuprot današnjem standardnome *égratigner* ‘grebati’ ili *zen/haim/naim* nasuprot *hameçon* ‘udica’ (Valdman 1978: 166).

U kreolskom leksiku ulogu je odigrao i jezik siromašnih, prognanih, ljudi s dna društvene ljestvice, pa je tako i sleng našao svoj put u kreolski. Suvremeni haićanski poznaje riječ *fouben* ‘nonšalantan’, koja potječe od francuskog izraza (*je m'en*) *fous bien* ‘briga me’, što je u 17. stoljeću ipak bilo bliže značenju ‘jebe mi se’ (Holm 2000: 112). Također većina kolonija nalazi se u maritimnom području, robovi su na brodovima dopremani preko oceana, pa su

⁷⁹ U kolonijama drugih imperijalnih sila situacija je mogla biti drugačija (Arends 2008: 314).

važnu ulogu u razvoju kreolskih jezika odigrali mornari i njihov sociolekt (usp. str. 45). Primjerice haïćanski glagol *ralé* ‘vući’ dolazi iz nautičkog glagola *haler* ‘tegliti, vući’, dok standardni francuski u tom značenju rabi glagol *tirer*.

Međutim često se ignorira činjenica da oblik riječi kreolskih jezika nije posljedica posudbe samo iz superstrata, već da je i supstrat ostavio svojega traga na leksičkoj razini, iako u mnogo manjoj mjeri. Semantička polja na koja su afrički jezici imali velik utjecaj polja su poput religije, tradicionalne hrane, glazbe, bolesti, flore i faune te čak usklika (Romaine 2000: 187, Muysken 2008: 301), odnosno kreolske riječi afričkog podrijetla uglavnom „pripadaju semantičkoj kategoriji koja se može opisati kao *privatna*, za razliku od šire semantičke kategorije riječi posuđenih iz europskih jezika koja se može označiti kao *javna*“ (Alleyne 1971: 176, prema Holm 2000: 115). Valdman (1978: 171) ističe da je pitanje doprinosa supstrata često bilo ideološki obojeno: „Važnost doprinosa jezika supstratâ, etničkih jezika uvezenih robova u kolonije u kojima se razvio sustav velikih plantaža, neki su autori preuveličali zbog često političkih razloga“. Isto tako drugi su za ga, iz tih istih pobuda, umanjivali. Tako u haïćanskome nekih 180 riječi posuđenih iz afričkih jezika pripadaju domeni religije, odnosno riječ je o terminima koji se odnose na *vudu*. Takvi su termini u haïćanskome primjerice *wanga* ‘amajlija’, *loa/loua* ‘vudu-bog’, *oungan* ‘vudu-svećenik’ i *ounsi* ‘vudu-svećenica’ (Valdman 1978: 171, Lefebvre 2000: 66).

Među različitim kreolskim varijetetima, premda im se oblik riječi razlikuje, dade se uočiti da na ostalim razinama postoje podudarnosti u obilježjima paralelnih leksema, a nerijetko prolaze kroz slične morfofonološke transformacije. Neke od tih značajki svoj izvor nalaze u afričkim supstratima, dakako kod onih kreolskih kojima jezici tih skupina čine supstrat, pri čemu se osobito ističu *kalkovi*, *reduplikacija* te *semantički pomaci*, dok su drugi, poput *reanalyze* morfskih granica (usp. str. 81), posljedica pak samih procesa pidžinizacije i kreolizacije (Holm 2000: 107).

Semantički pomaci, osobito česti, tiču se fenomena poput promjene referenta, metafora, metonimije, proširivanja, ograničavanja, semantičkog transfera i elipse (Valdman 1978: 168). To što se u haïćanskome *bwa* (fr. *bois* [bwa]) ‘drvo’ rabi i u značenju ‘penis’ objašnjava se utjecajem afričkog supstrata, gdje riječ *dùá* iz jezika tvi ima upravo to semantičko proširenje (Holm 2000: 116). Na Réunionu se za plantažu rabi *bitasion/abitasion* od fr. *habitation* ‘boravište, naselje’, a pojam *zabitan/abitan* razgraničavao je stalne stanovnike od privremenih stanovnika, tzv. *engagé*, čije je boravište teorijski bilo ograničeno na trajanje njihova radnog ugovora (Arends 2008: 314). U osnovi termina *pié dri* ‘žena koja udovoljava potrebama svojega muža’ i potječe od fr. *pied de riz*, dosl. ‘noga od riže’ jest metafora koja svoje

porijeklo ima u činjenici da je riža osnova kreolske kuhinje,⁸⁰ a francuska sintagma *quatre sous* ‘četiri novčica’ doživjela je širenje značenja te se kao termin *katsou* rabi u značenju ‘kovanica’ (Valdman 1978: 169). Općenito je uočena tendencija kreolskog leksika k širenju semantičkog polja leksema u odnosu na etimone iz leksifikatora (Romaine 2000: 188). Naime kreolskim jezicima nerijetko se pripisivala nesposobnost da služe kao sredstvo izražavanja svih ljudskih potreba. Međutim redukcija količine leksičkih jedinica kao posljedica procesa pidžinizacije ne podrazumijeva pojednostavljivanje jezika, već je za posljedicu imala preinake u leksičkoj strukturi – semantičku općenitost, multifunkciolnost (v § 7.1.1), perifrazu⁸¹ i veći stupanj leksikalizacije kreolskih riječi (Romaine 2000: 188).

Dok je kombiniranje vezanih morfova u kreolskima ograničeno, vrlo je produktivan način tvorbe novih leksičkih jedinica kombiniranje slobodnih morfova.⁸² Kada su se, primjerice, govornici engleskog kreolskog na Obali komaraca prvi puta susreli s tapirom, za njegovu designaciju upotrijebili su kombinaciju već im znanih leksema *mountain* ‘planina’ + *cow* ‘krava’ (Holm 2000: 130). Ti su isti govornici pri susretu s divljim mačkama pribjegli semantičkom pomaku, odnosno riječju u značenju ‘lav’ počeli su označavati pumu, a riječju za ‘tiger’ jaguara, pa tako nisu rijetki ni *faux amis*, lažni prijatelji među kreolskima i njihovim superstratima. Naime europski jezici koji su i pružili osnovu za oblik riječi nisu poznavali floru i faunu tropskih i drugih područja na kojima su se razvili kreolski te su njihovi kreatori morali pribjegavati drugim mehanizmima da bi nadoknadili leksičke nedostatke: „Dok su neke od tih praznina u leksiku popunjene posuđivanjem ili tvorbom novih riječi, često su stare riječi jednostavno korištene za nove referente“ (Holm 2000: 132). Sinkronijski gledano, to su još uvijek produktivni načini tvorbe leksika.

U literaturi je ostao zabilježen i događaj koji je vjerojatno bio prvi susret govornika melanezijskog pidžina s klavirom: *big fellow bokkes, suppose missis he fight him, he cry too much* (‘velika kutija, ako je Europljanka udari, jako plače’), čitava perifraza za ‘klavir’. Upravo su se takvi primjeri često koristili kao teze u prilog tvrdnji o nedostatnosti pidžinâ kao sredstva komunikacije. Dakako, s kreolizacijom takvi su se primjeri izgubili, zamijenjeni su s jednostavnijim leksičkim jedinicama, pa je primjerice u tok pisinu *kot bilong ren* (eng. *coat*

⁸⁰ Internetska bespuća tvrde pak da je značenje tog izraza bliže značenju *sugar daddy*, odnosno *sugar mummy*, a odnosi se na sponzora, u ovom slučaju sponzorku (usput pjesma *Pied de Riz* Michela Adelaïdea) (*Le blog de Jacqueline Dallem*). Drugi pak tvrde da izraz jednostavno označava ženu koja ostvaruje prihode (*Mi-aime-a-ou*).

⁸¹ Poznata i kao *cirkumlokucija*, upotreba više riječi namjesto jedne.

⁸² *Produktivnost* ili *proizvodnost* stupnjevita je odlika rječogradbenog postupka da se njime u pojedinom jeziku nesvjesno i ponovljivo proizvode novi oblici riječi ili oblici riječi novih leksema (Marković 2012: 124).

belongs rain, dosl. ‘kaput koji pripada kiši’) zamijenjena leksemom *kotren* ili *renkot* ‘kabanica’ (Romaine 2000: 189). Tako je jedan od produktivnih mehanizama popunjavanja rupa u leksiku, osim posuđivanja koje se odvijalo u ranijim fazama razvoja, *perifraza* ili *cirkumlokucija*: „Cirkumlokucija je strategija u kojoj se sintaksi prepušta da nadoknadi izostanak produktivnih morfoloških procesa koji bi se koristili za oblikovanje riječi u jeziku leksifikatoru“ (Romaine 2000: 188). Tako su stabilniji pidžini koristili formule slične sintaktičkim strukturama za obilježavanje novih referenata za koje nisu imali leksema, pr. formula O + V + *gauna* ‘stvar za činiti nešto nekomu objektu’ (Romaine 2000: 188):

hiri motu⁸³ *kuku ania gauna* (dosl. ‘dim jesti stvar’) ‘lula’
lahi gabua gauna (dosl. ‘vatra paliti stvar’) ‘šibica’

Zbog brojnih već spomenutih kreolskih obilježja za kreolske je jezike od posebne važnosti *kompozicija* ili *slaganje riječi*, najvažniji i po nekima jedini doista produktivan postupak stvaranja kreolskog leksika, pri čemu složenice očituju visok stupanj transparentnosti i motivacije, ponašaju se poput ostatka imenica, pa im može prethoditi i član (Holm: 189, Valdman 1978: 228, Lefebvre 1992: 337):

M gen yon tèt-fê-mal. ‘Boli me glava’
 1JD imati INDEF glavobolja

Crowley (2008: 86) sugerira da je moguće da je to što se kompozicija nalazi između morfologije i sintakse te naginje procesima na razini rečenice prije negoli riječi pridonijela njezinoj produktivnosti u kreolskima. Pritom je većina složenica nastala jukstapozicijom dvaju autonomnih leksema, poput sljedećih zabilježenih primjera (Valdman 1978: 155):

martinikanski *zié koki* ‘slijep’ (< fr. *yeux crevés*, dosl. ‘oči koje su umrle’)
 gvadaluški *ti moun* ‘dijete’ (< dosl. ‘malena osoba’)⁸⁴

Složenicama često nastaju nazivi određenih dijelova dijela, pr. *po-bouch* (<fr. *peau* ‘koža’ + *bouche* ‘usta’) vs. fr. *lèvre* ‘usnica’ (usp. fon *nù-fló* ‘usta-koža’) (Lefebvre 1992: 335–339).⁸⁵

⁸³ Jedan od jezika na Papui Novoj Gvineji, inače lingvistički vrlo bogatoj i raznolikoj. Na područje Papue Nove Gvineje i Indonezije otpada oko 25% jezika svijeta, odnosno na svaki jezik otpada površina od oko 579 km² po jeziku. Za usporedbu, u Europi ta površina iznosi 145 633 km² po jeziku (Matasović 2005: 15–16).

⁸⁴ Dok *ti* dolazi od francuskog pridjeva *petit* ‘malen’, Valdman za riječ *moun* smatra da vjerojatno potječe od fr. imenice *monde* ‘svijet’, koja se u dijalektu rabi u značenju ‘osoba’, dok neki pak kreolisti smatraju da potječe iz zapadnoafričkih jezika koji poznaju oblike *mun-thu*, *mun-dhu*, *mun-tu* ‘osoba’ (Valdman 1978: 163, Lefebvre 1998: 181). Osim toga za *ti* Valdman navodi: „Većina je kreolista smatrala *ti* prefiksom prije negoli preponiranim kvalitativnim pridjevom. Naime razlikuje se od postponiranog pridjeva *piti* ‘malen’ (*youn kay ki piti* ‘kuća koja je mala’) i usto nosi značenje hipokoristika, kao i deminutiva (Valdman 1978: 187).

Leksički parnjaci mnogih od tih složenica u francuskom su *simpleksi*, a paralelne konstrukcije možemo naći u jezicima supstrata.⁸⁶ Međutim u afričkim konstrukcijama ne nalazimo poredak sastavnica složenica kakav je u haićanskom, što je vidljivo i na primjeru leksema ‘usnica’. Prema Lefebvre (1992: 341) to je dokaz da je poredak sastavnica u složenicama uvjetovan sintaktičkim poretom sastavnica, odnosno glava složenice zauzimat će mjesto koje zauzima sintaktička glava.⁸⁷

Primjer *po-bouch* primjer je još jedne odlike haićanskog leksika. Naime važna strategija proširivanja vokabulara ograničenim brojem sintaktičkih sredstava jesu i metafore, a upravo su nazivi za dijelove tijela jedno od produktivnijih semantičkih polja za tvorbu takvih metaforičkih složenica (Romaine 189–190):

tok pisin	<i>aipas</i> (< ‘oko’ + ‘zatvoren’) ‘slijep’ ⁸⁸
	<i>mauspas</i> (< ‘usta’ + ‘zatvoren’) ‘tih’
	<i>yaupas</i> (< ‘uho’ + ‘zatvoren’) ‘gluh’

Tako je u leksiku kreolskih jezika, osobito atlantskih, važnu ulogu odigralo i *kalkiranje*: „Kalkiranje je proces u kojem se riječi ili idiomi jednog jezika prevode riječi za riječ (ili čak morfem za morfem) u drugi jezik“ (Holm 2000: 119). Tako brojni kreolski jezici za ‘pohlepan’ rabe kalk doslovna značenja ‘veliko oko’, što je vrlo raširena metafora u afričkim jezicima (Holm 2000: 119):

tvi	<i>ani bre</i>
ibo	<i>aŋa uku</i>
bahamski KE	<i>big-eye</i>
haićanski KF	<i>gwo je</i>
brazilski KP	<i>olho grande</i>

Pritom su kao glavni model poslužili jezici supstrata, dok je francuski u mnogo manjoj mjeri utjecao na kalkove, pr. haić. *fanm-saj* (fr. *sage-femme* dosl. ‘mudra-žena’) ‘babica’ (Lefebvre 1992: 339).

Holm nadalje ističe: „Kalkiranje također može utjecati i na pravila tvorbe riječi; u mnogim kreolskim jezicima rod imenice za živo može se izvesti jukstapozicijom riječi za ‘muško’ ili ‘žensko’ (usp. str. 32) (Holm 2000: 119–120):

⁸⁵ Prema Lefebvre (1998: 334) budući da takve složenice ne tvore leksičke unose (*listeme*), oni nisu podložni procesu releksifikacije.

⁸⁶ *Simpleks* (eng. *simplex*) međunarodni je termin za jednomorfske riječi (Marković 2012: 41).

⁸⁷ Osim toga čini se da bi većina složenica u kreolskima pripadala *egzocentričnom tipu* složenica, odnosno njihovo značenje nije hiponim nijedne od leksičkih sastavnica složenice (Marković 2012: 70).

⁸⁸ Internetska potraga za etimonom drugog dijela složenice rezultirala je samo jednim ponuđenim odgovorom i to na Wikipediji, pa to uzimamo s rezervom – etimon bi mu bila engleska riječ *pouch* ‘torbica, kesa, tobolac’.

	‘dijete’	‘muško’	‘sin’	‘žensko’	‘kći’
joruba ⁸⁹	<i>omọ</i>	<i>okùnrin</i>	<i>omọ okùnrin</i>	<i>obìrin</i>	<i>omọ obìrin</i>
bahamski KE	<i>chil'</i>	<i>boy</i>	<i>boy-chil'</i>	<i>gyal</i>	<i>gyal-chil'</i>
papiamentu ⁹⁰	<i>mucha</i>	<i>homber</i>	<i>mucha homber</i>	<i>muhe</i>	<i>mucha muhe</i>
angolar	<i>mina</i>	<i>m□su</i>	<i>mina m□su</i>	<i>m□sa</i>	<i>mina m□sa</i>

Djelotvoran rječogradbeni postupak jest i *reduplikacija*,⁹¹ čak i u onim kreolskima u čijim leksifikatorima to nije osobito produktivan proces (Crowley 2008: 87).⁹² Često se javlja u svezi s hipokoristicima ili dječjim govorom, a nerijetko se može povezati i sa supstratom. Tako se u jorubi riječ *ńlá* ‘velik’ reduplicira kako bi se potenciralo značenje, tj. *ńlá ńlá* ‘ogroman’. Mnogi kreolski poznaju isti model (Holm 2000: 121):

haićanski KF	<i>youn bèl bèl fi</i> (fr. <i>une fille très belle</i>) ‘vrlo lijepa djevojka’ <i>youn gro gro gro mapou</i> (fr. <i>un enorme mapou</i>) ⁹³ ‘ogroman mapou’
KP Gvineje Bisau	<i>grāndi-grāndi</i>

Reduplikacija može imati i čitav niz drugih značenja, a čini se da je u nekim slučajevima osobito ikonička, pa može označavati pr. distributivnost (haićanski *yun-yun* ‘jedan po jedan’), ponavljanje (*krai-krai* ‘neprestano plakati, biti razdražljiv’), familijarnost (*fon-fon* ‘učinjeno u zabavi ili igri’; jorupski *hẹ̀bẹ̀hẹ̀bẹ̀-hẹ̀bẹ̀hẹ̀bẹ̀* ‘gegati se’) (Holm 2000: 122, Crowley 2008: 87). Reduplikacija također može služiti i tvorbi nove gramatičke kategorije, kao primjerice u saramakanu *fātu* ‘biti debeo’ > *fātu-fātu* ‘debeo’, a nije zaobišla ni priloge, od kojih većina svoje podrijetlo duguje onomatopeji (Crowley 2008: 88, Valdman 1978: 252):

<i>Li</i>	<i>pati</i>	<i>kò-ou kò-ou</i> .
3JD	otići	bučno

fr. *Il partit à grand bruit*. ‘Otišao je proizvevši strašnu buku’

⁸⁹ *Joruba* je jezik iz grane jugoistočnih središnjih nigersko-kongoanskih jezika govoren u Nigeriji i Beninu (Matasović 2001: 168).

⁹⁰ *Papiamentu* je kreolski baziran na portugalskom, ali ima i elemente nizozemskog i španjolskog, a govori se uglavnom na Nizozemskim Antilima (Matasović 2001: 225).

⁹¹ *Reduplikacija* jest ponavljanje baze ili njezina dijela pri rječogradbi novog oblika riječi s morfološkom ili gramatičkom svrhom (Marković 2012: 83). Odlika je takva procesa da je ponavljanje jezičnog materijala ikoničke naravi, odnosno fizičko ponavljanje obično sugerira i pojačavanje bilo značenja bilo količine referenata, pa su obično povezani s iskazom kategorija broja i vida (Marković 2012: 389).

⁹² Liberijski kreolski ima riječ *holiholi* ‘autobus’ od engleskog *Hold it! Hold it!* ‘Stani! Stani!’ (Holm 2000: 121).

⁹³ Vrsta drveća, odnosno *cyphostemma mappia*.

Istraživanja reduplikacije pokazala su da su semantičke kategorije kreolskih jezika bliže afričkim jezicima negoli europskima, no paralele ipak postoje između sve tri kategorije, što pokazuje da udjela imaju i jezične univerzalije (Holm 2000: 122). Već smo spomenuli da su brojni kreolski jezici ostajali u kontaktu sa svojim superstratima, bilo kroz diglosiju bilo kroz kreolski kontinuum (usp. § 3. 3. 3). Ti su se kreolski jezici svojim leksičkim izvorima okretali i u svojem kasnijem razvoju, posuđujući i leksik iz domene suvremena života, pa tako maloantilski kreolski poznaje riječi poput *ékonomik* ‘ekonomija’ ili *kapitalis* ‘kapital’ (Holm 2000: 108). Osim utjecaja leksifikatora te supstrata, još je jedan *-strat* dao doprinos kreolskim sustavima.

5. 1. 1. Treći utjecaji ili *adstrati*

„Zbilja trgovine, rata, prebjega robova i kasnijeg tržišta rada, turizma, obrazovanja, učinili su od Kariba područje intenzivnih lingvističkih i kulturnih dodira, kao i od većine drugih područja na kojima su se kreolski jezici razvili“ (Holm 2000: 125). Naime i kreolski su poput svih ostalih živih jezika dolazili u kontakte s govornicima drugih, osobito susjednih jezika, što je ostavilo traga na njihovu sustavu, posebice na leksičkoj razini.

Adstrati podrazumijevaju jezike koji su u dodir s kreolskima došli nakon njihova formativna razdoblja (Valdman 1978: 174). I dok je superstrat izvor iz kojeg kreolski jezici crpe svoj leksik, a supstrat glavni utjecaj ima na semantiku riječi i pravila njihove tvorbe, utjecaj adstrata važan je pokazatelj jezičnih dodira. Kako Holm ističe, čini se da se utjecaj adstrata, poput ameroindijskih i europskih jezika koji nisu služili kao leksifikatori, ograničio samo na leksičku razinu atlantskih kreolskih jezika (Holm 2000: 238). Ameroindijski jezici osobita su traga ostavili u nazivlju za floru i faunu karipskih kreolskih, nerijetko posredstvom španjolskog i portugalskog (Holm 2000: 125).⁹⁴ Tako je primjerice haićanski za vrstu drveta *Molicocca bijuga* posudio riječ *kenepo* iz jezika aravak i prilagodio je svojem sustavu kao *kenèp*, kao i neki drugi kreolski jezici, pr. papiamentu *kenepa* ili karipski španjolski *quenepo*. Kao najvažniji treći utjecaji za kreolske jezike na američkom kontinentu navode se engleski, španjolski i portugalski (Valdman 1978: 173, Holm 2000: 125), s time da je od osobita značaja zbog svoje uloge u trgovini robljem: bio portugalski „Služio je kao superstrat za zapadnoafričke kreolske jezike i pidžine temeljene na portugalskome, kao adstrat za kreolske

⁹⁴ Među jezicima koji su ostavili traga navode se aravak, karipski jezik i neki jezici Južne Amerike, poput tupija. *Aravak* je jezik iz porodice maipuranskih jezika, najveće jezične porodice u cijeloj Americi, koja se ponekad i naziva i porodicom aravakanskih jezika (Matasović 2001: 221).

drugih leksičkih osnova u Gijanama i Karibima te možda čak i kao dio supstrata za papiamentu“ (Holm 2000: 123). Španjolski je osobita traga ostavio na haićanske susjede, odnosno Dominikansku Republiku posredstvom radnika na plantažama šećerne trske (Valdman 1978: 176). Iz španjolskog i potječe naziv *marun* (usp. *cimarron*) ‘bjegunac, divljak’ za odbjegle robove koji su uslijed specifičnih društvenih okolnosti razvili posebnu vrstu kreolskih jezika (usp, str. 18).

Utjecaj engleskog jezika nije zaobišao ni kreolske jezike, osobito kada imamo na umu da na mnogim kreolofonim područjima služi kao službeni jezik ili jezik obrazovanja (u državama poput Dominike, Svete Lucije, Svetog Vincenta i Grenadinija i sl.). Također Haiti je dvadesetak godina (1915–1934) proveo pod američkom okupacijom, što je nesumnjivo ostavilo traga na njegov sustav (Valdman 1978: 175). Međutim važno je razlikovati i dva dijakronijska sloja posuđivanja engleskog jezika – prvi val posuđenica smješta se u formativno razdoblje kolonija prilikom kojega su engleski i francuski kolonizatori dolazili u kontakte te drugi val posuđenica novijeg datuma (Valdman 1978: 176). Posuđenice iz drugih jezika nerijetko su prolazile kroz određene morfofonološke promjene kako bi se mogle uklopiti u kreolski fonološki sustav, koji je tema idućeg poglavlja.

6. Par crtica iz kreolske fonologije

Upravo je fonološki sustav najnestabilniji u inače stabilnim pidžinima, posljedično i kreolskima, ali i najpodložniji promjenama (Romaine 2000: 185). Fonološka je razina manje istražena od sintaktičke ili morfološke, a ponekad jednostavno nije moguće utvrditi podrijetlo neke značajke. Univerzalisti su se tako u svojem radu fokusirali uglavnom na sintaksu (usp. str. 24), te je fonologija gurnuta u drugi plan, a kao još jedan razlog nedovoljne istraženosti Holm (2000: 137) ističe:

Za atlantske kreolske jezike jedna je najvećih poteškoća nedostatak detaljnih informacija o fonologiji varijeteta 16. i 17. stoljeća onih dijalekata koji su služili kao superstrati, a da ne spominjemo gotovo potpun izostanak dokumentacije o važnim jezicima supstrata iz tog razdoblja.

Konvergencija različitih utjecaja vidljiva je i u kreolskoj fonologiji, gdje također nalazimo miješanje značajki superstrata, supstrata, univerzalnih tendencija te unutarnjih kreolskih inovacija (Holm 2000: 137, Romaine 2000: 185). Neki kreolski jezici, poput trinandskog kreolskog engleskog, na fonološkoj razini očituju veću sličnost fonološkom sustavu svojih superstrata, drugi su pak, poput saramakanskog, bliži fonologiji svojih supstrata, dok treći, poput berbice kreolskog nizozemskog, ne odgovaraju ni jednima ni drugima (Smith 2008:

101). Osim tih faktora važni su i vanjski čimbenici vezani uz pojedine govornike, poput obrazovanja, spola, dobi i sl. (Romaine 2000: 185).

Prototipnost fonoloških obilježja odigrala je ključnu ulogu u selekciji onih glasova koji su trebali sačiniti kreolski fonološki sustav. U fonološki sustav kontaktnih jezika tako će najprije ući oni glasovi koji su zajednički jezicima u kontaktu, no fonetska će realizacija pojedinog fonema ovisiti o materinjem jeziku govornika (Holm 2000: 139). Prilikom preuzimanja fonema govornik identificira fonem iz „drugog jezika“, u ovom slučaju superstrata, s fonemom svojega materinjeg jezika, supstrata, te ga potom podvrgava određenim fonetskim promjenama (Holm 2000: 138):

To može rezultirati nedovoljnim razlikovanjem [op. a. *underdifferentiation*] (stapanje dvaju glasova koji su različiti u drugom jeziku, ali ne i u prvom), pretjeranim razlikovanjem [op. a. *overdifferentiation*] (nametanje razlike fonema iz prvog jezika alofonima istoga fonema drugoga jezika) ili potpunom zamjenom [op. a. *outright substitution*] (upotreba fonema prvog jezika za sličan, ali različit fonem u drugom). Osim toga slični se prijenosi mogu dogoditi na intonacijskoj i silabičkoj strukturi.

Singler (2000: 338) kreolsku fonologiju promatra u svjetlu teorija temeljenih na ograničenjima, osobito *optimalnosne teorije*: „Optimalnosna teorija gramatiku ne promatra kroz *pravila* (engl. *rule*), koja ako se prekrše, za posljedicu imaju negramatičan iskaz, nego upravo kroz *ograničenja* (engl. *constraint*), koja su prekršiva, pitanje je samo koliko ih kršimo, odnosno koja kršimo više, a koja manje“ (Marković 2012: 400). Naime ključna razlika u jezicima krije se u stupnju važnosti koju pojedini jezik pridaje izbjegavanju kršenja određenog ograničenja, odnosno glavno je pitanje koja se ograničenja nipošto ne smiju kršiti, a koja su fleksibilnija, pri čemu svaki jezik ima vlastite preferencije (Singler 200: 339). Pritom je temeljna postavka da postoji odnos napetosti između dvaju tipova ograničenja, *ograničenja vjernosti* i *obilježenosti*. Vjernost zahtijeva da ulazni oblici (eng. *input form*) budu u potpunosti podudarni s izlaznim oblicima (*output form*) nekog procesa. Obilježenost pak vuče na svoju stranu te od oblika zahtijeva da on bude što manje obilježen ili po mogućnosti neobilježen. Natjecanjem tih dviju silnica nastaje *optimalni izlazni oblik* koji nije nužno savršen, već je zapravo najmanje nesavršen (Marković 2012: 401). U slučaju kreolskih jezika, *input* dolazi iz leksifikatora, ograničenja koja uvjetuju *output* dio su univerzalne gramatike, a rangiranje ograničenja uvjetovano je prvenstveno supstratom (Singler 2000: 339).

Gotovo svi zapadnoafrički jezici, osim jezika eve i volof, imaju osnovnu silabičku strukturu CV, što je, uz općenitu prototipnost toga sloga, također pridonijelo raširenosti te strukture i u

kreolskima, a može se tumačiti, u svjetlu optimalnosne teorije, kao ograničenje koje se nalazi visoko na ljestvici ograničenja koje valja izbjeći prekršiti. Naime istaknuta je fonološka značajka kreolskih jezika tendencija jednostavnoj silabičkoj CV-strukturi, odnosno otvorenim slogovima, što je i pokretač mnogih morfofonoloških promjena, kao u prvim slogovima ovih primjera (Romaine 2000: 184):

tok pisin	[giraun] (<eng. <i>ground</i> ‘tlo, zemlja’)
negerhollands	[filis] (<niz. <i>vleis</i> ‘meso’)

Neke od morfofonoloških promjena u kreolskima su afereza⁹⁵ (sranan KE *tan* ‘stajati’ < eng. *stand*, trinidadski KF *vale* ‘gutati’ < fr. *avalier*), sinkopa (angolar *gani* ‘velik’ < port. *grande*) ili pak apokopa (haić. *ris* ‘rizik’ < fr. *risque*) (Holm 2000: 141). Osim glasovnih promjena u kojima se izostavljaju pojedini glasovi, mnogobrojne su i metateze, elizije, kao i promjene u kojima se glasovi dodaju, a u atlantskim kreolskim jezicima osobito je proširena epenteza (v. fusnota 111). Također u okviru fonoloških promjena osobito važnu ulogu ima vokalska harmonija, koja je osobito važna u afričkim jezicima.⁹⁶ S druge strane Holm ističe: „Kreolski jezici temeljeni na francuskome pokazuju malo od fonotaktičkih ograničenja o kojima smo prethodno raspravljali; osim izostanka konsonantskih skupina na kraju riječi, malo je, ako ih uopće i ima, takvih ograničenja u francuskim kreolskim jezicima, a kojih nema u standardnom francuskom“ (Holm 2000: 144).

Premda se fonološki inventar kreolskoga jezika uglavnom može smatrati reduciranim u odnosu na superstrat, to nije uvijek nužno i slučaj. Kreolski jezici mogu imati i glasove kojih nema u njihovu superstratu, što prvenstveno ovisi o intenzitetu i trajanju kontakta s njim. Tako jezici saramakan i krio, kreolski engleske leksičke osnove, u fonološkom sustavu imaju inkorporirane dvostruko artikulirane okluzive /gb/ i /kp/, dok tok pisin pak posjeduje prenazalizirane okluzive, pr. *ngut* (eng. *gut* ‘crijeva, utroba’) (Holm 2000: 139). Međutim takvi su glasovi u kreolskima iznimke te općenito vrijedi pravilo prototipnosti, odnosno oni glasovi koji su manje frekventni u superstratu teže će i prodrijeti u kreolski, pa je tako lako opažljiv izostanak frikativa i afrikata u fonološkim inventarima kreolskih jezika. Osim utjecaja superstrata vidljiva je i uloga opće tendencije prilikom usvajanja jezika da se

⁹⁵ Svjesni te kreolske tendencije i njezine stigme te u želji da se nadoknadi konsonant za kojega se pretpostavlja da nedostaje, govornici nerijetko rabe riječi koje su zapravo rezultat hiperkorektnosti, primjerice proteze u procesu dekreolizacije, pr. bahamski KE *scrumb* ‘mrvice’ < eng. *crumbs* (Holm 2000: 141). Slične se hiperkorektnosti događaju i u slučaju drugih promjena.

⁹⁶ *Vokalska harmonija (prije Glas, metaforija, umlaut ili vokalska mutacija)* fonetski je uvjetovano jednačenje vokala prema glasu koji mu prethodi ili ga slijedi (Marković 2012: 78).

eliminiraju obilježeni glasovi te reducira sveukupni broj fonoloških opreka, što se pak djelomično nadoknađuje u procesu kreolizacije kada se taj broj povećava (Romaine 2000: 185).

Prilikom dekreolizacije, odnosno svojevrsnim pritiskom superstrata fonološki sustav sve se više približava sustavu leksifikatora. Stoga je i u uveden termin *jezgrena fonologija*, koju dijele svi govornici jednoga jezika, dok će primjerice „francuzirana“ fonologija kao posljedica dekreolizacije biti bliža francuskome (Romaine 2000: 185–186). Naime kreolski kontinuum neposredno se tiče i fonološke razine, odnosno i sami se govornici nalaze negdje na toj ljestvici s bazilektom i akrolektom kao krajnjim točkama.

Fonološke činjenice kreolskih sustava također su prilog tezi o njihovoj dvojnoj genetskoj pripadnosti: „Fonološki podaci (...) sugeriraju da barem atlantski kreolski imaju ono što Stein (1984: 102) naziva *Doppelzugehörigkeit*, ‘dvostruku pripadnost’, pripadnost i obitelji njihovih leksičkih izvorâ i njihovoj vlastitoj obitelji, atlantskim kreolskim jezicima“ (Holm 2000: 239) (usp. § 1.3). Međutim, Smith (2008: 102) ističe, teško je govoriti o nekim općim značajkama kreolske fonologije kada oni zapravo ni ne čine određeni tipološki razred, već takve generalne rasprave treba zamijeniti studijama o specifičnim fonološkim sustavima.

6. 1. Vokalsko-konsonantski inventar

Kreolski vokalski sustavi imaju tendenciju više nalikovati superstratu od konsonantskog sustava (Smith 2008: 103). Vokalski sustav atlantskih kreolskih jezika sastoji se obično od pet ili sedam vokala, te [ɛ] i [ɔ] koji, za razliku od francuskog gdje se smatraju fonemima, imaju status alofona.⁹⁷ Takav sedmovokalski sustav nalazimo i u supstratu, odnosno mandskim jezicima i jezicima skupine kva (Holm 2000: 145). Pritom se posebno ističe haićanski: „Afrički utjecaj osobito je jasan u slučaju haićanskog kreolskog francuskog, koji ima dva nazalna vokala koje ne nalazimo u francuskome, tj. [ĩ] u [kašĩmbo] ‘keramička cijev’ (kimbundu *kišima* ‘probušena splav’) te [ũ] u [bũnda] ‘stražnjica’ (kimbundu *mbunda*)“ (Holm 2000: 150).⁹⁸ Osim toga francuski kreolski imaju i nazalne samoglasnike koji su

⁹⁷ Francuski ima 15–17 vokala, ovisno o tome koliko tko priznaje da su poneki posve nestali iz suvremenog francuskog.

⁹⁸ *Kimbundu* je jedan od bantuskih jezika nigersko-kordofanske skupine jezika, govoren u Angoli. Poznat je i pod nazivima *luanda* (po glavnom gradu Luanda), *mbundu* ili *nbundu* (*Ethnologue*).

rezultat ne samo regresivne, kao u francuskome, već i progresivne nazalizacije, pr. haićanski *žãmẽ* (fr. *jamaïs* [ʒamɛ̃]) (Holm 2000: 150).⁹⁹

Konsonantski sustav haićanskog jezika sastoji se od šesnaest konsonanata ili opstruenata te četiri nazala. Valdman (1978: 51) također navodi da dio sustava čini i likvid /l/, ali da se on zapravo nalazi van toga „simetričnog“ sustava. Naime haićanski glasovi [l] i [n] zapravo su alofoni, slično kao i jeziku jorubi, što objašnjava pet pojava oblika određenog člana, ovisno o morfosintaktičkom kontekstu (v. str. 98) (Holm 200: 162). Također kreolski obično ne tolerira konsonantske skupine na počecima riječi, osim skupina /f v/ + /r/ ili /l/ te /s/ + bezvučni okluziv /p t k/, pr. [prɔp] (fr. *propre*) ‘čist, vlastit’, [flām] (fr. *flamme*) ‘plamen’, [spesjal] (fr. *spécial*) ‘poseban’, [stasjõ] (fr. *station*) ‘postaja, stanica’, [skɔpjõ] (fr. *scorpion*) ‘šorpion’ (Valdman 1978: 57, 71, Targète – Urciolo 1993).

Konsonantski inventar kreolskih jezika, osobito haićanskog, krije nekoliko osobitosti u odnosu na francuski. Haićanski konsonantski sustav poznaje bezvučni velarni frikativ [x]. Sporadično, ali poznaje. Nalazimo ga u toponimu Hinche [xẽʃ] i nekim riječima afričkog porijekla koje uglavnom pripadaju sferi vudu religije, poput termina [xũgã] koji označava vudu-svećenika (Valdman 1978: 54).¹⁰⁰ Haićani sami sebe pak nazivaju *Ayisyen/Ayisyèn* [ajisjẽ/ajisjɛn] (Haićanin/Haićanka), a svoju državu *Repiblik Dayiti* ili samo *Ayiti* (v. str. 82). Kreolski sustav također poznaje i velarni nazal [ŋ], a neki kreolski jezici u inventaru imaju par postalveolarnih afrikata [tʃ] i [dʒ] (Valdman 1978: 52). Neki su pak zadržali primjerice implozivne okluzive [ɓ] i [ɗ],¹⁰¹ labio-velarne dvostruko artikulirane okluzive [kp] i [gb] ili pak početne nazalne skupove [mb, nd] (Smith 2008: 104, 106). Međutim, generalno gledano, kreolski jezici teže zamijeniti takve neprototipne foneme prototipnijima.

⁹⁹ Kada ističemo da je superstrat kreolskih jezika zapravo francuski jezik 16. stoljeća ne činimo to bezveze. Naime suvremeni izgovor priloga *jamaïs* /ʒamɛ̃/ ‘nikada’ u 17. stoljeću bio je drugačiji jer su do 17. stoljeća vokali mogli biti nazalizirani i ispred nazalnog konsonanta koji je pripadao idućemu slogu. Također u suvremenom francuskom nazalizacija je regresivna, dok progresivnu nalazimo u supstratima (Holm 2000: 150).

¹⁰⁰ Primjer koji smo naveli nekoliko stranica ispred – Valdman taj leksem bilježi kao *oungan* i možebitno je samo stvar ortografskog rješenja ili pitanje poznavanja haićanskog izgovora. Također vrlo dobro može pokazati kako se često kreolskim jezicima pristupalo iz eurocentrične perspektive, nerijetko i vlastita jezika. Targète – Urciolo (1993) navode oblike *oungan an*, *houngan*, *rougan*, *gangan*, *ngan*, *ngangan*.

¹⁰¹ Primjerice u saramakanu, i to vrlo često u riječima europskog podrijetla.

Osim toga jedna od najvećih kreolskih osobitosti u odnosu na superstrat jesu promjene *eksternog sandhija*: „Upravo iz fenomena eksternog sandhija – morfofonoloških alternacija na granicama dviju riječi – proizlazi originalnost kreolskog u odnosu na francuski“ (Valdman 1978: 79).¹⁰² Promjene eksternog sandhija ograničene su pak samo na određene morfove i određene sintaktičke kontekste. Naime Valdman (1978: 71) kao jednu od najistaknutijih razlika između haïćanskoga, u kojemu su jedino zabilježeni, i francuskoga ističe postojanje slogotvornih suglasnika [m̥] [n̥] [l̥]. Riječ je zapravo o oblicima ličnih zamjenica za prvo 1. lice jednine i množine te 3. lice množine kada dolaze ispred riječi koja počinje konsonantom. Tako osobne zamjenice *mwě* ‘ja’, *nũ* ‘mi, ti’ i *li* ‘on, ona’ gube vokale ispred glagola, no umjesto da postanu prenazalizirani okluzivi, oni postaju slogotvorni nazali (Valdman 1978: 88, 71):

[m̥ pr̥ʌ] (fr. <i>je prends</i>)	vs.	[m̥ al̥e] (fr. <i>je vais</i>)
[n̥ li] (fr. <i>nous lisons, vous lisez</i>)	vs.	[n̥ ap̥ gade l̥] (fr. <i>nous le regardons</i>)
[l̥ rele] (fr. <i>il/elle crie</i>)	vs.	[l̥ w̥em] (fr. <i>il/elle me voit</i>)

Razlikuju se od neslogotvornih suglasnika koje nalazimo u istim morfovima ispred riječi koje počinju samoglasnikom, a kako nemaju nikakvu razlikovnu ulogu, imaju status alofona. Ne ulazeći u kompleksne morfofonološke kontekste u kojima slogotvorni i neslogotvorni oblici ličnih zamjenica alterniraju, ograničit ćemo se zasada na to da lične zamjenice elidiraju ispred predikata kada on započinje konsonantom, i to u određenim kontekstima fakultativno: [mwě] ~ [m], [li] ~ [l], [nũ] ~ [n], [wu] ~ [u] ~ [w], [jo] ~ [j] (Valdman 1978: 79–80).

Kada je riječ o prozodiji, malo je istraživanja na temu suprasegmentalnih značajki francuskih kreolskih jezika, osim što je uočeno da se: „intonacija atlantskih kreolskih i postkreolskih jezika upadljivo razlikuje od intonacije njihovih europskih leksičkih izvora“ (Holm 2000: 163). Jedan je od fundamentalnih problema u tome što su nigersko-kongoanski jezici većinom tonski jezici, što predstavlja prepreku u raspoznavanju distinktivnih tonskih uzoraka za govornike intonacijskih jezika i jezika akcenatske prozodije (Holm 2000: 164). Primjerice McWorther je (2001, prema Smith 2008: 99) kao jedinu fonološku značajku odredio odsutnost razlikovne uloge tona u kreolskih jezika. Međutim Sylvain (1936, prema Holm 2000: 167) bilježi da u haïćanskom ton može imati razlikovnu ulogu, odnosno da u

¹⁰² *Sandhi* je promjena izgovora na granicama morfema ili riječi. Pritom se razlikuje *unutrašnji sandhi* gdje se promjene odvijaju unutar jedne riječi, na granicama morfema, primjerice – *ljudi* [ʎudi] vs. *ljudski* [ʎutski], dok se *eksterni sandhi* odvija na granici između dviju riječi, primjerice *otac* [otac] vs. *otac ga treba* [otaʒgavoli] (Trask 2005: s. v. *sandhi*).

reduplikacijama pridjeva *ron-ron* (< fr. *rond* ‘okrugao’) s tonskim uzorkom ‘—’ ima značenje ‘vrlo okrugao’, dok se tonski uzorak ‘/—’ koristi za eufemizaciju značenja, odnosno ‘malo okrugao’.¹⁰³

Naposljetku kreolska fonologija, osobito ona suprasegmentalna, posjeduje niz značajki prisutnih i u drugim jezicima. Nema ničega osobito kreolskog u različitim suprasegmentalnim tipovima kojima mogu pripadati, pa tako uglavnom i potpadaju pod jedan od triju osnovnih tipova: *akcenatski*, *tonski* ili *intonacijski*. Tako bi primjerice berbice KE bio intonacijski jezik, gdje naglasak dolazi na penultimi, papiamentu akcenatski jezik, a angolar tonski (Smith 2008: 112). Saramakan je pak poseban slučaj – on ima značajke i tonskog i akcenatskog sustava, pri čemu je za riječi afričkog podrijetla uglavnom rezerviran ton, a za one europskog akcent (Smith 2008: 117). S druge strane Smith (2008: 126) smatra da je kreolsku tipologiju moguće bazirati upravo na fonologiji, koja bi mogla biti od osobita značaja za kreolske studije: „Naime značaj proučavanja sinkronijskih i historijskih fonoloških sustava kreolskih jezika ne leži u onome što možemo naučiti o fonologiji jer tu nema ništa novo za naučiti. Značaj koji se može dobiti povezivanjem fonoloških argumenata i uvida u opću kreolističku raspravu, međutim, golem je“.

6. 2. Pitanje (orto)grafije

Pitanje ortografije također je bilo iznimno osjetljivo područje, na što je osobito utjecao stav o kreolskima kao varijetetima svojih europskih superstrata. Tako se njihov razvoj često temeljio upravo na ortografiji leksifikatora, što je tada i potpirivalo već ionako rašireno mišljenje o njima kao pokvarenim verzijama svojih superstrata, primjerice (Holm 2000: 196):

dominikanski KF	<i>zordi mwe malad</i> ‘danas sam bolestan’
francuski	<i>aujourd'hui je suis malade</i> [oʒuʁdyʒsɥimalad] ¹⁰⁴

Budući da su vrlo kasno zapisani, javio se problem standardizacije grafije, odnosno ortografije a i sama literatura starijeg datuma nerijetko rabi različita rješenja (usp. *soëf* (Holm

¹⁰³ Slično u gvinejskome kreolskom, koji ovisno o tonu razlikuje dva značenja antepozicirane predikatne čestice za anteriornost *don* – jedna s niskim tonom, koja dolazi uz glagole kretanja i daje značenje ‘završiti’, te druga s visokim tonom, koja dolazi uz sve vrste predikata te znači ‘već’ (Winford 2012: 443).

¹⁰⁴ Zamjenica za prvo lice jednine, ima i svoj naglašeni oblik *moi* [mwa] odakle i potječe kreolska zamjenica. Mnogi su se protivili takvu načinu bilježenja kreolske zamjenice jer se time navodno maskira njegovo francusko podrijetlo (Holm 2000: 9).

200) vs. *swaf* (Valdman 1978)).¹⁰⁵ Nakon različitih mišljenja i tendencija skupina lingvistâ sa Sveučilišta u Parizu osmislila je kompromisno rješenje koje je haićansko Ministarstvo obrazovanja dekretom usvojilo kao službenu ortografiju tek 1980. godine i čije je osnovno pravilo *jedan glas – jedan grafem* (Holm 2000: 89), što je i bio korak naprijed u njihovu prihvaćanju kao ravnopravnih jezika: „Razvijanje posebne ortografije za kreolske pomaže jaćanju njihove autonomije i svijesti ljudi o njima kao jezicima razlićitima od svojih jezika leksifikatora, a ne kao o parazitima koji ųive na njima“ (Holm 2000: 196).

7. Morfologija

Kreolska morfologija gotovo je u potpunosti zanemareno područje istraųivanja, i to zahvaljujući stavu kako ona u kreolskim sustavima zapravo – ne postoji. Tako se o kreolskim jezicima govorilo kao „jezićnoj novoroćenćadi“, odnosno još uvijek „mladim“ sustavima koji ne posjeduju morfološku „zrelost“ starijih sustava poput njihovih superstrata (Smith 2008: 98), odnosno drųalo se da ne posjeduju ono što su Seuren – Wekker (1986, prema DeGraff 2001: 53) nazvali leksićkim „luksuzom“, misleći pritom na bogatiji leksićki fond, derivacijske afikse, metaforićeke izraze te leksićku sinkraziju, tj. homonimiju.

Naime uvrijeųeno mišljenje koje je dugo prevladavalo u lingvistićkim krugovima te se nerijetko moųe susresti i danas jest da kreolsku morfologiju zbog izostanka *gramatikalizacije*¹⁰⁶ uslijed kratka vremenskog perioda usvajanja kreolskih varijeteta odlikuje jednostavnost, odnosno da je obiljeųava odsutnost ili sporadićna prisutnost (prva tri obiljeųja su prema DeGraff 2001: 70, ostalo prema Crowley 2008: 77, Siegel 2008a: 19):

- (1) derivacijskih afikasa (v. § 7. 2)
- (2) fleksijskih afikasa
- (3) tona, tj. naglasaka kojim bi se leksićki razlikovale jednosloųne rijeći ili kodirala sintaksa
- (4) morfološke redundantnosti

¹⁰⁵ Grafiju donosimo onako kako je ona zabiljeųena u literaturi na koju se pozivamo.

¹⁰⁶ *Gramatikalizacija* je promjena koju prolazi neka jedinica od statusa leksićeke do statusa gramatićeke jedinice, odnosno koja tu jedinicu ćini manje punoznaćnom i znaćenjski više funkcionalnom te poloųajno više uvjetovanom. Pritom se ćini da je tendencija od manje k više gramatićkom, odnosno tendencija „smanjivanja“ leksićnosti univerzalna jezićna tendencija (Marković 2012: 444–452). Primjerice punoznaćna, samostalna rijeć moųe postati klitika, a potom i afiks na susjednoj rijeći (Matasović 2005: 114). Usput, slavna Givónova (1971: 413, prema Harris – Campbell 1995: 199): „Današnja morfologija jućerašnja je sintaksa“.

(5) *portemanteau morfova*¹⁰⁷ zbog tendencije izolativnim morfovima

(6) morfološke nepravilnosti i *supletivnosti*¹⁰⁸

(7) alomorfâ

McWhorter (1998, prema DeGraff 2001: 71) je tvrdio da je haićanski „najkreolskiji od kreolskih jezika“ te da ga karakteriziraju sva (misleći na prva tri) obilježja, tj. izostanci i fleksijskih i derivacijskih afikasa, odnosno da su derivacijski konzistentno transparentni, te odsutnost tonalnih obilježja.

Za pidžine i kreolske jezike nerijetko se tvrdi da su jezici bez ikakve fleksijske morfologije (Holm 2000: 127) te Valdman (1978: 130) ističe: „Kreolski ne posjeduju nijednu fleksijsku kategoriju, a jedine složene riječi koje u njemu možemo naći sastoje se od osnove i derivacijskog monema“.¹⁰⁹ No budući da je jako malo kreolskih opisano, a još manji broj opisan je na objektivan i temeljit način, takve generalizirajuće ocjene olako su servirane, posve previđajući primjere koji obaraju takve postavke. U kreolskom portugalskom koji se govori u otočnoj državi Sveti Toma i Prinsipe nailazimo na oblike fleksijskog obilježavanja participa perfekta, pr. *fádu* ‘govorio’ nasuprot *fá* ‘govoriti’, što odgovara portugalskim oblicima *falar* i *falado* (Günther 1973, prema Holm 2000: 127). Međutim oblici koji završavaju na *-du* rijetko se koriste u aktivnom značenju te su uglavnom korišteni za pridavanje pasivnog značenja glagolu (v. § 7.1), pr. *skribi* ‘pisati’ nasuprot *skribidu* ‘pisan’ (*kriol i ka ta skribidu* ‘kreolski nije pisani jezik’), a to vrijedi i za druge kreolske jezike portugalske leksičke osnove. No ni tu stvari nisu posve razjašnjene, pa neki tvrdi da je *-du* derivacijski, a ne fleksijski morf, dok drugi te naznake fleksije smatraju rezultatom suvremenijih procesâ sličnih dekreolizaciji (Holm 2000: 127–128). Holm kao najbolji dokaz za postojanje fleksijske morfologije u bazilektima atlantskih kreolskih jezika ističe berbice kreolski nizozemski, koji posjeduje glagolske sufikse, pa tako *drai* ‘postati’ za iskazivanje perfekta dobiva sufiks *-te*, primjerice *a draite gu* ‘postao je velik’ (Robertson 1979: 228, prema Holm 2000: 128). Usto pidžin naga, govoren u Indiji, na imenicama obilježava dativ i lokativ te vjerojatno i nominativ nultim morfom (Crowley 2008: 82). Dakako, kod onih

¹⁰⁷ *Amalgam*, odnosno *amalgamirani* ili *upakirani morf* (eng. *portmanteau morph*) istovremeni je ostvaraj više morfema (Marković 2012: 44).

¹⁰⁸ *Supletivnost* ili *supletivizam* ostvaraj je leksema različitim oblicima riječi čiji se leksički morfovi ne dađu dovesti u vezu nikakvim postojećih fonoloških pravilima ili uopće nisu etimološki povezane (Marković 2012: 73).

¹⁰⁹ Tako se kreolske perifrastične konstrukcije antepniranih čestica koje prethode nepromjenjivu obliku glavnog glagola suprotstavljaju francuskom sustavu flektivnih glagolskih oblika (v. § 8.3) (Valdman 1978: 8).

kreolskih čiji su leksifikatori fleksijski produktivniji, veća je mogućnost zadržavanja nekih tragova fleksije od onih čiji su leksifikatori nefleksijski jezici, no i dalje u daleko manjoj mjeri od svojih superstrata (Crowley 2008: 79), odnosno: „Premda je većina poznatih pidžina nastala na temelju engleskoga i francuskog, jezika analitičke strukture s malo morfologije, i pidžini nastali na temelju morfološki složenih jezika poput jezika sjeverozapadne obale Amerike također su morfološki znatno pojednostavljeni, obično na taj način da svakom jasno izdvojem pojmu u rečenici odgovara jedna riječ...” (Matasović 2001: 46).

Pritom, ukoliko je fleksija prisutna, kreolski teže tomu da prefiksi i sufixi nose samo jednu gramatičku obavijest. Naime značajno smanjenje produktivnosti fleksije u kreolskima rezultiralo je i izostankom morfološke redundantnosti i amalgama – morfološka informacija obično se izriče samo jednom (Crowley 2008: 78). Crowley (2008: 80) smatra da bi sudanski kreolski arapski mogao biti jedina iznimka te predstavljati slučaj aglutinativne fleksijske kreolske morfologije – glagolu može prethoditi prefiks za obilježavanje futura te prefiks za iskazivanje progresivnosti – pod uvjetom da se prvo razriješi pitanje je li riječ o anteponiranim predikatnim česticama ili prefiksima. DeGraff (2001: 71) pak ističe: „Gubitak jasnog fleksijskog razlikovanja nije jedinstven samo za kreolizaciju, već se čini općenito simptomatičnim za usvajanja jezika pod „prisilom“, kao što je to slučaj u različitim slučajevima jezičnog kontakta“. S druge strane haicanski, suprotno od očekivanoga, poznaje nekoliko slučajeva alomorfije, najpoznatiji je svakako slučaj određenog člana *la* (v. str. 98), s time da je njezina pojavnost, ako se u obzir uzme kratak vremenski raspon njihova nastanka, prilično neobična za kreolske sustave (Crowley 2008: 75, Lefebvre 2000: 2).¹¹⁰

Točno je naime da postoje neke lingvističke razine ili određeni aspekti gdje kreolski jezici u usporedbi s leksifikatorom očituju morfološku jednostavnost. Tako je jedna od značajki varijeteta nastalih kao posljedica jezičnog kontakta obilježavanje subjekta i objekta slobodnim morfom, premda im je kao leksifikator poslužio jezik gdje se oni obilježavaju vezanim morfom na glagolu. Međutim takva je redukcija prolazila nezapaženo jer su obično proučavani kreolski jezici europskih superstrata, koji i sami na isti način obilježavaju subjekt i objekt (Versteegh 2008: 170):

(1) hiri motu	<i>lau</i> 1JD.OBJ	<i>ia</i> 3JD.SUB	<i>itaia</i> vidjeti
	‘On me vidi.’ (motu <i>e-ita-gu</i> ; <i>e-</i> 3JD-S, <i>-gu</i> 1JD-O)		
(2) nubi	<i>ita</i>	<i>dúrub-u</i>	<i>ána</i>

¹¹⁰ Neki autori (Mitz 1990, Ferraz 1983, prema Lefebvre 2004: 2) smatraju da kreolski jezik može nastati u roku od pedesetak ili čak manje godina te da predstavljaju slučajeve ubrzane jezične promjene.

Kada se u kreolistici govori o *jednostavnosti* (usp. str. 32), misli se prvenstveno na odsutnost fleksijske morfologije, reduciran broj obilježenih gramatičkih kategorija te reduciran leksik. Međutim mnogi su tomu pristupili s psiholingvističke strane te počeli govoriti o semantičkoj transparentnosti, a u krajnjoj liniji i o jezičnoj ekonomiji te olakšavanju recepcije i produkcije (Siegel 2008a: 19). Siegel (2008a) smatra da je jednostavnost koja odlikuje kreolske jezike nije komparativna, odnosno posljedica redukcijâ u odnosu na superstrate, već posljedica činjenice da do razvoja kompleksnosti nikada nije ni došlo. Tako shvaćena, jednostavnost se procjenjuje prema *ljestvici gramatikaliziranosti* (Siegel 2008a: 23, Marković 2012: 96) koja bi izgledala ovako: *punoznačne riječi* > *gramatičke riječi* > *klitike*¹¹¹ > *afiksi*. Iza takve ljestvice obilježavanja određenih semantičkih distinkcija krije se ideja da je *leksikalizacija* indikator morfološke jednostavnosti, dok *gramatikaliziranost* odgovara morfološkoj kompleksnosti, bez ikakvih vrijednosnih konotacija. Ti se različiti modusi također dovode u vezu s različitim stupnjevima usvajanja drugog jezika, što zapravo podrazumijeva da sustav kao takav nije strukturno ili ekspresivno neadekvatan (Siegel 2008a: 23–25). Primjerice u pogledu iskazivanja kategorija poput lica, broja, vremena, načina i vida haicanski naginje lijevoj strani ove ljestvice, dok je francuski na samom desnom kraju, odnosno za njihovo izricanje rabi fleksijske afikse (DeGraff 2001, prema Siegel 2008a: 45).

Naposljetku, imajući u vidu gore pobrojene značajke, kreolski jezici uglavnom pripadaju *izolativnim jezicima*, što pokazuje da multilingvalne situacije nesavršena, tj. nepotpuna usvajanja jezika rezultiraju morfologijom koja teži *izolativnosti* (Crowley 2008: 76, Lefebvre 2000: 2), odnosno: “Takav sintaktički izomorfizam rezultat je intenzivnih jezičnih dodira kakvi se mogu i očekivati u komunikacijskim situacijama u kojima sudjeluje mnoštvo bilingvalnih i plurilingvalnih govornika (Matasović 2001: 46).¹¹²

¹¹¹ *Klitike* ili *nenaglasnice* vrsta su riječi čije je ponašanje između riječi i afiksa. Značenjski se ponašaju poput riječi, no nemaju vlastiti naglasak i moraju zauzeti određeni položaj u rečenici u kojem su fonetski vezane za naglašenu riječ koja im služi kao domaćin ili sidrište (Marković 2012: 95).

¹¹² U *izolativnim* ili *analitičkim jezicima* svi su morfovi slobodni, odnosno sve su riječi nepromjenjive (Marković 2012: 148).

7. 1. Derivacijska morfologija

Godine 1968. A. M. D'Ans piše: „Logički je nemoguće za [haićanski] kreolski da manifestira [derivacijski] proces“ (D'Ans 1968, prema DeGraff 2001: 56). Naime smatralo se da je većina afikasa kreolskih jezika zapravo samo fosilizirani zaostatak afikasa iz superstrata koji su preuzeti kao simpleksi, odnosno samostalne, jednomorfske posuđenice, a koje se u slučaju haićanskog nazivalo *galicizmima* (DeGraff 2001: 56). Naime točno je da, dijakronijski gledano, „gotovo svi haićanski afiksi imaju svoje etimološke korijene u morfemima koji su afiksi u drugim jezicima – uglavnom francuskom, premda haićanski posjeduje afikse nefrancuskih etimona (pr. *-adò* iz španjolskog...)“ (DeGraff 2001: 84). Robert A. Hall i Yves Dejean zastupali su pak mišljenje prema kojemu je derivacija u kreolskim jezicima prisutna, ali kao ograničen proces za tvorbu leksika te da je u njih malo produktivnih afikasa (prema Valdman 1978: 131). Tako su neki od sufikasa koji sudjeluju u haićanskoj sufiksaciji (Valdman 1978: 135–138):

<i>-é</i> ¹¹³	<i>djòb</i> ‘posao, nezakonit profit’ > <i>djòbé</i> ‘zarađivati nezakonito’
<i>-ayé</i> ¹¹⁴	<i>vini</i> ‘doći’ > <i>vinayé</i> ‘dolaziti često’
<i>-i</i> ¹¹⁵	<i>blanc</i> ‘bijel’ > <i>blanni</i> ‘namočiti veš da bi se izbijelio’
<i>-ay(-aj)</i>	<i>maron</i> ‘bjegunac, u bijegu’ > <i>maronay</i> ‘pobjeći’
<i>-mann</i> ¹¹⁶	<i>djaz</i> ‘jazz orkestar’ > <i>djazmann</i> ‘član jazz orkestra’
<i>-ri</i> ¹¹⁷	<i>bouzen</i> ‘kurva’ > <i>bouzendri</i> ‘ponašati se kao kurva’

Kada je pak riječ o prefiksaciji, produktivnih afikasa još je manje, ističe Valdman (1978: 143), a jedan od njih je *dé-*, kao u primjeru *koré* ‘blokirat’ > *dékoré* ‘odblokirati’, koji uz sufiks *-é* jedini pokazuje koliku-toliku dinamiku (Valdman 1978: 145).

DeGraff pak ističe da bi lingvisti, kad bi i priznali da kreolski posjeduju poneki afiks, u većini slučajeva tvrdili da su ti afiksi potpuno transparentni. Međutim dovoljno je promotriti lekseme poput *pansyon* ‘tjeskoba’, nastala sufiksacijom osnove *panse* ‘misliti’ (fr. *penser* [pãse] ‘misliti’) da se obore takve kategoričke tvrdnje ustanovljene na ščatici loših primjera (DeGraff 2001: 78). Naime svaki put kada bi se za haićanski leksem moglo pretpostaviti da se sastoji od

¹¹³ „Taj se sufiks dodaje imenicama i oblicima glagola koji *grosso modo* izriču radnju te imenice“ (Valdman 1978: 132). Također može se dodavati i na imenice posuđene iz drugih jezika.

¹¹⁴ Potvrđen uz samo pet glagola, označava da se radnja opetovano ponavlja.

¹¹⁵ Samo na Martiniku.

¹¹⁶ Engleskog je podrijetla i označava agensa.

¹¹⁷ Sufiks *-ri* obično označava mjesto ili način. Također u navedenom primjeru vidimo umetanje glasa *d* kada iza glasa *n* slijedi glas *r* u sredini riječi.

afiksa, primjerice u riječi *adorasyon* sufiks *-syon*, te ako bi u jeziku superstratu postojao odgovarajući etimon, pr. francuski *adoration* [adɔʁasjɔ̃], automatski se pretpostavljalo da je riječ preuzeta kao jednomorfska, kao simpleks (DeGraff 2001: 62). Problem se javlja kada u haićanskom postoji riječ koja nema svojega ekvivalenta u francuskome: *dekreta* ‘odrezati krijestu’, *debaba* ‘pokositi’, *enkoutab* ‘lakosmislen’, *babyadò* ‘griper’, *vantadò* ‘hvalisavac’, *vivasyon* ‘gostoljubivost’, *titès* (od *ti* ‘malen’, fr. *petit, petitesse*) ili pak *desidasyon* ‘odlučka’. Valdman je problem razriješio nazvavši te riječi „pseudofrancuskima“, odnosno riječima koje su „nepostojeći derivati nastali pridruživanjem postojećih francuskih sufikasa pogrešnim [haićanskim] osnovama“ (Valdman 1988: 75, prema DeGraff 2001: 63, Crowley 2008: 84). DeGraff (2001) pak takve primjere naziva *haitizmima* te dokazuje da se radi o produktivnim i transparentnim afiksima koji čine dio mentalnog leksika haićanskih govornika i pogrešne stavove pripisuje nedovoljnu razlikovanju etimologije i morfologije, dijakronije i sinkronije, odnosno ističe da je moguće da jezični kontakt između ostaloga rezultira i morfološkom reanalizom te postane produktivan način tvorbe novih riječi (v. str. 80).

DeGraff, navodeći niz primjera, empirijski pokazuje da je kreolska morfologija, osobito haićanska, daleko od siromašne, a nekmoli nepostojeće. Crowley (2008: 76) također pokazuje da kreolski jezici u nekim segmentima mogu biti i kompleksniji od svojih leksifikatora. Naime u saramakanu agensni nominalizacijski sufiks *-ma* (< eng. *man*) ponašanjem je kompleksniji od engleskog agensnog sufiksa *-er*. Osim što se dodaje na jednostavne glagole (pr. *sabi-ma* ‘stručnjak’ < *sabi* ‘znati’ + *ma*), može se dodati i nizu *glagol* + *objekt* (pr. *bebe-daan-ma* ‘pijanica’ < *bebe* ‘piti’ + *daan* ‘rum’ + *ma*) te čak na sekvence *glagol* + *objekt* + *prepozicijska sintagma* (pr. *tja-boto-go-a-wosu-ma* ‘pilot’ < *tja* ‘nositi’ + *boto* ‘brod’ + *go* ‘ići’ + *a* ‘u’ + *wosu* ‘kuća’ + *ma*). I haićanski ima agensni sufiks *-mann*, primjerice gore navedeni *djazmann*. No haićanski poznaje i sličan mu sufiks *-man*, kojim se od pridjevâ tvore prilozi, pr. *alekout* ‘pozoran’ vs. *alekout-man* ‘pozorno’, i koji najvjerojatnije potječe od paralelnog sufiksa u francuskome *-ment* (Lefebvre 1992: 309).

S druge strane mnogi su pak isticali da je kreolska morfologija uvjetovana, odnosno ograničena utjecajem njihovih supstrata, pa je tako Lefebvre za haićanske afikse tvrdila da u potpunosti odgovaraju afiksima jezika fongbe, odnosno da među njima vlada odnos *jedan-za-jedan* (DeGraff 2001: 57).

Brousseau – Filipovich – Lefebvre (1989, prema Lefebvre 1992: 302–4) predložili su pet kriterija kojima se može utvrditi je li riječ o izvornom haićanskom derivacijskom afiksu:

- 1) afiks je izvorni ako ga kao afiks nalazimo na osnovi koja svoj etimon ne nalazi u francuskom, pr. *djòb-e* ‘raditi’ (usp. *djòbé* kod Valdmana (1978)) ili *wanga-t-è* ‘mađioničar’ (zapadnoafrički etimon + epentetsko *t* + sufiks),
- 2) ako je haićanski afiks dodan na osnovu posuđenu iz francuskog, ali koja u francuskom ima drugi afiks, pr. haićanski *de-pasyante* ‘postati nestrpljiv’ izveden od *pasyante* ‘biti strpljiv’, dok je u francuskom *im-patienter* ‘postati nestrpljiv’,
- 3) ako se pojavljuje na drugoj poziciji od paralelnog afiksa u francuskom, pr. deminutivni prefiks u haićanskom *ti-* (pr. *ti-mounn* ‘dijete’), dok se u francuskom deminutiv izvodi sufiksima (pr. *garçon-n-et* ‘dječačić’). Kada baza označava živo biće, značenje je ‘mladunče X-a’ (Lefebvre 1992: 306),
- 4) ako se semantička i sintaktička svojstva riječi koja se izvodi afiksacijom razlikuju od paralelne riječi u francuskom, pr. haićanski glagol *bwa-z-e* ‘odnijeti u šumu (z je epentetski konsonant), izveden je od imenice *bwa* ‘šuma’ sufiksacijom, dok glagol izveden od odgovarajuće fr. riječi *bois* u francuskom jest *bois-er* ‘pošumiti’,
- 5) ako morfološki proces u haićanskom nema parnjaka u francuskome, proces je svojstven haićanskom, kao primjerice proces morfološke konverzije kojom od glagolskih osnova nastaju pridjevi ili glagolske imenice, pr. *tonbe* ‘padati’ vs. *tonbe* ‘padanje’ ili *abandonnen* ‘napušten’ vs. *abandonnen* ‘napustiti’.

Morfološka konverzija izrazito je produktivan proces u haićanskom, pa tako Védrine (1992, prema Lefebvre 1999: 302) navodi šezdesetak glagola koji konverzijom postaju imenice te 254 glagola koji tim procesom postaju pridjevi.¹¹⁸ Pritom nulti afiks mijenja kategoriju baze kojoj se pridaje, a novotvorena riječ preuzima argumentnu strukturu glagolske osnove (Lefebvre 1992: 309).¹¹⁹

Ukratko, derivacija je u kreolskima prisutnija od fleksije, što je i u skladu s jezičnom univerzalijom da jezici mogu imati derivacijsku morfologiju bez fleksije ili i jedno i drugo, ali ne i samo fleksijsku morfologiju (Crowley 2008: 83). Pritom, premda nije riječ o izričito derivacijskom procesu *per se*, osobito je produktivna nulta derivacija, koja rezultira multifunkcionalnošću leksika (Crowley 2008: 85, Kihm 2000: 168).

¹¹⁸ Nulta derivacija (konverzija, preobrazba, transfiguracija ili funkcionalni pomak) tvorba je novog oblika riječi, bilo gramatičkog bilo derivacijskog, bez dodavanja afikasa, odnosno bez promjene oblika riječi (Marković 2012: 81).

¹¹⁹ Argumentna struktura pojedinog leksema podrazumijeva sve semantičke dopune tog leksema, pr. glagola *pisati* argumenti mogu biti: *Ana, pismo, prijateljici* (Marković 2012: 228).

7. 1. 1. Multifunkcionalnost

Multifunkcionalnost je osobito važna značajka kreolskog leksika: „Zbog malog inventara jedinica pidžini različite gramatičke informacije povezuju s istim semantičkim i fonološkim jedinicama. To se općenito naziva multifunkcionalnost, tj. upotreba iste leksičke jedinica u više gramatičkih funkcija“ (Romaine 2000: 188):

tok pisin	<i>mi gat wanpela askim</i> ‘Imam pitanje’	IMENICA
	<i>mi laik askim em</i> ‘Želim ga/ju pitati’	GLAGOL

Valdman za multifunkcionalnost rabi termin *translacija* te tvrdi: „Zapravo, prije negoli redukcijom dijelova diskursa pidžinizacija je popraćena *translacijom*, činjenicom da su razlike među sintaktičkim svojstvima različitih dijelova diskursa manje obilježene te da jedna te ista osnova može preuzeti više različitih funkcija (Valdman 1978: 7). DeGraff ističe da multifunkcionalnost, kao rezultat nulte derivacije, može biti popraćena netransparentnom leksikalizacijom koja se odvija vrlo brzo, primjerice (DeGraff 2001: 77):¹²⁰

(1) <i>CIA</i>	<i>ta</i>	<i>vle</i>	<i>Noriega</i>	<i>Aristide.</i>	‘CIA bi htjela zatvoriti Aristide.’
CIA	MOD	htjeti	Noriega	Aristide.	

Multifunkcionalnost je prisutna i u jezicima koji su služili kao leksifikatori, no upravo je razmjor u kojem se ona javlja u kreolskima ono po čemu se ističu, što je i dovelo u pitanje opravdanost primjene tradicionalnih kategorija europskih jezika na kreolske, pa se tako propitivao status pridjeva kao odvojene vrste riječi te ih se počelo promatrati kao podvrstu glagolâ (Romaine 2000: 188). Holm, kao zagovornik takve preraspodjele pridjeva, citira Hancocka ističući pritom točnost njegova opažanja: „Pomak u vrstama riječi izuzetno je raširen u svim kreolskim jezicima, kao i u svim drugim jezicima slabe površinske morfologije“ (Hancock 1978, prema Holm 2000: 118). Pritom naglašava važnost dijakronijskih čimbenikâ koji su doveli do promjene jedne sintaktičke kategorije jezika leksifikatora u drugu kategoriju u kreolskome te nastavlja: „Također vrijedi se zapitati zašto je toliko europskih pridjeva postalo kreolskim glagolima, dok je primjerice razmjerno malo europskih imenica prošlo kroz taj sintaktički pomak“ (Holm 2000: 118). Neke od takvih dijakronijskih promjena u haïćanskome u odnosu na francuski su (Holm 2000: 135):

¹²⁰ Potonji primjer je antonomazije, odnosno eponimizacije u kojem se vlastito ime Noriega rabi u značenju ‘zatvoriti u američki zatvor’. Manuel Noriega bio je panamski diktator koji je željeznom šakom vladao Panamom 1983–1989. godine. U početku je blisko surađivao s CIA-om da bi kasnije postali smrtni neprijatelji. Osuđen je na 40 godina zatvora zbog raznih zločina, između ostalog prodaje droge, pranja novca te napada na američke vojnike, osiguravši svojem imenu dovoljan konotativni napon da si osigura mjesto u leksiku.

- a) promjena imenice u glagol (fr. im. *peur* ‘strah’ > haić. gl. *pè* ‘bojati se’; *Li pè lamo* ‘On se boji smrti’)
- b) promjena glagola u imenicu (fr. gl. *chanter* ‘pjevati’ > haić. im. *chanté* ‘pjesma’)
- c) promjena priloga u prijedlog (pril. *là-haut* ‘ondje gore’ > haić. prijedl. *lò* ‘gore, na’)
- d) promjena brojivosti imenice (Holm ne navodi primjer iz haićanskog, ali navodi iz miskito KE, gdje je primjerice nebrojiva imenica ‘kruh’ postala brojiva, odnosno bliža je značenju ‘štruca kruha’ ili pak slučaj u kojem je brojiva imenica *bean* ‘zrno graha’ postala nebrojiva, kao i u hrvatskome, te nužno zahtijeva kvantifikator).

Holm (2000: 134) za takve promjene sintaktičkih funkcija riječi posuđenih iz superstrata „krivi“ izostanak vezanih morfova te navodi primjere iz nekoliko kreolskih jezika u kojima se pridjevi nalaze u funkciji predikata bez posredstva kopule (Holm 2000: 118):

miskito kreolski	<i>If yu wud sief, yu wud ron</i>
eng.	If you want to be safe , you had better run ‘Ako želiš biti siguran, bolje bi bilo da si bježao’
haićanski	<i>fām té blās</i>
fr.	<i>La femme était blanche.</i> ‘Žena je bila bijela’
haićanski	<i>m swaf</i> dosl. ‘Ja žed’ (usp. str. 107)
fr.	<i>J’ai soif/3eswaf/</i> dosl. ‘Ja imam žed’
negerhollands ¹²¹	Mie doot van Honger. dosl. ‘Ja mrtav od gladi’ ‘Umirem od gladi’

„I dok je točno da su pridjevi univerzalno sličniji glagolima nego što su to imenice, također je točno da je gornji uzorak sukladan uzorku u većini zapadnoafričkih jezika“, ističe Holm (2000: 118–119).¹²² Naime pridjevi se na sličan način ponašaju u afričkim jezicima poput mandinke i jorube (Holm 2000: 200–201):

haić. *L’ap malad.* ‘Postaje bolestan’
 joruba *Ó ntutù.* ‘Postaje hladno’

Prema nekim lingvistima mnogo toga govori u prilog tome da bi se u njihovim opisima pridjevi morali smatrati glagolskom vrstom – oni se ponašaju poput glagolâ, prethode im predikatne čestice te nije nužno da budu uvedeni kopulom, a mogu se nalaziti i u rascijepljenim konstrukcijama (v. str. 89) (Holm 2000: 119). No takvi su stavovi nerijetko bili rezultat nedovoljna proučavanja. Doista, pridjevi se u haićanskom ponašaju slično glagolima, oni su u haićanskom *glagoliki*, ali ne i glagoli. Naime u mnogim jezicima, poput hrvatskog, pridjevi se ponašaju slično imenicama, pa se smatraju imenskim riječima. Međutim u

¹²¹ Kreolski jezik na bazi nizozemskog govoren na otoku Sveti Toma i Prinsipe, odnosno Antilima, danas izumro jezik (Matasović 2001: 226).

¹²² Slično i u jezicima kru, koji se govore u Liberiji, pridjevi se također ne uvode otkritom kopulom, pr. *Ɔkpàkà* ‘on star’ (Singler 1981: 20, prema Holm 2000: 119).

mnoštvu drugih jezika njihovo je ponašanje bliže glagolima, upravo neprijelaznim ili stativnim glagolima, pa se takvi pridjevi nazivaju *glagolikima* (Marković 2012: 303).

Nekoliko sintaktičkih testova bilo je dostatno da jasno pokaže da su kreolski pridjevi zasebna vrsta riječi, što su i učinili noviji kreolisti, ujedno i izvorni govornici, poput DeGraffa (2007). Naime on snažno pobija Holma te se zalaže za razlikovanje pridjeva od glagola. Prema njemu, u gore navedenim pridjevima riječ je o (ne)postojećoj, odnosno *prikritoj*, nultoj kopuli kojom se uvode pridjevi kao dio imenskog predikata, odnosno glagolske sintagme te koja ima osobita distribucijska pravila.¹²³ Premda su predikatne čestice, odnosno mogućnost da prethode pridjevima, jedan od najvažnijih argumenata onih lingvistâ koji tvrde da su pridjevi u kreolskome zapravo podvrsta glagola, DeGraff (2007: 3) ističe svoje neslaganje:

Kao u prethodnim radovima (...), ostajem pri mišljenju da haićanske predikatne strukture ne sadrže predikatnu kopulu kakve su to u engleskom *be* ili u francuskom *être*. Odsutnost takvih predikatnih kopula u haićanskom daje podstreha prividnom postojanju takozvanih pridjevskih glagola, imenskih glagola te prijedložnih glagola (8). U mojoj analizi, prividni glagoli u (8) zapravo naginju neglagolskim predikatima koji se, zbog odsutnosti kopule, mogu pojaviti kao povezani sa svojim subjektima. Stoga nije iznenađujuće da TMA-čestice poput *te* mogu prethoditi pridjevskim surečenicama poput *malad* ‘bolestan’ (9) te također mogu označavati imenske surečenice poput (*von*) *doktè* ‘doktor’ (10).

Jedan od sintaktičkih testova koji dokazuje da kreolski pridjevi ipak imaju svoje osobitosti u odnosu na glagole jest *komparacija*.¹²⁴ Naime za komparaciju i glagola i pridjeva haićanski rabi *pase* ‘prijeći’, od fr. (*dé*)*passer* koji nosi isto značenje, no razlika je u elementu koji im pritom prethodi.¹²⁵ Dok se pridjevi uvode elementom *pli* (1), glagolima je postponiran element *plis* (2), pri čemu oboje imaju isti etimon, fr. prilog *plus* ‘više’¹²⁶ i oba su neobvezatna, odnosno:

Pridjevi:	X		(<i>pli</i>)	Pridj	<i>pase</i> Y
Glagoli:	X	V	(<i>plis</i>)		<i>pase</i> Y
(1) <i>Boukinèt</i>	(<i>pli</i>)	<i>bèl</i>	<i>pase</i>	<i>Mari</i>	
Boukinèt	(više)	lijep	prijeći	Mari	

¹²³ Naime osim vidljivog u gramatici postoje i *pikrite* (eng. *covert*) kategorije do kojih se dolazi različitim istraživačkim postupcima koji nisu evidentni (Marković 2012: 248).

¹²⁴ *Komparacija* ili *gradacija* ili *stupnjevanje* morfološka je promjena riječi kojom se iskazuje veći ili manji stupanj leksičkog značenja riječi, odnosno promjena kojom se to značenje može stupnjevati (Marković 2012: 296).

¹²⁵ U nekim haićanskim dijalektima rabi se *depase*.

¹²⁶ Kojem izgovor također ovisi o tome slijedi li pridjev ili glagol, kao i o tome počinje li konsonantom ili vokalom.

‘Boukinèt je ljepši od Mari.’

(2) <i>Boukinèt</i>	<i>mache</i>	(<i>plis</i>)	<i>pase</i>	<i>Mari</i>
Boukinèt	hodati	(više)	prijeći	Mari

‘Boukinèt je hodao više nego Mari.’

Haićanski također posjeduje komparativnu konstrukciju paralelnu onoj iz njegova superstrata, odnosno *plus...que* ‘više nego’. Naime ista pravila vrijede i u tim komparativnim konstrukcijama, samo namjesto elementa *pase* dolazi element *ke* (fr. *que* [k]), no takve su konstrukcije češće među bilingvalnom manjinom negoli među većinskim monolingvalnim stanovništvom, pa bi prije činile dio akroleta i bile posljedica dekreolizacije.

Uslijed izostanka fleksije multifunkcionalnost je dobila na važnosti u okviru kreolskog leksika, a činjenica da se pridjevi uvode nultom kopulom bunila je mnoge koji nisu prepoznali taj prikriti morf. Pitanje kopule ili pomoćnog glagola dovodi nas i do teme idućeg potpoglavlja, glagola *biti*.

7. 2. Glagol ‘biti’

Upravo su prve komparativne studij glagola ‘biti’ u raznim kreolskim i afričkim jezicima jasno dokazale da kreolski nisu produkt jednostavne redukcije svojih superstrata, već da su u tome pogledu kompleksniji od njih te da poznaju distinkcije koje njihovi leksifikatori nemaju (Holm 2000: 197). Naime nerijetko kreolski jezici rabe različite riječi koje se sve prevode kao ‘biti’, ovisno o konstrukciji koja slijedi, a koja može biti imenska sintagma, pridjevski predikat ili naznaka lokacije (Holm 2000: 197–198).

Jedna od brojnih značajki koje kreolski jezici dijele jest i ta da (otkrita) kopula izostaje u određenim kontekstima, tj. ona je nulta, osobito u ekvativnim rečenicama, odnosno u sljedećim kontekstima (Valdman 1978: 232–233):

a) Predikat se sastoji od pridjeva koji je uveden nultim morfom:

haić. *Li ø gwo.* (fr. *Il est gros.*) ‘On je velik.’

haić. *Bagay-la ø bon.* (fr. *Cette chose est bonne.*) ‘Ova stvar je dobra.’

b) U priložnoj lokativnoj sintagmi, koja se može sastojati od priloga, imenske sintagme ili imenske sintagme uvedene prijedlogom:

haić. *Mouen ø lékò.* dosl. ‘Ja škola’. (fr. *Je suis à l’école.*) ‘Ja sam u školi.’

haić. *Li ø nan mòn.* dosl. ‘On u tuzi.’ (fr. *Il est dans les mornes.*) ‘On je potišten.’

c) U predikatima popraćenima priložnom oznakom vremena i načina te onima uvedenima prijedlogom:

haić. *Li ø bien.* (fr. *Il va bien.*) ‘On je dobro.’

haić. *Li ø avèk lafièv.* dosl. ‘On s temperaturom.’ (fr. *Il a de la fièvre.*) ‘Ima temperaturu.’¹²⁷

Ekvativne konstrukcije glagola ‘biti’ u brojnim kreolskim i afričkim jezicima izražavaju se riječima koje su posve različite od riječi koje se rabe da bi se obilježila druga značenja glagola ‘biti’.¹²⁸ U kreolskim jezicima atlantske skupine, posebice francuskim, ekvativna konstrukcija može se sastojati od izrečene ili prikrite, tj. *ø* kopule ispred imenica, s tom razlikom da su otkrite kopule ipak češće (Holm 2000: 199). Kopula u haićanskom jeziku može se realizirati u tri oblika: *ø*, *se* (pr. *sa* u gvinejskom) i *ye* te pritom: „Tri pojava oblika kopula ponašaju se kao i ostali kreolski glagoli jer prihvaćaju gotovo sve kombinacije predikatnih čestica“ (v. § 8. 4) (Valdman 1978: 231–233). Etimon kopule *se* nalazimo u francuskoj konstrukciji *c’est* [sɛ] ‘to je’, dok *ye* oblik duguje 3. licu jednine glagola *être* ‘biti’ *est* [ɛ]. Alain Kihm (2017) također smatra da kopula u kreolskom haićanskom ima tri različite supletivne pojavnice, a oblik u kojem će se kopula otkriti stvar je ponajprije semantike: „Izbor između tih osnova ne ovisi o inherentnim i/ili kontekstualnim flektivnim značajkama ili o obliku nekog dopunskog elementa, već o sintaksi i semantici predikata uvedena danim oblikom kopule“ (Kihm 2017: 3). Naime imenski predikat može biti uveden kao:

(1) <i>Jan</i> Jan	<i>se</i> KOP	<i>yon</i> INDEF	<i>pwofesè.</i> učitelj			‘Jan je učitelj.’
(2) <i>Jan</i> Jan	<i>ø</i> KOP		<i>chapantye.</i> stolar			‘Jan je stolar.’
(3) <i>Jan</i> Jan	<i>ø</i> KOP		<i>malad.</i> bolestan.			‘Jan je bolestan.’
(4) <i>Jan</i> Jan	<i>ø</i> KOP	<i>nan</i> u	<i>lekol</i> škola	<i>la.</i> DEF		‘Jan je u školi.’
(5) <i>Elifèt</i> E.	<i>ø</i> KOP	<i>te</i> ANT	<i>anba</i> ispod	<i>tab</i> stol	<i>la.</i> DEF	‘Elifèt je bio ispod stola.’
(6) <i>Se</i> KOP	<i>frè</i> brat	<i>mwèn</i> 1JD	<i>Jan</i> Jan	<i>ye.</i> KOP		‘Moj brat, eto tko je Jan!’

Kihm ističe da izbor i distribucija kopule ovisi ponajprije o kvaliteti značajke leksema koji se uvodi kopulom: „Dopuna koja se uvodi kopulom *se* ne mora biti neodređena imenska

¹²⁷ Premda je homofon vezniku *avèk*, ovdje je riječ o prijedlogu (više u § 7.5.)

¹²⁸ Joruba ekvativnost izražava pomoću dvije kopule, ovisno o tome je li riječ o urođenom i trajnom obilježju, ili je pak ta značajka stečena, slučajna ili samo privremena (Holm 2000: 199). Kihm (2017) ističe da je ta razlika važna i u haićanskom.

sintagma koja uključuje neodređeni član *yon* kao u (1). Kad god dopuna denotira neku očitu trajnu kvalitetu subjekta, član se može izostaviti“ (Kihm 2017: 10). Primjer (2) pokazuje nam da se zanimanje koje se uvodi kopulom može dvojako tumačiti. Naime može ga se promatrati kao individualnu i trajnu značajku subjekta ili pak kontekstualni opis aktualnog zanimanja subjekta u vrijeme iskaza, što za posljedicu ima mogućnost da se uvodi kopulom *se*. Takva se razlika između inherentne i kontekstualne značajke subjekta pokazala važnom i kod imenskih predikata koji sadrže pridjev. Primjerice uvođenje pridjeva *malad* (fr. *malade*) ‘bolestan’ kopulom rezultira tumačenjem da je bolest trajno obilježje subjekta, primjerice psihička bolest ili neka teža, dugotrajnija, dok izostanak kopule ispred pridjeva sugerira da je subjekt bolestan samo u vrijeme iskaza, primjerice prehlada. Sve to ima posljedice i na krajnji rezultat predikatnog cijepanja (usporedi primjer (1) sa str. 133 i ovdje primjer (6)).

Dakle *se* može prethoditi golim imenicama (v. str. 98), ukoliko one izražavaju trajnu značajku subjekta, odnosno obje sljedeće konstrukcije moguće su, s time da je upitno u kojoj su mjeri dva iskaza sinonimna:

(7) *Mari se fanm.* ‘Mari je žena.’

(8) *Mari se yon fanm.* ‘Mari je jedna žena.’

Kihm je uspostavio i opće pravilo pojavnog oblika kopule: „Kopula se realizira kao *se* ispred imenice, pridjeva i prijedložne sintagme koji denotiraju moguću individualnu značajku subjekta. Kopula nije izražena (nulti morfem) kada je značajka potencijalno kontekstualna“ (Kihm 2017: 17). Kopula *se* kombinira se i s predikatnim česticama te im tada prethodi,

odnosno poredak je (*se*) < (NEG) < TMA < glagol, kao u sljedećim primjerima gdje čestice

slijede ekvativnu česticu:

(9) *Li se te mèt lékòl.* (fr. *Il était maître d'école.*) ‘Bio je učitelj.’

(10) *Sa se va yon gwo nouvèl.* ‘To bi bila velika vijest.’
to KOP FUT INDF velik vijest

Osim toga, ako je *se* jedna od obličnica kopule, u primjerima poput (9, 10) predikatne čestice zapravo slijede nakon glagola, postponirane su mu. Naime kada se nalazi na početnoj poziciji u rečenici i služi kao čestica za emfazu, predikatne čestice te niječnica je slijede. Kako to

Kihm tvrdi, objašnjenje za ovo „ludo ponašanje“ nalazi se u dijakroniji, primjerice u govorenom francuskom *c'est pas* [sɛpa] ‘to nije’, ali *c'était pas* [setɛ_pa] ‘to nije bilo’.

Premda je kopula *se* inače kompatibilna sa svim licima (11), kada se kombinira s TMA-česticama ili pak negacijom, stvari se obrću te je tada prihvatljiva samo uz zamjenicu za 3. l. jednine, i to u naglašenu obliku *li-mèm*, odnosno kombinacija TMA-čestica te negacije zahtijeva nultu kopulu:

(11) <i>m</i>	<i>se</i>	<i>espas</i>	<i>nan</i>	<i>mitan</i>	<i>de</i>	<i>pyebwa.</i>
1JD	KOP	prostor	u	sredina	dva	drvo

‘Ja sam prostor između dva drveta’.

(12) * <i>Li</i>	<i>se</i>	<i>te</i>	<i>zanmi</i> ¹²⁹	<i>mwen.</i>
3JD	KOP	ANT	prijatelj	1JD

(13) <i>Li-mèm,</i>	<i>se</i>	<i>te</i>	<i>zanmi</i>	<i>mwen.</i>
3JD-POV	KOP	ANT	prijatelj	1JD

‘On(a) je bio/bila moj prijatelj(ica)’.

Uz druga lica kopula je nužno nulta:

(14) * <i>Ou(-mèm)</i>	<i>se</i>	<i>(pa)</i>	<i>te</i>	<i>zanmi mwen</i>
3JD	KOP	(NEG)	ANT	prijatelj 1JD

(15) <i>Ou</i>	<i>ø</i>	<i>(pa)</i>	<i>te</i>	<i>zanmi mwen</i>
3JD	ø	(NEG)	ANT	prijatelj 1JD

‘Ti nisi (bio) moj prijatelj/moja prijateljica’

U sljedećem primjeru (16) nulta se kopula kombinira s predikatnim česticama, pri čemu Kihm (2007: 31) upućuje da ovdje česticu *ap* nije moguće interpretirati kao progresiv, već samo kao buduću radnju jer dolazi uz stativni glagol (v. § 8.3.2):

(16) <i>Jan</i>	<i>ø</i>	<i>ap</i>	<i>doktè.</i>	‘Jan će biti doktor’.
Jan	KOP	FUT	doktor	

Drugačije rečeno, prema Kihmu (2017) tri obličnice kopule u haicanskome su zapravo alomorfi istog morfema čiji pojavni oblik ponajprije ovisi o semantici subjekta koji uvodi, ali i drugim morfo-sintaktičkim obilježjima. Holm, s druge strane, razlikuje između homofonih oblika ekvativne kopule te čestice za emfazu: „među atlantskim kreolskim jezicima, uz nekoliko iznimaka, izražena kopula nužna je ispred imenskog predikata; kopula različita oblika javlja se ispred lokativnih fraza, no ponekad se može ispustiti; obično se ispred

¹²⁹ U leksemu *zanmi* vidimo reanalizu, odnosno francusko množinsko *z* koje se izgovara kada iduća riječ počinje samoglasnikom, tj. *les amis* [lezami] te epentetsko *n*.

pridjeva ne javlja kopula; čestica za emfazu istog oblika kao i ekvativna kopula često se pojavljuje ispred sastavnica istaknutih na prvome mjestu [eng. *fronted*]“ (Holm 2000: 204). I dok je za Kihma *se* jedan od tri pojava oblika kopule, za druge čestica koja služi isticanju, vjerojatnije je da je Holm (2000) u pravu te da je zapravo riječ o homofonim oblicima od kojih jedan služi kao pomoćni glagol, a drugi kao emfatična čestica te koji dijele zajednički etimon. Naposljetku haicanski je jedna od iznimki među atlantskom kreolskom skupinom jer on može imati nultu kopulu za označavanje svega, osim isticanja.

Za *lokativnost*, odnosno glagol ‘biti’ u smislu ‘nalaziti se’ brojni kreolski rabe drugačije lekseme od onih za izricanje drugih njegovih značenja. U engleskim kreolskima često se izriče riječju *de* ‘biti, nalaziti se’, koja je najvjerojatnije izvedena iz engleskog priloga *there* ‘ondje’, ali moguće da postoji konvergencija s utjecajem supstrata, odnosno jezikom tvi gdje se lokativnost izriče pomoću oblika *de* (Holm 2000: 199).¹³⁰ Drugi pak kreolski lokativnost izriču oblikom koji je podudaran s oblikom predikatne čestice za progresivnost, moguće također pod utjecajem supstrata.

Haicanski kreolski lokativnost najčešće ne obilježava posebnom česticom, premda može biti izrečena kopulom *ye* i to, čini se, samo kada se nalazi u finalnoj poziciji u riječi (18, 19), što može biti posljedica bilo predikatnog cijepanja bilo upitnih rečenica (Holm 2000: 200, Kihm 2017: 21):

(16) *Li ø isit.* ‘On/a je ovdje’

(17) *Kote li ye ?* ‘Gdje je on/ona’

(18) *di m kijan lavi te ye* ‘Reci mi kakav je bio život.’¹³¹
 reći IJD kakav život ANT KOP

DeGraff (2007: 15) tako drži da *ye* nije lokativna čestica, već zamjenica za neglagolske predikate kojoj je funkcija popuniti prazno mjesto koje ostaje iza predikata kada je on podvrgnut procesu koji uzrokuje njegovo pomicanje, primjerice predikatno cijepanje ili *wh*-konstrukcije (v. § 8.3).¹³²

Kako vidjesmo, gotovo da ne postoji neka vrsta riječi ili kategorija u kreolskim sustavima oko koje postoji neko generalno slaganja. Koji je to točan uzrok koji je mnoge lingviste naveo na promatranje kreolskih pridjeva kao vrste glagola, je li to bila izravna i olaka primjena sintaktičkih pravila jezika superstrata na kreolske, možda želja da se forsiranim traženjem

¹³⁰ Jezik *tvi* ili *akan kasa* zapravo je dijalekt jezika *akan* iz porodice *kwa*, koji u Gani govori 6–9 milijuna ljudi.

¹³¹ Kihm primjer posuđuje iz pjesme Andréa Fouada.

¹³² Ispravnije bilo bi govoriti o *proobliku* ili *proformi*, odnosno riječi ili obliku koji zastupa druge riječi ili čak rečenice (Marković 2012: 319).

utjecaja supstrata renomiraju kao veliki prekretnici u kreolistici, možda i nedovoljan korpus primjera, tko će ga znati. No jasno je da je status mnogih kreolskih riječ još uvijek dvojbena, a takav će zasigurno i ostati. Je li riječ o multifunkcionalnim riječima i homonimnim parnjacima, krivo protumačenim vrstama riječi i previđenim funkcijama, to tek ostaje otkriti.

7. 3. Gramatičke kategorije roda i broja

Rod je gramatička – ne semantička – kategorija inherentna imenici, a prepoznavamo je po slaganju modifikatorske riječi s imenicom, odnosno rod imenice odražava se u vladanju pridružene joj riječi (Marković 2012: 237). Budući da je u kreolskim jezicima fleksija reducirana (Crowley 2008: 77), gotovo i nepostojeća, odnosno ne postoje flektivni oblici koji bi iskazivali broj i rod, već se za prenošenje tih informacija rabe druga jezična sredstva, haicanski zapravo ne poznaje gramatičku kategoriju roda, osim u nekim iznimno rijetkim slučajevima (v. str. 86), a za isticanje kategorije broja rabi posebne kvantifikatore.

Jednina je u kreolskim jezicima neobilježena te se dopuštaju *gole imenice* (v. str. 95).¹³³ Pritom leksem model najčešće nalazi u morfološki neoznačenu singularu leksema jezika leksifikatora, pa je tako u bislami¹³⁴ *dog* i *dogs* rezultiralo samo oblikom *dog*, dok se za označavanje množine rabi kvantifikator *ol* (< eng. *all*) (Crowley 2008: 78). Situacija je pak suprotna u kreolskima kojima je kao leksifikator poslužio francuski. Brojne francuske kreolske riječi na svojem početku sadrže fosilizirane ostatke množinskih flektivnih nastavaka svojih europskih superstrata (usp. str. 17) (Crowley 2008: 90). Naime za kreolske jezike francuske leksičke osnove u razvoju leksika važnu je ulogu odigrala *reanaliza*, odnosno promjena morfskih granica, šavova, odnosno „dubinskog ustroja izraza bez neposredne površinske manifestacije“ (Marković 2012: 443), što je osobito vidljivo u imenica u kojih je „završni glas množine određenog člana (koji se izgovara [lez] ispred imenica s početnim samoglasnikom, ali [le] drugdje) aglutiniran kreolskoj imenici tvoreći jedinstven morfem“ (Holm 2000: 128).¹³⁵

‘andéo’	jednina	množina
haicanski	<i>zanj</i>	<i>zanj yo</i>

¹³³ U francuskome to je također moguće, ali ne u istim slučajevima. Član se može izostaviti pr. u apoziciji, imenskom predikatu (*Son fils est avocat* ‘Sin mu je odvjetnik’), apostrofi te u slučaju određenih semantičkih kategorija, pr. imenica mjeseci, ispred *midi* ‘ponoć’ i *minuit* ‘ponoć’, blagdana poput *Pâques* ‘Uskrs’ i *Noël* ‘Božić’, u frazemima, pri nabranjima, u naslovima knjiga i sl. (Grevisse – Goosse 2016: 809–837).

¹³⁴ *Bislama* jest engleski kreolski govoren u Vanuatuu (Matasović 2001: 226).

¹³⁵ Usp. str. 36.

Baker je (1984, prema Holm 2000: 129) uvidom u francuske kreolske rječnike utvrdio da je u haićanskome 112 imenica u kojih je došlo do aglutinacije završnog glasa množinskog oblika određenog člana. I kreolski jezici drugih leksičkih osnova također poznaju takve promjene morfskih granica, ali mnogo rjeđe (Holm 2000: 129):

Takva aglutinacija u kreolskim jezicima obično ukazuje na čestotnost izvornog oblika u europskom jeziku, pr. neke će se riječi prije čuti u množini, poput kreolskog engleskog *shuuz* 'cipela' (jednina nedvojbeno iskazana kvantifikatorom: 'wan fut a shuuz') ili *brienz* 'mozak' (s deriviranim pridjevom *brienzi* 'inteligentan').

Morfska reanaliza općenito je produktivan proces u kreolskima i pidžinima (Crowley 2008: 90). Primjerice neizravni objekt za 3. lice u govorenom engleskom nerijetko se čuje u fonološki reduciranu obliku, pr. eng. *give them* > *give 'em*. U engleskim kreolskima pacifičke skupine ti su klitički oblici inkorporirani u tranzitivne glagole, tvoreći tako jedinstven leksem, pr. bislama *givim* 'dati' (Crowley 2008: 91).¹³⁶ Takvi su rezultati posljedica psiholingvističkih procesâ koji djeluju prilikom usvajanja jezika (Smith 2008: 98), odnosno: „rezultat su istog onog pogrešnog razgraničavanja granica koje nalazimo u usvajanju prvog i drugog jezika, ali u pidžinima i kreolskim jezicima djelomično opstaju zbog nedovoljna pristupa ispravnim ciljnim modelima“ (Holm 2000: 187).

U većini atlantskih kreolskih za iskazivanje *množine* referenta upotrebljava se slobodni morf koji je homofon zamjenici za treće lice množine 'oni', primjerice u haićanskom jd. *zanj* ~ mn. *zanj yo*,¹³⁷ čemu model nalazimo u jezicima supstrata, primjerice u jeziku eve, gdje *wõ* služi kao marker za množinu i zamjenica za 3. lice množine (Holm 2000: 215, Lefebvre 2000: 86). Fonološki oblik haićanske zamjenice za treće lice množine kao i homofone čestice za označavanje množine potječe od naglašenog oblika francuske zamjenice za treće lice množine *eux* (Lefebvre 1992: 160). Kada je posjednik u trećem licu množine i kada je imenica u množini, za očekivati bi bila pojavnost slijeda *yo yo*. Međutim postoji skupina govornikâ koji ne prihvaćaju takve konstrukcije i to vjerojatno zahvaljujući površinskom filteru koji je na snazi u haićanskom i koji sprječava da se u istoj rečenici pojave dva susjedna istovjetna ili

¹³⁶ Takvi su leksički oblici prema Lefebvre (1998: 81, 2004: 8) dokaz u prilog teoriji o releksifikaciji i tezi da zbog ograničena pristupa leksifikatoru tvorci kreolskog nisu mogu identificirati francuske funkcionalne kategorije kao nezavisne morfeme, već su ih smatrali dijelom fonetskog niza.

¹³⁷ Oznaka za množinu *yo* dodaje se samo kada su referenti jasno odijeljeni, vidljivi ili prethodno identificirani (*Langues et grammaires en (Ile de) France*).

haić. <i>liv yo</i>	‘knjige/njihova knjiga/njihove knjige’
* <i>liv yo yo</i>	
knjiga oni/3MN	

Odsutnost *yo* podrazumijeva da je riječ o jednini. No taj nulti marker *ø* može označavati i neodređeni plural. Manuelian i Fattier (2011) smatraju da se Haićani koriste različitim parametrima, među kojima i enciklopedijskim znanjem da bi razmotrili određenost ili neodređenost u interpretaciji tih imenica. Jasno, elementi iskaza sudjeluju u interpretaciji.

papiamentu *mucha hòmbèr* ‘dječak’ (< šp. *muchacho* ‘dječak’, *hombre* ‘čovjek’)
 mucha muhé ‘djevojčica’ (< šp. *mujer* ‘žena’)

wangatè/wangatèz ('muškarac/žena koji vjeruje u magične talismane ili ih stvara')¹³⁸

82

Naime premda je većina imenica u haićanskom lišena gramatičkog obilježavanja roda, postoji skupina imenica koje fleksijski obilježavaju spol – *etnonimi*. Etonimi se u haićanskom mogu tvoriti pomoću sufikasa *-wa* i *-yen*, koji se dodaju na ime mjesta da bi se dobio etnonim, pri čemu je njihova distribucija komplementarna, a izvorni govornici znaju na koju se osnovu dodaje koji sufiks, pr. *Soudan-n-wa* ‘Sudanac’ vs. *Ougand-yen* ‘Ugandananin’, a identičnu situaciju nalazimo u jeziku fon, pr. *Bèn-én-tɔ́* ‘Beninac’ vs. *Tìb-é-è-nù* ‘Tibetanac’. Tek kod tih imenica naći ćemo i slaganje u rodu, primjerice *fanm Ayisyèn/*fanm Ayisyen*.¹³⁹

Nadalje dok je većina kreolskih pridjeva preuzetih iz superstrata oblikovana po uzoru na europske pridjeve muškog roda, ženski oblici pridjeva sačuvani su u nekim slučajevima uz muški rod pridjeva, ali s određenim semantičkim pomakom, pr. u gvajanskom francuskom kreolskom *gró* ‘debeo’ (fr. *gros* [gʁo]) naspram *grós* ‘trudna’ (fr. *grosse* [gʁos]) (Holm 2000: 216).

Sve u svemu, kreolski varijeteti morfeme su na obličnoj razini preuzeli od svojih europskih izvora, nakon čega su ih podvrgnuli određenim promjenama – ti morfemi mogu promijeniti svoj status, odnosno od derivacijskih mogu postati fleksijski, od vezanih slobodni, a nerijetko su bili podvrgnuti i reanalizi, tako da više nalikuju svojim supstratima. Kreolski također, za razliku od superstrata, većinom ne raspoznaju rod ni u trećem licu zamjenica, pr. haićanski *li* ‘on/ona’, premda i tu postoje neke iznimke, pa npr. negerhollands iskazuje razliku između živoga (*h*)*am* ‘on, ona’ i neživoga *di* ‘ono’ (Holm 2000: 216), a o kreolskim zamjenicama više u idućem potpoglavlju.

7. 4. Zamjenice

Ponovno kao posljedica rasterećivanja fleksije zamjenice kreolskih jezika ne nose većinu gramatičkih kategorija zamjenica superstrata, što je za Holma „sigurni dokazi radikalne morfološke simplifikacije koja se očekuje od procesa pidžinizacije/kreolizacije“ (Holm 2000: 223). Kako u haićanskom, tako i u brojnim kreolskim jezicima, lične zamjenice iskazuju samo lice i broj, a isti se oblici rabe u različitim sintaktičkim funkcijama, neovisno o tome radi li se o subjektu, objektu, izravnom ili neizravnom jezgrenom argumentu ili čemu drugome, a nerijetko zauzimaju drugačiji sintaktički poredak u odnosu na svoje parnjake iz superstrata

¹³⁹ *Sročnost*, slaganje ili *kongruencija* gramatička je pojava „kod koje se **oblik** jedne riječi u rečenici određuje **oblikom** druge riječi koja je s njom gramatički povezana“ (Trask 2005: s. v. *sročnost*), odnosno „pojava da koja rečenična sastavnica biva u obliku koji je uvjetovan oblikom ili značenjem koje druge sastavnice, s kojom je drugom sastavnicom prva na neki način povezana (obično tako da joj je podređena)“ (Marković 2012: 304).

(Holm 2000: 233). Holm (2000: 222) donosi pregled zamjenica bazilekta, popis koji vrijedi za većinu, ali ne i apsolutno sve kreolske:

Broj	Lice	kreolski engleski	kreolski francuski	papiamentu	nubi
Jednina	1	<i>mi</i>	<i>mouen</i>	<i>(a)mi</i>	<i>ana</i>
	2	<i>yu</i>	<i>ou</i>	<i>(a)bo</i>	<i>ita</i>
	3	<i>im</i>	<i>i</i>	<i>e</i>	<i>uwo</i>
Množina	1	<i>wi</i>	<i>nou</i>	<i>nos</i>	<i>ina</i>
	2	<i>unu</i>	<i>zòt</i>	<i>boso(nan)</i>	<i>itakum</i>
	3	<i>dem</i>	<i>yo</i>	<i>nan</i>	<i>umwon</i>

Kako vidimo, drugo lice množine brojni kreolski jezici obilježavaju zamjenicom koja ne nalikuje njihovu parnjaku u europskom superstratu te se čini da je afričkog porijekla. U haićanskome se, s druge strane, zamjenica za prvo lice množine *nu*, s alomorfom *n* (fr. *nous*), koristi i za drugo lice množine (fr. *vous*), a sličnu značajku nalazimo i u brojnim nigersko-kongoanskim jezicima (Holm 2000: 224). U određenim morfofonološkim i sintaktičkim kontekstima zamjenice više-manje fakultativno alterniraju s reduciranim oblicima, odnosno ponašaju se poput klitika te mogu imati naglašeni i nenaglašeni oblik, kao u haićanskome (Valdman 1978: 196, DeGraff 2007: 19):¹⁴⁰

1. <i>mwē</i> ; ¹⁴¹ <i>m</i>	1. <i>nou</i> ; <i>n</i>
2. <i>ou/wou</i> ; <i>w</i>	2. <i>nou</i> ; <i>n</i>
3. <i>li</i> ; <i>l</i>	3. <i>yo</i> ; <i>y</i>

Kada su u ulozi subjekta, dolaze ispred glagola, a isti se oblici rabe i u funkciji objekta te tada slijede glagol, primjerice *mwē wɛ li/* (fr. *je le vois* [ʒləvwa]) ‘vidim ga’. U atlantskim kreolskima, uz iznimku papiamentua, služe i kao posvojni pridjevi te tada slijede imenicu, što je još jedna potvrda opsega multifunkcionalnosti u kreolskim jezicima (v. § 7.1.1), primjerice *papa li* ‘njegov otac’, dok je ‘njegova majka’ *manman li* (Valdman 1978: 80, Holm 2000: 165).

O semantičkim pomacima bilo je riječi (usp. str. 52). Za tvorbu (kvazi)refleksivne zamjenice kreolski jezici nerijetko pribjegavaju *sinegdohi* koristeći se imenicom za obilježavanje određenog dijela tijela, pa se tako leksem ‘glava’ ili ‘tijelo’ počinje rabiti kao povratna zamjenica, primjerice:

haić.	<i>Li tuyé tèt-li</i>	(fr. <i>tête</i> /tɛt/ ‘glava’) ‘Ubio se’
-------	-----------------------	---

¹⁴⁰ Zamjenice su navedene prema DeGraff (2007), bez obzira na dijalektalne razlike, kako i on to čini. Prvo se navode nenaglašeni, a zatim nenaglašeni oblici.

¹⁴¹ Zamjenica čuva pokrajinski i arhaični izgovor naglašene zamjenice za 1. lice jednine *moi*.

Li koupe kò li. (fr. *corps* ‘tijelo’) ‘Porezao se’
 nigerijski PE *A kòm si (ma) bɔ̀ fò` glas.* (eng. *body* ‘tijelo’) ‘Vidio sam se u ogledalu’

Refleksivnost se dakle u haićanskom uz neke glagole izriče konstrukcijom *dio tijela* (*tèt* ‘glava’ ili *kò* ‘tijelo’) + *posjednik* (u toj funkciji rabi ličnu, tj. posvojnu zamjenicu) (1). Uz druge se pak glagole za izricanje refleksivnosti, povratnosti rabe lične zamjenice na poziciji objekta (2). Osim toga nekim se glagolima bez ikakva argumenta zbog semantike može pripisati refleksivno značenje, pr. *Jan abiye* (dosl. ‘Jan obući’) ‘Jan se obukao’ (Lefebvre 1992: 160, 253).

(1) *Li rale tèt -li nan goumen an*
 3JD vući glava 3JD LOK borba DEF

‘Izvukao/la se iz tuče’

(2) *M ap repoze m* ‘Odmaram se’
 1JD PROG odmarati 1JD

Drugi kreolski za aktualizaciju refleksivnosti rabe riječi za neke druge dijelove ljudskog anatomskog sastava, pa tako sranan u toj funkciji koristi leksem ‘koža’, pr. *a bron en skin* ‘opekao se’, ali i haićanski *sove po-ou* ‘spašavaj kožu, spasi se’ (fr. *peau* [po]) ili bahamski kreolski engleski *watch your ass*¹⁴² (eng. *ass* ‘guzica’)¹⁴³ ‘pazi se, budi oprezan’ (Holm 2000: 217–226). Istu značajku nalazimo u afričkim jezicima, ali i u azijskim kreolskima kojima oni nisu supstrati, pa može bitno tumačenje uključuje širenje difuzijom ili jezičnu univerzaliju, što još jednom pokazuje složenost izvorâ kreolskih značajki (Holm 2000: 225, Lefebvre 1992: 170). Miješanje utjecaja nalazimo i kod druge vrste riječi – prijedloga.

7. 5. Prijedlozi

S obzirom na to da većina atlantskih kreolskih jezika ima poredak SVO (v. § 8. 1), većina ih u skladu s univerzalijama ima i prepozicije. Međutim berbice kreolski nizozemski ima postpozicije, pr. *war ben* ‘u kući’ i *wari andra* ‘ispod kuće’, no on kao supstrat ima afrički jezik istočni ijo, kojem je sintaktički poredak SOV te posljedično ima postpozicije u obliku lokativnih sufikasa, koje je berbice zadržao unatoč poretku SVO (Holm 2000: 231).

¹⁴² Ovo nije neobičan izraz ni u engleskome, gdje se koristi u žargonu.

¹⁴³ Achebe (1969: 134, prema Holm 2000: 226) donosi zgodu u kojoj su ismijali govornika jezika ibo jer je koristio *my buttocks* ‘moja stražnjica’ kao povratnu zamjenicu.

Brojni kreolski atlantske skupine imaju opći lokativni prijedlog *na* (s alomorfima *ina*, *nã*, *da*, *a*), koji se prevodi ovisno o kontekstu:

haićanski	<i>Paske li te-sɔti nã rasa k nã fãmi David.</i> 'Jer je došao iz Davidove loze i obitelji'
sranan	<i>M ben-kmop a pranasi.</i> 'Došao sam s plantaža'

Lingvist Norbert Boretzky prvi je primijetio da mu je značenje zapravo ovisno o glagolu, odnosno on mu specificira značenje kao 'lokacija', 'približavanje', 'udaljavanje', itd. (Holm 2000: 229):

Dok bi se to jednostavno moglo smatrati problemom prijevoda, treba imati na umu da nijedan od mogućih europskih etimona poput port. *na* 'u [ženski rod]', fr. *dans* 'u' ili niz. *naar* 'k' (ranije *na* 'blizu') nema taj semantički raspon te je težak zadatak domisliti se nekom europskom prijedlogu koji ima.

Paralele je pak moguće naći u afričkim jezicima, pr.:

joruba	<i>ó</i>	<i>jáde</i>	<i>nínú</i>	<i>ilé</i>	'Izašao je iz kuće'
	on	izaći	LOK	kuća	

Tako i haićanski prijedlog *nan* ima čitav niz lokativnih značenja koja obuhvaćaju naše prijedloge *na*, *u*, *unutar*, *iz* itd.:

(1) <i>Timoun</i>	<i>yo</i>	<i>te</i>	<i>nan</i>	<i>mache a</i>	'Djecu su bila na tržnici'
Dijete	MN	ANT	LOK	tržnica DEF	
(2) <i>Timoun</i>	<i>yo</i>	<i>sòti</i>	<i>nan</i>	<i>mache a</i>	'Djeca su došla s tržnice'
Dijete	MN	izaći	LOK	tržnica DEF	

Međutim kada se lokativnost, odnosno cilj ili lokativni argument odnosi na ime mjesta ili je ono općepoznato, prijedlog je nulti, odnosno nije ga potrebno uvoditi prijedlogom (DeGraff 2007: 20):

(3) <i>Timoun</i>	<i>yo</i>	<i>al</i>	<i>Mache Pòspyewo</i>
Dijete	MN	ići	tržnica Pòspyewo
'Djeca su otišla na tržnicu Pòspyewo'			
(4) <i>Timoun</i>	<i>yo</i>	<i>al</i>	<i>legliz</i>
Dijete	MN	ići	crkva
'Djeca su otišla u crkvu'			

Za gotovo sve stavke za koje se tvrdilo da su nepostojeće u kreolskima sustavima (usp. str. 65) utvrđeno je da su one u različitoj mjeri prisutne, neke i kao vrlo produktivne, poput derivacijskih afikasa. Čak i letimičan pregled one jezične razine za koju se u kreolskim jezicima tvrdilo da ne postoji ili kada se pak to postojanje i mrsko priznalo uz jasno isticanje

njezine simplificiranosti i nedostatne ekspresivnosti pokazuje da je stvarna situacija daleko od jednostavne i da se ti sustavi ne mogu svesti na posuđivanja iz superstrata već jasno demonstriraju različite utjecaje, kao i to da su zapravo – u lingvističkom smislu – pravilniji i savršeniji.

8. Sintaksa

Specifičnost kreolskih jezika krije se u mnogim značajkama koje dijele i koje ne nalazimo u njihovim leksifikatorima, a razina na kojoj se one najsnažnije očituju upravo je sintaktička (Holm 2000: 106). Te su značajke otežale njihovu klasifikaciju i jednostavno pripajanje genetskoj skupini njihovih leksifikatorâ, što je na kraju i rezultiralo njihovim obilježavanjem kao miješanih jezika dvostruke genetske pripadnosti (v. § 1.3). Holm (2000: 170) sintaktičke osobitosti koje kreolski jezici dijele međusobno, ali ne i sa svojim superstratima smatra „osnovnim enigama tih jezika“ te nastavlja: „Broj je takvih osobitosti popriličan i one su toliko raširene da se njihovo postojanje ne može objasniti čistom slučajnošću (Holm 2000: 171). Među tim sintaktičkim specifičnostima osobito se ističe aktualizacija vremena i način na koji se organizira vremenski sustav: „Proučavanje značenja i upotrebe vremenskih glagolskih oblika jedno je od složenijih područja sintaktičkih istraživanja u svakom jeziku“ (Peti 1985: 109). Tako su univerzalije, uz utjecaj supstrata te psiholingvističkih procesâ pri usvajanju jezika, imale ulogu filtera i pri odabiru načina na koji će se izricati glagolska gramatička kategorija vremena u kreolskim jezicima (Holm 2000: 171):

Uz nekoliko iznimki, kreolski bazilekti koriste slobodne radije negoli fleksijske morfove kako bi izolirali gramatičke informacije. To je najvjerojatnije rezultat univerzalne tendencije u usvajanju drugog jezika kod odraslih da se takve informacije izoliraju pomoću leksikalizacije, tj. koristeći riječ radije nego sufiks da bi se naznačila informacija poput glagolskog vremena. Međutim ta je univerzalna tendencija najvjerojatnije pojačana sličnom tendencijom u mnogim jezicima supstrata, poput onih iz skupine kva koja se govori u zapadnoj Africi, a koja obično izdvaja morfove koji su nositelji gramatičkih informacija.

Naime osobitost u kojoj se kreolski jezici izrazito udaljavaju od svojih superstrata, a približavaju supstratima, ali i međusobno, izricanje je glagolskih kategorija vremena, načina i vida sustavom TMA-čestica koje prethode glagolu. Etimone mnogih predikatnih čestica možemo pronaći u njihovim leksifikatorima, no njihovo sintaktičko i semantičko ponašanje puno je bliže paralelnim česticama njihova supstrata, koji također rabe sustav TMA-čestica (Holm 2000: 172, Lefebvre 1996: 3–4). U tipološkim studijama afričkih jezika (pr. Heine

1969, prema Holm 2000: 172) u 80–90% jezika od uspoređenih tristo otkrivene su sintaktičke podudarnosti, a Holm o odnosu promatranih paralela u kreolskim i afričkim jezika napominje „da su konstrukcije ovoga *tipa* bile pod utjecajem supstrata, a ne da je struktura u određenom jeziku *izvor* kreolske konstrukcije“ (Holm 2000: 173) (detaljnije o TMA-sustavu *niže*).

Nadalje haićanski pripada *pro-drop-jezicima*, kao i hrvatski, a za razliku od suvremenog francuskog ili engleskog. Glagoli čiji je vršilac predikacije nepoznat, nevažan, neodrediv ili nepostojeć nazivaju se *bezličnim* ili *impersonalnima*, dolaze samo u obliku za treće lice i bez iskazana vršioca, primjerice glagoli koji iskazuju meteorološke pojave (*kiši*, *dani se*). Međutim ima jezika u kojima se ne dopušta takvo ispuštanje subjekta ili subjektne zamjenice te se na mjestu subjekta javlja neutralna zamjenica u značenju ‘to’. Takva se subjektna zamjenica naziva (*mali*) *pro*, a jezici u kojima se ona može ispustiti nazivaju se *pro-drop-jezicima* (Marković 2012: 349).¹⁴⁴ Tako je u haićanskom, za razliku od suvremenog francuskog gdje je neutralna zamjenica obvezna, uz glagole *VRIJEME* ona isključena, pr. haić. *Lapli tonbe* (‘Kiša pada’) vs. fr. *Il pleut*. ‘Pada kiša/kiši’ (Lefebvre 1992: 251).

Da pri razmatranju kreolskog sustava treba uzeti sinkronijski presjek njegova superstrata, kao i ostalih izvora, iz razdoblja kada se kreolski formirao, a ne ogledati ga o aktualno stanje, svjedoči i činjenica da je u francuskom kakav se govorio u 17. stoljeću uz neke glagole, primjerice *sembler* i *rester*, bilo je moguće izostaviti *pro* zamjenicu *il*, što danas nije slučaj:

haić.	(<i>Li</i>) <i>Sanble</i>	<i>Mari renmen</i>	<i>Jan.</i>
	(to) činiti.se	Mari voljeti	Jan

fr. *Il semble que Marie aime Jean*. ‘Izgleda da Mari voli Jana.’

Među jezicima svijeta čest je fenomen da je neutralna zamjenica jednaka ličnoj zamjenici za treće lice jednine, primjerice *li* u haićanskom, *il* u francuskom te *é* u jeziku fon. U haićanskom dakle vrijedi isto pravilo, no *pro*-zamjenica ponekad može ima nulti oblik, slično kao i u jeziku fon (Lefebvre 1992: 157–158, 259). Međutim, prema nekim lingvistima klitike u haićanskom su fonološke, a ne sintaktičke (v. str. 107), što bi značilo da zapravo ne dolazi do ispuštanja subjekta, već je zapravo on samo nulti, tj. prikrit jer „ispuštanje argumenta implicira ispuštanje neutralne zamjenice, ali ispuštanje neutralne zamjenice ne podrazumijeva ispuštanje argumenta (Deprez 1992: 26, prema Lefebvre 1992: 350). Shodno tomu ne slažu se svi sa statusom haićanskog kao *pro-drop*-jezika, tj. s mogućnošću nultog subjekta.

Kako vidjesmo, ne nedostaje tema za studije o kreolskim jezicima, pri čem se svaki kreolski sustav valja razmatrati zasebno te Holm ističe: „Jesu li pridjevi glagoli, kao i mnoga druga

¹⁴⁴ Matasović (2005: 80) ih smatra vrstom evolucijskog relikta, poput uzvika (više u § 8.6).

pitanja u kreolskoj sintaksi, ovisi o tome koji sustav prevlada u varijetetu o kojemu se raspravlja“ (Holm 2000: 212). Dakako, govoreći o tim obilježjima, imajmo na umu da se ona razlikuju kako se mičemo po ljestvici kreolskog kontinuuma, no u ovome je radu, kao i u primjerima koje donosimo, uglavnom riječ o bazilektima. U dijelu koji slijedi prezentirat ćemo ukratko poredak rečeničnih konstituenata, reći najbitnije o imenskoj i glagolskoj sintagmi, dotaknuti se odnosâ među rečeničnim konstituentima, ovlaš se dotaći i izricanja pasiva, dok ćemo veći dio posvetiti sustavu TMA-čestica, da bismo zatim rekli nešto o emfazi te usklicima, a naposljetku i o upitnim rečenicama te serijalnim glagolskim konstrukcijama.

8. 1. Poredak sintaktičkih elemenata

Većina kreolskih jezika, osobito atlantske skupine, poput svojih leksifikatora ima poredak rečeničnih elemenata SVO, što je i općenito prototipian poredak.¹⁴⁵ Taj se poredak, suprotno od superstratskoga, osim u deklarativnima zadržava i u upitnim *da/ne* te imperativnim rečenicama.

Osim toga Lefebvre (1996, 1998) drži da poredak glavnih kreolskih leksičkih kategorija slijedi poredak kakav je u superstratu, odnosno ako superstrat ima prenominalne pridjeve, imat će ih i kreolski. Međutim zbog ograničena pristupa ciljnom jeziku, tvorci kreolskog nisu uspjeli raspoznati sporedne funkcionalne leksičke kategorije, pa je njihov poredak uvjetovan poretkom u supstratu (v. § 3. 2. 1) (Lefebvre 1998: 78):

haić.	<i>krab</i>	<i>[mwɛn ø]</i>	<i>sa</i>	<i>a</i>	<i>yo</i>	
fon	<i>àsɔ̃n</i>	<i>[nyɛ̃ tɔ̃n]</i>	<i>élɔ̃</i>	<i>ɔ̃</i>	<i>lɛ̃</i>	
	rak	ja	GEN	DEM	DEF	MN
fr.		<i>*le</i>	<i>mon</i>	<i>ce</i>	<i>crabe</i>	
		DEF	POS	DEM	rak	

‘ovi/oni moji rakovi (o kojima je bila riječ)’

Naime za razliku od haićanskog i jezika fon francuski determinanti prethode imenici te imenska sintagma dopušta samo jedan determinant, odnosno oni su međusobno isključivi. Razlike spram poretka funkcionalnih riječi najbolje nam pokazuje haićanski postnominalni determinant *la*, koji je u francuskom prenominal (v. str. 97). U haićanskom je, za razliku od njegova superstrata, ali i supstrata, pronominalni objekt postponiran glagolu, odnosno kada do pronominalizacije i dođe, pronominalni objekt ne zauzima mjesto ispred glagola, već poredak

¹⁴⁵ Za SVO-jezike prototipno je da imaju anteponirane predikatne čestice, čestice koje prethode glagolu, a njihova je kombinatorika izrazito kompleksna (Matasović 2005: 146).

ostaje SVO (Winford 2008: 21–29).¹⁴⁶ S druge strane u većini atlantskih kreolskih jezika, uključujući haićanski, relativna klauza i upitna konstrukcija iziskuje *wh*-pomicanje.

Ljudska komunikacija niz je govornih činova, ona nije samo apstraktan izraz kognitivnog sadržaja, već djelovanje – mi tražimo, mi zapovijedamo, mi pitamo. Tako svi jezici svijeta posjeduju neki način za iskazivanje informacijske strukture jezične poruke, odnosno razlikovanja obavijesnog dijela rečenice koji je sugovorniku otprije poznat (*tema*) i novog obavijesnog dijela (*fokus*). To se razlikovanje može iskazivati bilo naglašavanjem nove informacije (Napisala sam to **sinoć**) bilo redoslijedom riječi u rečenici ili pak posebnim gramatičkim morfemima, primjerice česticama (Matasović 2005: 97). Utjecaj informacijske strukture jezika vidljiv je osobito u načinu iskazivanja pitanja. U većini jezika, pa se onda i smatra dijelom jezičnih univerzalija, upitna se riječ, koja zapravo označava fokus i sugerira koju informaciju govornik želi čuti od sugovornika, stavlja na početak rečenice (*pomicanje upitne riječi*, eng. *Wh-movement*), primjerice **Što** želiš slušati?. Ako pak fokus ostaje na mjestu koje zauzima objekt u izjavnoj rečenici, odnosno kada se obilježava intonacijski, upitna riječ ostaje na svojem uobičajenom, *in-situ* mjestu, odnosno *Želiš slušati što?* (Matasović 2012: 98).

U haićanskom pitanja obično podrazumijevaju *rascijepljene konstrukcije* (eng. *cleft constructions*) te se *wh*-konstrukcije pojavljuju na mjestu rascijepljenog (eng. *clefted*) konstituenta (v. str. 102) (Lefebvre 1992: 177).¹⁴⁷ Naime promjena mjesta sintaktičkih konstituenata podrazumijeva dvije vrste promjena – promjenu argumenata unutar jedne klauze, kao u slučaju pasiva, ili pak njihovu dislokaciju van izvorne klauze, čime joj on postaje periferan ili izvanjski, kao u slučaju emfaze ili *wh*-konstrukcija (v. str. 137) (Winford 2008: 25). Opći je konsenzus da je u atlantskim kreolskima pomicanje argumenata u emfatičnim *cleft*-konstrukcijama (1) slično onome u *wh*-konstrukcijama, odnosno upitnim konstrukcijama (2) i relativnim rečenicama (3) (Winford 2008: 28):

- (1) *Se lougawou ki manje timoun nan*
EMF vukodlak REL jesti dijete DEF

‘VUKODLAK je pojeo dijete’

- (2) *Ki sa ki fè w pa vini yè swa?*
tko to REL učiniti 2JD NEG doći sinoć

‘Zašto nisi došao/la sinoć?’

¹⁴⁶ U jezicima kva do takve promjene dolazi u određenim prospektivnim ili progresivnim konstrukcijama.

¹⁴⁷ Takav slučaj imamo i u jeziku fon, gdje se *wh*-konstrukcije javljaju samo u upitnim rečenicama, ali ne i u relativnima (Lefebvre 1998: 179).

(3) *Misie a pran tut lazhan ki te an kay la.*
 čovjek DEF uzeti sav novac REL ANT u kuća DEF

‘Čovjek je uzeo sav novac koji je bio u kući.’

Takve su konstrukcije, osobito njihova čestotnost, jedna od karika u nizu kreolskih osobitosti, koju dijele mnogi, nerijetko vrlo udaljeni kreolski sustavi. Kreolska sintaksa općenito je vrlo produktivna, često nadoknađuje gubitke na morfološkoj razini, pri čemu sintaktički elementi međusobno ulaze u različite odnose, a osobitu (ne)ulogu imaju vezna sredstva.

8. 2. Veznici

Čak i veznici mogu poslužiti kao dokaz sinergije različitih modelâ, ali i poslužiti kao primjer brojnih značajki koje kreolski jezici dijele. Tako atlantski kreolski kao sastavni veznik često rabe riječ homonimnu prijedlogu ‘s’, kao i u ovom primjeru iz sranana (Holm 2000: 227).¹⁴⁸

*Me weifi **nanga** mi pikin ε siki ɔgri ɔgri.*

‘Žena i (dosl. ‘s’) djeca su mi vrlo bolesni.’

Slična je situacija i s haićanskim sastavnim veznikom. U haićanskom veznik *ak/avè/avèk* (< fr. *avec* ‘s’) služi i povezivanju dvaju elemenata koji dijele drugi zajednički element, primjerice subjekti na koje se odnosi isti glagol (1). Rijetko, ali u određenim sintaktičkim kontekstima namjesto njega može doći i veznik *e* (2) (Valdman 1978: 266, DeGraff 2007: 21):

(1) *Papa-m **ak** mamam-m te vini.*
 Otac-moj i majka-moj ANT doći.

fr. *Mon père et ma mère sont venus.* ‘Moj otac i moja majka su došli’

(2) *Annou goumen pou¹⁴⁹ lapè **ak/e** lajistis*
 pustiti-1MN boriti.se za mir i pravda

‘Pustite nas da se borimo za mir i pravdu’

Osim što etimon haićanskom vezniku *ak* možemo pronaći u francuskome prijedlogu *avec*, Sylvain ga je povezala i s jezikom volof, u kojemu riječ istovjetna oblika *ak* ima i istovjetne funkcije. Naime u većini nigersko-kongoanskih jezika sastavni veznik i prijedlog ‘s’ iskazuju

¹⁴⁸ *Sranan* je kreolski jezik temeljen na engleskom kojim govori nekoliko desetaka tisuća izvornih govornikâ na obalnom području Surinama, a mnogi ga koriste kao *lingua franca*. To je ujedno jedini kreolski jezik u Amerikama koji je tonalni jezik (Valdman 1978: 21).

¹⁴⁹ *Pou* može poslužiti i kao dopunjivač glagolima tipa ‘željeti’, kao i pridjevima poput ‘dobar’, a homofon je s predikatnom načinskom česticom *pou* te prijedlog *pou*. U jeziku fon situacija s homofonosti tih kategorija identična je (Lefebvre 1998: 187–191).

se istom česticom (Holm 2000: 227), a njihov utjecaj vidimo u još vezničkoj osobitosti. Haićanski prijedlogom *ak* povezuje dijelove rečenica poput imenica i glagola (primjer (1) i (2)), ali za povezivanje nezavisnih surečenica koje imaju zajednički element, a koji je podvrgnut bilo pronominalizaciji (3) bilo elipsi nekog dijela (4) koristi veznik *epi* ili rjeđe *e* (fr. *et puis* ‘i onda’), dok u francuskom njihova distribucija nije komplementarna (Holm 2000: 227–228):

- (3) *Pòl acheté poul-la épi Mari kouit li.*
 Pòl kupiti pile-DEF i Mari skuhati 3JD

fr. *Paul a acheté le poulet et Marie l'a cuit.*

‘Pòl je kupio pile i Mari ga je ispekla’

- (4) *Lapli ap tonbe e(pi) van ap vonte*
 Kiša PROG pasti i vjetar PROG puhati

‘Kiša pada i puše vjetar’

U mnogim afričkim jezicima postoji paralelna distinkcija pri povezivanju na sintaktičkoj razini, ali ona se u kreolskim jezicima francuske leksičke osnove nije održala ukoliko su bili duže u kontaktu sa svojim superstratom (Holm 2000: 227). Papiamentu pak poznaje još jednu distinkciju, suptilniju :

- (5) *E muhé ta kanta ku baila*

- (6) *E muhé ta kanta i baila*

‘Žena pjeva i pleše’

U navedenim primjerima upotreba oba veznika je ispravna. No *i* bi sugerirao labaviju povezanost, odnosno da žena jednom pjeva, a drugi put pleše, dok *ku* označava da se te dvije radnje odvijaju istodobno (Holm 2000: 228).

Koliko su stavovi o simplificiranosti kreolskih jezika bili ishitreni, pokazuju nam čak i veznici, koji ponekad poznaju suptilnije razlike od svojih leksifikatora te distribucijska ograničenja kakva u njima ne postoje. Međutim u kreolskima jezicima upravo je *asidentsko*, bezvezničko uspostavljanje odnosa među rečeničnim dijelovima produktivnije i predstavlja jednu od kreolskih osobitosti, koju literatura rado ističe pod imenom *paratakse*, no mišljenja smo da bi ispravniji termin bio – *jukstapozicija*.

8. 3. Logički odnosi i (a)sindetsko povezivanje

Gubitke na morfološkoj razini u kreolskim sustavima, kako već spomenusmo, nadoknadila je sintaksa, a dio uloga preuzela je, kako mnogi ističu – *parataksa*, osobito produktivna i

učestala. Međutim literatura ovdje miješa lonce i poklopce – logičke odnose *hipotakse* (subordinacije) te *paratakse* (koordinacije) te pitanje njihova vezivanja, odnosno jesu li veznička sredstva prisutna (*sindetska sveza*) ili su pak sastavnice samo jukstaponirane bez posredstva vezničkih sredstava (*asidentsko povezivanje*). Točnije, u slučaju kreolskih jezika trebalo bi govoriti o *jukstapoziciji* kao produktivnoj sintaktičkoj pojavnosti (Pranjković 1990: 78–79):

Na sintaktičkoj razini jukstapozicija bi se mogla odrediti kao način povezivanja sintaktičkih jedinica bez posredstva specijaliziranih gramatičkih (gramatikaliziranih) sredstava veze (tj. veznika). Takvo određenje svakako je potrebno precizirati: jukstapozicijsko (asidentsko) povezivanje ne isključuje sva gramatička sredstva veze jer se među takva mogu ubrojiti i vidsko-vremenski odnosi, kataforičko-anaforička, leksička te intonativna vezna sredstva. Spomenuti način povezivanja isključuje, dakle, samo ona jezična sredstva koja su gramatički specijalizirana za povezivanje, tj. ona kojima je materijaliziranje odnosa (veza) među dijelovima struktura primarna funkcija. Drugim riječima, pod jukstapozicijom se podrazumijeva svako gramatički neeksplicitno (negramatikalizirano) povezivanje sintaktičkih jedinica. Kako takvo povezivanje može pretpostavljati i nezavisni (npr. **Ja umrijet ću, brijeg se neće maći**) i zavisni odnos (npr. **Znam, vani su mrtve zvijezde i kuće i mjesečina**), potrebno je razlikovati implicitnu koordinaciju od implicitne subordinacije (onako kako se čini i s vezničkim, eksplicitnim složenim strukturama).

Kreolski jezici tako jukstapoziciju, koja je ujedno i prvotni način povezivanja kompleksnijih sintaktičkih konstrukcija, rabe pri iskazivanju brojnih sintaktičkih odnosa, što nerijetko dovodi do problema pri razgraničavanju složenica i sintagmi, ali i dovođenja elemenata u jasnije odnose (Valdman 1978: 154, Pranjković 1990: 78). Naime kreolski se jezici jukstapozicijom služe za uspostavljanje odnosa koordinacije i subordinacije bilo među rečeničnim elementima bilo među samim surečenicama. I pidžini na isti način jukstaponiraju složene rečenice, npr. fidžijski pidžin:

(1) *sa tiko takataka/sa takataka* ‘Da ima posla, radili bismo’
TMA postojati rad TMA rad

Takvo jednostavno jukstaponiranje nerijetko je izvor dvosmislenosti u kreolskim jezicima, odnosno ponekad je gotovo nemoguće utvrditi radi li se o odnosu koordinacije ili subordinacije, a nerijetko i na koji se točno element dopunski element odnosi. Naime takve se ambivalentne interpretacije općenito vežu uz asidentsko vezivanje, samo što je u kreolskima to izraženije s obzirom na učestalost takvih odnosa (Pranjković 1980 155–156):

Vjerojatno je najčešće ta sumnja dolazila do izražaja pri razmatranju bezvezničkih rečenica. Vinogradov (tu sumnju) ovako eksplicira: "Primjena kategorija zavisnosti i nezavisnosti na složene bezvezničke rečenice podložna je tako bitnim prigovorima da se gubi točan smisao termina »koordinacija« i »subordinacija«. Često se ističe kako najveći problem predstavljaju složene bezvezničke rečenice s tzv. »zatvorenom« strukturom kao što je, na primjer, rečenica: *Poznata je*

izreka: svaki početak je težak. (...) Pretpostavljam međutim da se jukstapoziciji može kompleksno pristupiti samo na razini diskurza (samo se na taj način mogu, na primjer, adekvatno opisati konstrukcije koje se u ruskoj sintaktičkoj literaturi često nazivaju »priključnima«).

Dakle jukstapozicija nije neobična u jezicima, samo što je u kreolskima ona izuzetno produktivna i česta. Uz iznimku odnosnih rečenica umetnutih u imensku sintagmu u funkciji subjekta glavne rečenice, većina se zavisnih surečenica ne uvodi nikakvim gramatikaliziranim vezivnim sredstvima, pa tako na ulogu zavisne surečenice upućuje njezino mjesto u rečenici (Valdman 1978: 265):

(1) *Sé sa m té di ou.*

fr. *C'est ce que je t'ai dit.* 'To je ono što sam ti rekao'

(2) *Rivé nan chimen, li tchoué difé-a.*

fr. *Lorsqu'elle arriva dans le chemin, il/elle éteignit le feu.*

'Kada je stigla na puteljak, ugasila je vatru.'

DeGraff pak ističe da osim toga nultog veznika haićanski također poznaje i veznik *ke* 'da', čiji etimon *que* nalazimo u njegovu superstratu i koji može služiti uvođenju nekih tipova zavisnih surečenica:

(3) <i>Bouki</i>	<i>konnen</i>	(ke)	<i>Boukinèt</i>	<i>renmen</i>	<i>l</i>	<i>anpil</i>
Bouki	znati	(da)	Boukinèt	voljeti	3jd	mного

fr. *Bouki sait que Boukinèt l'aime beaucoup.* 'Bouki zna da ga Boukinèt jako voli.'

Kao izvorni govornik DeGraff ističe da se u njegovu dijalektu u navedenom primjeru prednost daje nultom vezniku, ponovno očitujući važnost asidentskog vezivanja u kreolskom sustavu.¹⁵⁰ Kada je pak riječ o relativnim rečenicama, koje se uvodi veznikom *ki*, koji svoj etimon nalazi u francuskoj relativnoj zamjenici *qui* [ki], njegov status još uvijek nije razjašnjen – je li u haićanskom riječ o vezniku ili pak o odnosnoj zamjenici, još uvijek ne postoji konsenzus.¹⁵¹ Uspostavljanje odnosa među različitim sintaktičkim konstituentima dovodi nas i do razine sintagme.

¹⁵⁰ Aboh – Degraff (2015) ističu da je u sedamnaestostoljetnom francuskom uporaba veznika *que* također bila opcionalna.

¹⁵¹ DeGraff donosi argumente protiv teze da je riječ o zamjenici – ne može stajati namjesto drugih upitnih zamjenica, primjerice *qui moun*, i ne može se rabiti kao resumptivna zamjenica (Winford 2008: 41).

8. 4. Imenska sintagma

Svaka se sintagma sastoji od glavne, središnje sastavnice koja ima upravljačku funkciju i koja uvjetuje druge sastavnice te se naziva *glavom sintagme*, dok se ostale sastavnice sintagme nazivaju *zavisnicima*, upravo stoga što njihova svojstva zavise od glavne (Marković 2012: 227).

Jezgru kreolske imenske sintagme čini imenica kojoj se fakultativno dodaju bilo *determinant* bilo *modifikator*.¹⁵² Većina tih elemenata u kreolskim jezicima francuske leksičke osnove slijedi imenicu, čime se znatno razlikuju od leksifikatora. Naime u francuskom je glava sintagme, odnosno imenica obično na drugom mjestu te joj funkcionalne riječi koje se na nju odnose uglavnom prethode (Govain 2016: 2). Također s obzirom na obilježavanje sastavnica sintaktičke konstrukcije kreolski bi jezici, barem haićanski, pripadali onoj skupini jezika u kojoj takvo morfološko obilježavanje izostaje, a sintaktička funkcija sastavnice sintagme dodijeljena joj je na temelju njezina položaja unutar sintagme (Marković 2012: 170).

Rekosmo već, haićanski dopušta *gole imenice* (usp. str. 79). Kada imenica stoji sama, može se odnositi na neodređene referente u množini (1), može biti neodređena i neobilježena s obzirom na broj (2), može imati generičko značenje (3), dolaziti u funkciji imenskog predikata kojem prethodi nulta kopula (4) te imati lokativnu vrijednost (5). U sklopu narativnih tekstova, primjerice bajki, kada se opća imenica rabi u funkciji vlastita imena, također joj ne mora prethoditi determinant (6) (DeGraff 2007: 16).¹⁵³

(1) <i>Moun</i> osoba	<i>te</i> ANT	<i>pè</i> bojati.se	<i>vote.</i> glasati	‘Ljudi su se bojali glasati.’
(2) <i>Mwen</i> 1JD	<i>gen</i> imati	<i>key</i> kuća		‘Imam kuću/kuće’
(3) <i>Wosiyòl</i> slavuj	<i>manje</i> jesti	<i>kowosòl</i> anona		‘Slavuji jedu anonu’ ¹⁵⁴
(4) <i>Nou</i> 1MN/2MN	<i>doktè</i> doktor			‘Mi smo/vi ste doktori’
(5) <i>Timoun</i> Dijete	<i>yo</i> MN	<i>al</i> ići	<i>larivyé</i> rijeka	‘Djeca su otišla na rijeku’
(6) <i>Bouki</i>	<i>te</i>	<i>marye</i>	<i>ak</i>	<i>yon bèl wosiyòl.</i>

¹⁵² *Modifikatori* su jezične jedinice gramatički povezane s drugom jedinicom u rečenici o kojoj pružaju dodatne obavijesti, primjerice *sizifovski* može biti modifikator imenice *posao* ili pak prilog *nestrpljivo* može dopunjavati glagol, pr. *čekati* (Trask 2005: s. v. *modifikatori*).

¹⁵³ *Gole imenice* mogu se javiti i u francuskom, ali u izrazito rijetkim slučajevima (v. fusnotu 129).

¹⁵⁴ Vrsta tropskog voća, javlja se i naziv *graviola*.

Bouki	ANT	oženiti	s	INDF	lijep	slavuj
Wosiyòl	<i>te</i>	<i>renmen</i>	<i>kowosòl</i>			
slavuj	ANT	voljeti	anona			

‘Bouki se oženio s jednom lijepom ženkom slavuja. (Gospođa) Slavuj voljela je anonu’

Tako imenica određenost zadobiva u okviru jezičnoga konteksta, odnosno obično postaje određena prvim spominjanjem u (kon)tekstu (Marković 2012: 330, 241):

Jedna od najneuhvatljivijih kategorija uopće jest (ne)određenost (eng. *(in)definiteness*) imeničkoga pojma, a ukratko ju – pa onda, dakako ne potpuno adekvatno – možemo odrediti kao natpojam koji obuhvaća opreke poput otprijašnja nepoznatost ~ poznatost, nemogućnost ~ mogućnost identifikacije, neizdvojivost iz istovrsnoga skupa ~ izdvojivost i sl. (v. Lyons 1999). Mnogi jezici (ne)određenost imeničkoga pojma iskazuju na imenici, odnosno posjeduju gramatička sredstva za njezino iskazivanje – neki samo za određenost, neki samo za neodređenost, neki i za jedno i za drugo.

Za razliku od francuskog haićanski član ne dolazi uz imenice generičkog ili zbirnog značenja (Lefebvre 2000: 79). Naime općenita je značajka kreolskih jezika da samo imenske sintagme koje sadrže poznate i određene referente sadrže i član, dok su one neodređene reference neobilježene, odnosno obično se ne uvode determinantom (Siegel 2008a: 95).

„Determinant je riječ anteponirana ili postponirana imenici koju određuje, s kojom može tvoriti imensku sintagmu, a o kojoj joj mu ovisi funkcija“ (Govain 2016: 2).¹⁵⁵ Dijeli se na *član* (određeni i neodređeni) te na *nekvalifikativne pridjeve*, odnosno *posesive*, *demonstrative*, *interogative* i sl. U kreolskim jezicima determinanti nose samo značenje broja, ne i roda kao u francuskome, a i razlikuju se i u poretku sastavnica. Dok u brojnim jezicima superstrata determinant prethodi imenici, u kreolskima je situacija u većini slučajeva obrnuta, odnosno poredak je *imenica + determinant*, a mogu doći i na kraj čitave imenske sintagme (Holm 2000: 213). Osim toga postoje i *determinanti na rečeničnoj razini*, a ovisno o kontekstu mogu imati različita značenja, bilo da je fokus na subjektu bilo objektu ili pak informaciji koja se prenosi iskazom (Lefebvre 1992: 218) (v. str. 102):

haić. <i>Mounn</i>	<i>nan</i>	<i>kraze</i>	<i>manchinn</i>	<i>nan</i>	<i>an.</i>
Čovjek	DEF	uništiti	auto	DEF	DET ¹⁵⁶

a. ‘Zapravo, čovjek je uništio auto’

¹⁵⁵ Osim naziva *determinant*, po uzoru na fr. termin *déterminant*, postoji i kroatizirani oblik *determinator*. Međutim Simeonov rječnik navodi samo termin *determinant*, odnosno *determinanta* ili *odredbenica* (Frleta 2005: 71; Simeon 1969, s. v. *determinant*).

¹⁵⁶ Da bismo obilježili razliku, za određeni član rabimo notaciju _{DEF}, a za determinant koji se odnosi na čitavu rečenicu rabimo oznaku _{DET}.

- b. 'Kao što se i pretpostavljalo, čovjek je uništio auto'
 c. 'Kao što se i pretpostavljalo da će auto biti uništen, čovjek ga je uništio'

Lefebvre (1992) smatra da se taj rečenični determinant može tumačiti i kao asertivna čestica koja bi tada pripadala načinskim česticama, a kojima se izražava govornikov stav spram sadržaja rečenice, primjerice da je nešto željeno ili da se mora obaviti. Takve markere ne nalazimo u francuskome (nalazimo ih u jeziku fon), mogu dolaziti uz sve glagole bez obzira na aspektualnost, a međusobno su isključivi s upitnim česticama. Osim toga rečenični determinant može služiti i kao čestica za obilježavanje događajnosti (eng. *event marker*) te mu se značenje tada može prevesti kao 'kao što je već poznato/očekivano', a veže se uz određenost subjekta ili objekta, isključiv je s imperfektivnosti ili prospektivnosti te njegova interpretacija, kao što gornji primjer pokazuje, može biti izrazito ambivalentna. Također filter koji sprečava pojavnost dvaju fonološki istovjetnih ili sličnih konsekutivnih oblika na snazi je i kod determinanata (usp. str. 86), pa je kod dijela govornikâ konstrukcija s dvama determinantima agramatična. Takvo je ograničenje u haićanskom i jeziku fon poznato kao **Det Det Filter* (Lefebvre 1992: 221–242).

Kada je riječi o (ne)određenosti imeničkog pojma, kreolski jezici uglavnom posjeduju i *neodređeni član*. U karipskom području on se javlja u obliku *youn* ili nekim njegovim varijantama, dok je u Indijskom oceanu njegov najčešći pojavni oblik *èn*, kao u primjeru s Mauricijusa *Sésil èn tifi zanti mèm*¹⁵⁷ (fr. *Cécile est **une** fille vraiment gentille*) 'Sésil je vrlo draga djevojka' (Valdman 1978: 191). Neodređeni član u haićanskom glasi *yon* te prethodi imenici na koju se odnosi:

- (1) *Li* *gen* ***youn*** *bèl* *chen*.¹⁵⁸
 3JD imati INDEF lijep pas

fr. *Il a un beau chien.* 'Ima lijepog psa'

- (2) *Mwen* *te* *wè* ***yon*** *moun*
 1JD ANT vidjeti INDEF osoba

'Vidio/vidjela sam nekoga'

Javlja se u oblicima *on*, *ou* te *yon*, bilo da su to njegovi alomorfi uvjetovani fonološko-morfološkim kontekstom bilo dijalektalne varijante.¹⁵⁹ Osim toga, baš kao i u francuskom, ali i mnogim drugim jezicima (pa na neki način i u hrvatskome), etimon neodređenog člana za

¹⁵⁷ Ovdje je *mèm* čestica koja služi intenzifikaciji značenja pridjeva (Valdman 1978: 203).

¹⁵⁸ Osim toga *gen* se može pojaviti u egzistencijalnim konstrukcijama tipa eng. *There is* ili u francuskom *Il y a*, pr. haić. *Gen yon pwoblèm* 'Postoji problem' (Lefebvre 1998: 279).

¹⁵⁹ Prema Govain (2016) neodređeni član, za razliku od određenog, nema alomorfe, samo slobodne varijante.

jedninu krije se u broju *younn* ‘jedan’ (fr. *un*). Budući da brojevi u haićanskom prethode imenici, neodređeni član upravo je zato prenominalan (DeGraff 2007: 17, Lefebvre 2000: 89). *Određeni* pak haićanski član *la* slijedi glavu imenske sintagme, a semantička mu je vrijednost između određenog člana i demonstrativa francuskoga jezika: „Ima anaforičku funkciju i služi obilježavanju drugog spomena imenice koja se nalazi ili ne nalazi u prostornoj stvarnosti govornika ili uopće nije situirana“ (Valdman 1978: 191–192):

(1) *M té ouè youn kabrit. Kabrit-la manjé fèy ou té ban m.*

fr. *J'ai vu une chèvre. Cette chèvre mangeait les feuilles que vous m'aviez données.*

‘Vidio sam kozu. Ta je koza pojela lišće koje ste mi dali’

(2) *Patriòt la kouri*
patriot DEF trčati

‘(Taj) patriot je pobjegao’

Ovisno o fonološkom kontekstu alomorfi su mu *a*, *an*, *lan* te *nan* (DeGraff 2007: 17, Valdman 1978: 192). Naime haićanski određeni član podvrgnut je progresivnoj asimilaciji ovisno o fonetskim obilježjima glasa na ultimativnoj, ponekad i penultimativnoj poziciji u riječi koja mu neposredno prethodi, pri čemu mu je arhimorfem *la* [la]. Tako haićanski određeni član ima pet alomorfa (Govain 2016: 3):¹⁶⁰

-*la* [la] kada mu prethodi oralni konsonant (C) > *tab la* (fr. *la table*) ‘stol’

-*a* [a] kada mu prethodi oralni vokal (V) > *gato a* (fr. *le gâteau*) ‘kolač’

-*an* [ã] kada prethodna riječ završava nazalnim vokalom (Ñ) > *chen an* (fr. *le chien*)

‘pas’

-*nan* [nã] kada riječ završava nazalnim konsonantom (Ç) > *machin nan* (fr. *la voiture, la machine*) ‘auto, sprava’

-*lan* [lã] kada prethodna riječ završava konsonantom kojemu prethodi nazalni vokal

(ÑÇ)¹⁶¹ > *tanp lan* (fr. *le temple*) ‘hram’

Premda određeni član uglavnom slijedi imenicu, u slučajevima kada je ona dopunjena relativnom surečenicom član u haićanskom slijedi surečenicu, a ne imenicu na koju se odnosi, odnosno dolazi na kraj čitave imenske sintagme te njegov oblik ovisi o riječi koja mu neposredno prethodi (Lefebvre 2000: 80):

¹⁶⁰ Određeni član u nekim drugim morfofonološkim uvjetima može proći kroz još neke promjene, ali one se ne bilježe.

¹⁶¹ Govain (2016) pak ističe da je riječ o alomorfu čija je pojavnost prvenstveno uvjetovana sociološkim faktorima.

(1)	<i>Mandela</i>	<i>se</i>	<i>prezidan</i>	<i>non</i>	<i>vle</i>	<i>a</i>
	Mandela	EMF	predsjednik	1MN	željeti	DEF

‘Mandela je predsjednik kojeg želimo’

(2)	<i>Bouton</i>	<i>chemiz</i>	<i>ble</i>	<i>ti</i>	<i>gason</i>	<i>mesye</i>	<i>Frank</i>	<i>lan</i>
	gumb	košulja	plava	mali	dječak	gospodin	Frank	DEF

fr. *Le bouton de la chemise bleue du fils de M. Frank*

‘Gumb s plave košulja sina gospodina Franka’

Haićanski se određeni član *la* lako može povezati s istovjetnim oblikom ženskog roda francuskog određenog člana *la*. No već smo vidjeli da je kod kreolskih situacija često daleko od očigledne, pa Holm (2000: 213) ističe: „Izgleda da haićanski francuski kreolski *la* ne dolazi od istog oblika francuskog određenog člana za ženski rod, već od *là* ‘ondje’, koji može pridonijeti ideji sigurnosti, pr. francuski *cet homme-là* ‘taj čovjek (tamo)’“. Lefebvre (1999) se također slaže da je kao etimon poslužio francuski prilog, čemu svjedoči i činjenica da haićanski član dolazi i uz oblike koji u sebi već imaju aglutiniran francuski određeni član, kao i činjenica da on dolazi postnominalno (Lefebvre 2000: 81). Osim toga postoje i paralele s njegovim parnjakom u jezicima gbe, odnosno moguće je da postoji konvergencija s određenim članom *la* jezika eve, koji ne samo da ima isti oblik, već i dijeli istu poziciju u odnosu na imenicu (Sylvain 1936: 60, prema Holm 2000: 213). Sejšelski pak kreolski,¹⁶² također francuske leksičke osnove, ima određeni član *sa*, od francuskoga demonstrativa *ça* [sa] ‘to’: „Moguće je da deikse ili pokazivanje imaju važnu ulogu u ranim fazama pidžinizacije, kada su termini poput ‘to’ i ‘ondje’ možda bili zamijenjeni apstraktnijim pojmovima određenosti poput određenog člana“ (Holm 2000: 213).¹⁶³

Kao članovi imenske sintagme mogu stajati i *demonstrativi*: „Demonstrativ služi pokazivanju na osobu, predmet ili životinju te njihovoj designaciji u prostoru. Prema tome riječ je o deiksi. U jednini kao i u množini morfem koji služi kao demonstrativ uvijek se pridružuje određenom članu kojemu prethodi“ (Govain 2016: 18). Najčešći u haićanskom su *sa* ‘taj/ta/to’ te *sil* ‘taj/ta/to/ovaj/ova/ovo’, oba s paralelnim francuskim etimonima:

(1)	<i>Mwen</i>	<i>t</i>	<i>a</i>	<i>renmen</i>	<i>sa</i>	<i>yo</i>	‘Ja bih te/ove/one’
	1JD	ANT	IRR	voljeti	DEM	MN	

¹⁶² Vrlo blizak atlantskoj skupini jezika s kojima dijeli mnoštvo značajki unatoč tisućama kilometara koji ih dijele.

¹⁶³ U mnogim slučajevima jezične promjene, poput razvoja romanskih jezika od latinskog, određeni član razvio se od demonstrativa (Holm 2000: 214).

Lefebvre (2000: 90) ističe da se *sila* rabi za predmete udaljene od govornika, dok je *sa* zapravo neodređen za blizinu u odnosu na govornika. Situacija je paralelna u jeziku fon, gdje je jedan demonstrativ neodređen za blizinu/daljinu, dok je drugi određen za daljinu (Lefebvre 2000: 97). Govain (2016) pak smatra da demonstrativ u haićanskom ima dva pojavna oblika, *sila a* te *sa a*, pri čemu *sa a* upućuje na referente koji nam se nalaze bliže u prostoru, a *sila a* za one udaljenije:

(2) *Ki moun ki mèt kepi sa a / sila a ki sou kabann nan?*
tko osoba koji gospodar kepi DEM / DEM koji na krevet DEF

fr. *À qui appartient ce képi qui est sur le lit?* ‘Čiji je ovo/ono kepi na krevetu?’

Sustav demonstrativa može biti izrazito bogat i izrazito kompleksan u kreolskim jezicima te u tom pogledu čak bogatiji od leksifikatora. Već je Valdman (1978) istaknuo da u kreolskima francuske leksičke osnove kombinacije članova i demonstrativa mogu imati neke semantičke istančanosti koje se u francuskome mogu iskazati samo perifrazom (Valdman 1978: 366, Holm 2000: 214):

chat-la (fr. *ce chat*) ‘određena, već spomenuta mačka’

chat-la-a (fr. *ce chat dont on parle/en question*) ‘određena mačka o kojoj je riječ’

S obzirom na to da u nekim kreolskim jezicima neki članovi imenske sintagme poput određenog determinanta, demonstrativa, deiktika i posesiva dolaze na samom kraju imenske sintagme, a ne nakon jezgre, u slučaju kompleksnije sintagme ponekad je nemoguće odrediti koju imenicu поближе određuju (Valdman 1978: 189).¹⁶⁴ Isti je slučaj i s množinom, koja se, kako spomenusmo, označava markerom za množinu *yo*, koji dolazi na sam kraj imenske sintagme, a ne nakon njezine glave (detaljnije u § 7.3):

(1) *ti moun (ki rété ak manman m) yo*
dijete REL živjeti s majka 1JD MN

fr. *les enfants (qui habitaient chez ma mère)* ‘djeca koja žive kod moje majke’

Naime kategorija broja u kreolskim jezicima zahtijeva povezivanje s determinantima i poretkom riječi, koji je pak ključan element u izražavanju posvojnosti (usp. str. 52) ili prirodnog spola referenta (usp. § 7.3) (Holm 2000: 212):

	<i>the man/l'homme</i> ‘čovjek’	<i>this man/cet homme</i> ‘ovaj čovjek’	<i>these man/ces hommes</i> ‘ovi ljudi’
ATLANTSKI KREOLSKI			
KP na Svetom Tomi	ɔ́mi sé	ɔ́mi šaki	inɛ ɔ́mi sé

¹⁶⁴ Primjer također potvrđuje da je relativna surečenica, koja se uvodi relativnom zamjenicom *ki* ‘koji/koja’, a čiji je antecedent subjekt relativne surečenice, iznimka od uvođenja zavisnih surečenica parataksom (v. § 8. 3) (Valdman 1978: 190).

haićanski KF	nõm <i>la</i>	nõm <i>sa-a</i>	nõm <i>sa-yo</i>
jamajčanski KE	<i>di</i> man	<i>dis</i> man (ya)	<i>dem</i> man ya
yoruba	òkúnrin <i>nàà</i>	òkúnrin <i>yí</i>	<i>àwọn</i> òkúnrin <i>yí</i>
OSTALI			
tok pisin P/KE	man	man <i>ia</i>	<i>ol</i> man <i>ia</i>
nubi KA	ragi	ragi <i>de</i>	rujál ¹⁶⁵ <i>dolde</i>
sejšelski KF	<i>sa</i> zonm	<i>sa</i> zonm	<i>sa ban</i> zonm

Haićanski također može kombinirati vlastito ime s markerom za množinu kada se govori o pripadnicima jedne obitelji (1). Francuski također ima sličnu konstrukciju – moguće je da prezimenu prethodi određeni član u množini, s time da se pritom prezimenu ne dodaje množinsko -s (2):¹⁶⁶

- (1) *Alelouya! Divalye yo pati !*
Aleluja Divalye MN otići

‘Aleluja! Divalyeovi su napokon otišli!’

- (2) *Hier soir, les Dupont sont venus nous rendre visite.*

‘Sinoć su nas posjetili Dupontovi’

Kada uz imenicu dolaze pridjevi, oni u haićanskom uglavnom slijede imenicu (2), no postoji i šačica pridjeva koji prethode imenici (1), što zapravo u potpunosti odgovara distribuciji u francuskome, pa tako primjerice pridjevi koji upućuju na boju nužno slijede imenicu:

- (1) *Nana vann gwo wòb la*
Nana prodati velik haljina DEF

‘Nana je prodala veliku haljinu’

- (2) *Nana vann wòb jòn la*
Nana prodati haljina žut DEF

‘Nana je prodala žutu haljinu’

Ponovno se vraćajući na pitanje statusa pridjeva u haićanskom i ostalim kreolskim jezicima, DeGraff se zalaže za njihovo jasno razlikovanje od glagolâ te ističe kako su glagoli, za razliku od pridjeva, zabranjeni u adnominalnoj poziciji (DeGraff 2007: 18). O glagolima i predikatima više u idućim redcima.

¹⁶⁵ Jednina *ragi* ‘čovjek’ dolazi iz arapskog dijalekta govorena u Kairu, dok je množinski oblik *rujál* ‘ljudi’ posuđen iz sudanskog ili južnoegipatskog (Holm 2000: 216).

¹⁶⁶ Određeni se član u množini može rabiti ispred imena obitelji, ali ona uvijek ostaju u jednini (Delatour et al. 2004: 38).

8. 5. Glagolska sintagma

Upravo je predikat ona kreolska specifičnost *par excellence* koja ih, osim njihova razvoja, čini kreolskima te kojom se udaljavaju od svojih leksifikatora. Kao što je već spomenuto (usp. § 7), kreolski jezici općenito ne poznaju glagolsku fleksiju: „Kreolski su jezici općenito poznati po tome što nemaju fleksiju, a sustav bilježenja vremena i aspekta potpuno je reorganiziran ponajprije slobodnim glagolskim česticama“ (Sarić 2005: 11).¹⁶⁷ Lefebvre (1998) ističe da je proces releksifikacije odigrao važnu ulogu u semantici haićanskih glagola. U slučajevima kada se semantička i argumentna glagolska svojstva haićanskog, francuskog i jezika fon razlikuju, haićanski obično više nalikuje jezicima supstrata. Kreolski su glagoli nepromjenjivi, ne slažu se sa subjektom ili bilo kojim drugim članom rečenice niti se na njima iskazuju glagolske kategorije vremena, načina i vida, čime oni zapravo samo nose semantičko značenje te leksički vid, koji je od osobita značenja u interpretaciji iskaza – funkciju nositelja tih značenjâ preuzele su na se anteponirane predikatne čestice, upravo kao u jezicima supstrata. Nerijetko haićanski, ponovno po uzoru na supstrat, rabi idiomatske konstrukcije kojima su glagoli paralelna značenja u francuskom simpleksi (v. § 8.12). Također neki glagoli haićanskog i jezika fon nisu specificirani za ASPEKT, pa se mogu rabiti kao stativni, dinamički ili rezultativni glagoli (Lefebvre 1992: 383).¹⁶⁸

Nadalje haićanski pripada onim kreolskim jezicima koji poznaju fenomen udvajanja glagola, i to u četiri vrste konstrukcija, baš kao i jezik fon (Lefebvre 1999: 363):

1) priložne vremenske konstrukcije

Rive Jan rive (epi) Mari pati. ‘Čim je Jan stigao, Mari je otišla.’
stići Jan stići (i) Mari otići

2) uzročne priložne konstrukcije

Rive Jan rive Mari pati. ‘Budući da je Jan stigao, Mari je otišla.’
stići Jan stići Mari otići

3) faktitivne konstrukcije

Rive Jan rive a, fè manman li kòntan

¹⁶⁷ Ponekad se mogu naći njezini fosilizirani ostaci iz europskih superstrata, primjerice, u kreolskome engleskom *marid* ‘oženiti se, udati se’. To je vjerojatno posljedica čestotnosti participa perfekta u govorenom jeziku. O tome je bilo više riječi u poglavlju o morfologiji.

¹⁶⁸ Damoiseau (1988) razlikuje tri vrste haićanskih glagola s obzirom na aspekt: **dinamičke** (pr. *manje* ‘jesti’, *plante* ‘saditi’ i *ale* ‘ići’), **stativne** (pr. *konnen* ‘znati’ i *bezwèn* ‘trebati’) i **rezultativne** (pr. *jwenn* ‘pronaći’) (prema Lefebvre 1996: 11). Lefebvre (1996, 1998, 2004) preuzima tu trojnu podjelu te na temelju nje tumači iskaze, pa tako i mi.

stići Jan stići DET učiniti mama njegov sretan

‘Činjenica da je Jan stigao usrećila je njegovu majku’

4) rascijepljeni predikat (eng. *predicate cleft*)

Se **rive** Jan rive. ‘Jan je STIGAO (a ne pr. otišao)’

EMF stići Jan stići

U karipskim kreolskim jezicima nalazimo na postupak koji europski superstrati ne poznaju. Proces se naziva *verb-fronting* ili *predicate clefting*, *cijepanje* ili *procjep predikata* (usp. str. 89) (Trask 2005: s. v. *fokus*).¹⁶⁹ Da bi se radnja istakla, glagol se u nekim afričkim jezicima osim na svojem uobičajenom mjestu ponavlja i na početku rečenice te mu se kao prefiks dodaje odsječak *početni konsonant* + *i* (Rowlands 1969: 189, prema Holm 2000: 201):

neobilježeno nwɔn **pa** ‘Ubili su ga’

istaknuto **pípa** ni nwɔn pa á. dosl. ‘Ubijanje njega-bilo oni su ga ubili’

Neki kreolski poznaju sličnu emfatičnu strukturu s reduplikacijom glagola na početku iskaza bez dodavanja prefiksa, s time da TMA-čestice ne sudjeluju u tom procesu (Valdman 1978: 11). Postavlja se pitanje što je u tim konstrukcijama izvorni glagol, a što kopija, a mišljenja su različita. Koji god original bio, jedno je identična kopija izvornog glagola (Lefebvre 1992: 364).

U većini tih kreolskih jezika čestica koja sudjeluje uvođenju emfaze fonetski je jednaka ekvativnoj kopuli (v. § 8. 5) (Winford 2008: 27):¹⁷⁰

antilski KF *sé **manjé** m ap **manjé*** ‘jedem, ja upravo jedem’

jamajčanski KE *is **nyam** mi a **nyam***

papiamentu KŠ ***come** mi ta **come***

I haićanski kreolski poznaje postupak predikatnog cijepanja, a njemu mogu biti podvrgnuti kako glagoli (4), tako i pridjevi (v. str. 133), ali i prijedložne te imenske sintagme:

(5) **Se** *mache* *Bouki te* *mache*, *li* *pa* *te* *kouri*
EMF hodati Bouki ANT hodati, 3JD NEG ANT trčati

‘Buki je HODAO, a ne trčao.’

Upravo je mogućnost da se pridjevi podvrgnu tomu postupku prema nekima bila još jedan dokaz u prilog tezi da su oni zapravo vrsta glagola u kreolskim sustavima i da kreolske vrste riječi nisu organizirane kao u superstratima. Valdman (1978: 245) je tako smatrao da su

¹⁶⁹ Primjerice *Suzana je ta koja treba odmor*, čime se *Suzana* stavlja u fokus ili pak *Ono što Suzana treba je odmor* čime u fokus dolazi *odmor* (Trask 2005: s. v. *fokus*).

¹⁷⁰ Iznimke nalazimo u saramakanskom te berbice kreolskom, koji su uzore za čestice našli u svojim jezicima supstratima.

rascijepljene konstrukcije koristan sintaktički test za kreolske glagole. Primjerice haićanski kreolski *souèf* odgovara francuskoj imenici *soif* ‘žed’, no može biti samo glagol zato što se ‘Bouki *souèf*’ ‘Bouki je žedan’ može podvrgnuti cijepanju predikata da bi postao ‘Sé *souèf* Bouki *souèf*’, ‘Bouki je zbilja žedan’. Status *souèf* kao glagola dalje se elaborirao činjenicom da mu mogu prethoditi predikatne čestice kao što je čestica za anteriornost: ‘Buki *te souèf*’ ‘Bouki je bio žedan’ (Holm 2000: 211).¹⁷¹ S takvim se tumačenjima ne slaže DeGraff (2007: 4), čije je zalaganje da se održi razlikovanje pridjevâ i glagolâ u haićanskom već je bilo istaknuto:

treba naglasiti da Holm (1988: 189-90) također temelji svoju analizu „pridjevskih glagola“ na činjenici da kada se pridjevske glave nalaze na početku rečenice u konstrukcijama predikatnog cijepanja, iza sebe ostavljaju kopiju na svojoj originalnoj poziciji. Sličan uzorak predikatnog cijepanja javlja se i kod glagola, ali ne i s prijedložnim i imenski predikatima (...). Ne samo da je logika Holmove analize manjkava, već postoje i neki drugi testovi koji razlikuju pridjeve od glagola u haićanskom kreolskom.

Međutim rascijepljeni predikat nije generalna kreolska značajka te je zapravo potvrda da nisu svi kreolski jezici nalik jedni drugima te da im treba pristupati na pojedinačnoj razini (Lefebvre 1999: 373). Još jedna od kategorija koje nisu pronašle svoj put u kreolsku morfologiju jesu i pasivni oblici, za što se ponovno iskupila sintaksa (v. § 7).¹⁷²

8. 6. Iskazivanje pasivnog značenja

Kreolski jezici uglavnom ne posjeduju eksplicitne i posebne konstrukcije za izricanje pasiva, što su mnogi vidjeli kao njegovu „manu, veliku slabost, najznačajniji nedostatak kreolskog jezika“ (Faine 1936: 170, prema Holm 2000: ?).¹⁷³

DeGraff pak navodi neke primjere fleksijskog iskazivanja pasiva, primjerice razliku između *fè* i *fèt* (‘napraviti/napravljen’, fr. *faire* [fɛʁ] /*fait* [fɛ]) te *kowonp/kowonpi* (‘pokvariti/pokvaren’, fr. *corrompre* [kɔ.ʁɔ̃pʁ]/*corrompu* [kɔ.ʁɔ̃py]) (DeGraff 2001: 75):

(1) *Mwen* *fè/fèt** *kabann* *lan* *rapid-rapid* *maten an.*¹⁷⁴

¹⁷¹ Mnogi su ipak prepoznali prisutnost prikrite kopule. Time cijela priča oko pridjeva kao vrste glagola pada u vodu – sasvim je normalno da se pridjevi, kao dio imenskog predikata, uvode kopulom – to što je ona u nekim slučajevima nulta, nije toliko neobično. I u hrvatskom je moguć iskaz, ovisno o kontekstu, poput ‘Ja žedan’.

¹⁷² Papiamentu bi bio djelomična iznimka od toga pravila sa svojom tvorbom pasivnih participa (Crowley 2008: 82).

¹⁷³ „Stvoren na brzinu pod pritiskom izvanrednih okolnosti, avantura, ratova... kreolski je jezik najprije jezik akcije koji je svoje instrumente i načine njihove grupacije sveo na najjednostavniji mogući izraz“ (Valdman 1978: 263).

IJD napraviti krevet DEF brzo-brzo jutro DEF

‘Napravio sam krevet vrlo brzo ujutro.’

(2) *Kabann lan fèt/fè* rapid-rapid maten an.*
 Krevet DEF napraviti.PAS brzo-brzo jutro DEF

‘Krevet je napravljen vrlo brzo ujutro.’

Potonji primjer ponovno pokazuje da fleksija nije potpuni stranac kreolskim sustavima. Naime u (2) pacijens se površinski očituje kao subjekt rečenice, odnosno mijenja mjesto u odnosu na aktivnu rečenicu, iskazujući time pasivno značenje na sintaktičkoj razini, a semantička i morfološka razlika između *fè/fèt* na morfološkoj, no DeGraff ipak priznaje: „osim para *fè/ fèt*, morfološko očitovanje haicanskog pasiva jest nepostojeće za većinu glagola koji prolaze kroz tu promjenu“ (DeGraff 2007: 12). Međutim moguće su konstrukcije u kojima je subjekt trpitelj radnje, *pacijens*, dok se agens ne pojavljuje na površinskoj strukturi rečenice (Valdman 1978: 263):¹⁷⁵

morisjen¹⁷⁶ *Lèr laport fermé, napa tân narien.*
 fr. *Quand la porte est fermée, on n'entend rien.*
 ‘Kada su vrata zatvorena, ne čuje se ništa.’

Baker je konstrukcije u kojima pacijens zauzima funkciju subjekta smatrao ergativnima, izvore im je vidio u aktivnim konstrukcija te drži kako bi morale sadržavati svršene predikatne čestice *fin* i *ti*, kao u ovim primjerima s Mauricijusa (Valdman 1978: 263):

(2a) *Dizèf-la fin kasé.* (fr. *Ces oeufs sont cassés.* ‘Ova su jaja razbijena.’)
 (< *X fin kasé dizèf-la*; fr. *X a cassé ces oeufs.* ‘X je razbio jaja.’)

(3a) *Sa lèt-la ti avoy li.* fr. *Cette lettre lui a été envoyée.* ‘Ovo mu/joj je pismo poslano.’
 (< *X ti avoy li sa lèt-la*; fr. *X a enoyé cette lettre.* ‘X je poslao ovo pismo.’)

Valdman se ne slažem s Bakerovom procjenom da bi takve konstrukcije bile ergativnima, već smatra da nakon imenske sintagme slijedi neizražena kopula te pridjev pasivna značenja. Winford (2008: 25) također ističe da u većini (atlantskih) kreolskih nedostaje kopula te prepozicijska sintagma ‘od strane’ kojom bi se uvodio agens, kao u sljedećem primjeru iz kreolskog govorena na Svetoj Luciji:

(1) *Kay-la kay pentiwé simen prochen*

¹⁷⁴ Osim toga DeGraff (2007) reduplikaciju, poput one u *rapid-rapid*, smatra oblikom fleksijske morfologije, samo što u igri nije slobodni morf koji bi prethodio prilogu, već ponavljanje teme.

¹⁷⁵ *Agens* ili *vršilac predikacije* jest entitet koji tu radnju svjesno i voljno vrši ili pak uzrokuje promjenu stanja. U hrvatskome je to najčešće subjekt prijelaznog predikata (Marković 2012: 250).

¹⁷⁶ *Morisjen* je francuski kreolski jezik govoren na Mauricijusu (Matasović 2001: 225).

Kuća-DEF FUT obojati tjedan sljedeći

‘Kuća će biti obojena idući tjedan’

Pasivno značenje tako se može iskazivati pridjevima pasivna značenja, a koji se uvode nultom kopulom:

(2) *Yo* *kraze* *machin lan.* ‘Oni su uništili auto.’
3MN uništiti auto DEF

(3) *Machin* *lan* *kraze* ‘Auto je uništen.’
Machin DEF uništen

DeGraff tumači da u navedenom primjeru pacijens površinski zauzima mjesto subjekta, no semantička svojstva *kraze* nisu sačuvana kao što je to obično slučaj u pasivizaciji; u (2) *kraze* je dinamički glagol te se odnosi na prošlu radnju, dok je u (3) stativ te se tiče sadašnjeg stanja. Takvi su primjeri mnogim lingvistima poslužili ponovno kao argument za preraspodjelu kreolskih vrsta riječi smatrajući pridjeve glagolima, zanemarujući činjenicu, koju je moguće ovjeriti raznim sintaktičkim testovima, da je u (3) pridjev uveden nultom kopulom, a da je oblik glagola i pridjeva homofon zbog veoma produktivne multifunkcionalnosti kreolskog leksika (v. § 7.1.1).

Osim toga u kreolskima se, kao i u mnogim drugim jezicima, pa i u francuskom, pasiv može aktualizirati i pomoću povratnih glagola:

haićanski	<i>Yo rele li Mari.</i>	<i>Li rele Mari.</i>
papiamentu	<i>Nan ta yam' é María.</i>	<i>E yama Maria.</i>
	‘Zovu je Marija’	‘Zove se Marija’

U povratnoj konstrukciji vidimo gubitak refleksivne, povratne zamjenice (fr. *elle s'appelle Marie*) koja glagolu pridaje neprijelazno značenje te u kreolskom glagol postaje stativnim (Holm 2000: 117). To bi mogla biti posljedica utjecaja supstrata jer u mnogim afričkim jezicima prijelazni glagoli mogu biti nositelji i pasivnog i aktivnog značenja. Naime nigersko-kongoanski jezici nemaju posebne pasivne konstrukcije, već za izricanje pasiva rabe: a) aktivnu konstrukciju s impersonalnim ‘oni’ u funkciji subjekta¹⁷⁷ ili b) prijelazni glagol koji može biti nositelj pasivnog značenja kada je jasno da subjekt ne može biti i agens (Holm 2000: 118).

Iskazivanje pasiva bezličnim konstrukcijama (*kaznilo ga s pet godina robije*), povratno (*Njegove knjige čitaju se diljem svijeta*) i leksički (*Utakmica će biti predmet proučavanja sudačke komisije*) nije strana ni hrvatskome (Marković 2012: 204). Premda je, smatra Winford (2008: 26), pasivizacija izrazito produktivna u kreolskima, postoje neka ograničenja,

¹⁷⁷ I francuski rabi impersonalnu zamjenicu *il*, koja je homonima ličnoj zamjenici za 3. l. jd.

pa tako primjerice kosi argumenti ne mogu biti promaknuti na mjesto subjekta, a glagoli koji se nalaze niže na ljestvici tranzitivnosti, poput glagola percepcije, ne podliježu pasivizaciji.

8. 7. Sustav TMA-čestica

Budući da glagoli u kreolskim jezicima francuske leksičke osnove ne nose nikakve morfološke oznake slaganja sa subjektom kao ni iskazivanja TMA-glagolskih kategorija, za strukturu haićanskog jezika od osobite su važnosti predikatne čestice, koje prethode nepromjenjivu, neobilježenu obliku glagola (Sarić 2005: 19):¹⁷⁸

Različiti kreolski jezici međusobno su dosta slični po načinu gramatičkog kodiranja kategorija vremena, vida i načina. To se ujedno smatra i jednim od najznačajnijih tipoloških obilježja kreolskih jezika. Osim s pomoću serijalnih glagola ili priložnih izreka, vrijeme, način i vid sintaktički se izražavaju s pomoću tri preverbalne čestice koje uvijek dolaze u istom redoslijedu i imaju slične semantičke vrijednosti: vrijeme [+ *anterior*] – način [+ *irrealis*] – vid [+ *non punctual*].

Naime govornici koji su sudjelovali u kreiranju haićanskog nisu „registrirali“ francusku fleksiju. No valja uzeti u obzir da je ta fleksija u francuskome – u govoru, u iskazu – znatno slabije razvijena nego kada se prima pisanim putem, primjerice glagol *prier* [pɣije]:

1. <i>je prie</i> [pɣi]	<i>nous prions</i> [pɣijɔ̃]
2. <i>tu pries</i> [pɣi]	<i>vous priez</i> [pɣije]
3. <i>il prie</i> [pɣi]	<i>ils prient</i> [pɣi]

Od ukupno sedam različitih glagolskih obličnica (infinitiv + 6 lica jednine i množine) od kojih se samo dvije bilježe na isti način, fonetski se razlikuju samo tri oblika: [pɣi], [pɣije] i

¹⁷⁸ „U haićanskom kreolskom jeziku oblik glavnog glagola nikada ne ovisi o čestici u kolokaciji s kojom preuzima danu TMA-vrijednost“ (Kihm 2017: 42). Jedna od tih vrijednosti je i *glagolski način*: „Glagolski **način** (engl. *mood*) iskazuje stav govornika o iskazanoj predikaciji – već prema njegovu izvanjezičnom iskustvu ili opažanju – u smislu njezine stvarnosti, ostvarivosti, mogućnosti, nužnosti, poželjnosti, vjerodostojnosti i sl.“ (Marković 2012: 191). Glagolski *način* zapravo je modalnost u užem smislu – modalnost iskazana glagolskom fleksijom ili derivacijom. Budući da u haićanskom glagol ne nosi morfološke oznake kojima bi se aktualizirao način, već su nositelji toga značenja na leksičkoj i sintaktičkoj razini predikatne čestice i njihove kombinacije, one zapravo označavaju *modalitet*, a ne *način*. Glagolskim *vidom* ili *aspektom* iskazuje se unutarnji ustroj predikacije. Ako je predikacija prikazana „iznutra“, u svom vremenskom trajanju bez početka ili kraja, riječ o *imperfektivnom* ili *nesvršenom vidu*. *Svršeni* ili *perfektivni vid* radnju prikazuje kao cjelovitu, bez obzira na njezin unutrašnji razvoj. Svršeni glagoli često iskazuju različite etape predikacije (Marković 2012: 183).

[pɹijɔ̃].¹⁷⁹ Kreolski jezici stoga informacije o glagolskome vremenu, načinu i vidu prenose pomoću čestica koje „često imaju vanjski oblik pomoćnih glagola iz svojih superstrata (i koje zauzimaju slično mjesto i imaju sličnu funkciju), ali su semantički i sintaktički mnogo sličnije anteponiranim predikatnim česticama koje izražavaju vrijeme i vid u mnogim jezicima supstrata“ (Holm 2000: 174).¹⁸⁰ Holm je, među ostalima, istaknuo zapanjujuće sintaktičke i semantičke sličnosti među predikatnim česticama različitih kreolskih jezika, što se pak ne može objasniti pozivajući se samo na njihove leksičke izvore, pa se tako o kreolskim ponekad piše kao o zasebnoj jezičnoj skupini *per se* (Holm 2000: 239):

Morfološke i semantičke promjene kreolskih riječi *vis-à-vis* njihovih europskih etimona ne razlikuju se od drugih promjena kakve se mogu naći u različitim stadijima drugih jezika, ali razmjer njihove pojavnosti u kreolskim jezicima – osobito reanalize morfskih granica – očituje opsežne strukturalne promjene tipične za pidžinizaciju i kreolizaciju.

Svojim ponašanjem predikatne čestice vrlo su bliske pomoćnim glagolima: 1. jedinice su podložne utjecaju sintaktičkih i fonoloških pravila, 2. obično se pojavljuju na poziciji druge riječi u rečenici, 3. klitike su, odnosno ne mogu nositi naglasak, 4. mogu nositi oznake vremena, načina i aspekta (Spears 1990: 119). Lefebvre (1992) smatra da su haićanske klitike, za razliku od sintaktičkih klitika francuskog i jezika fon, fonološke klitike (Lefebvre 1992: 148). Naime *fonološke* su *klitike* ovisne o drugom, okolnom materijalu, dok su *sintaktičke* više pozicionirane od riječi na koje se oslanjaju (Crowley 2008: 88). Tako haićanski posjeduje naglašene i nenaglašene klitike, one imaju istu distribuciju, nenaglašene su izvedene iz naglašenih, a njihova je pojavnost uvjetovana glasom koji im prethodi, odnosno naglašenim oblicima prethodi konsonant, a nenaglašenima samoglasnik (Lefebvre 1992: 152).¹⁸¹

Drugačije rečeno, predikatne čestice, kako u haićanskom, tako i u većini kreolskih prethode predikatu, anteponirane su mu, a mogu stajati samostalno ili se kombinirati s drugim

¹⁷⁹ U francuskome je broj glasova koji se izgovaraju nesrazmjeran broju grafova koje pišemo, a i bilješke poput one Pellepratove daju nam neku ideju zašto su nepromjenjivi kreolski glagoli vrlo slični fonetskim ostvarajima francuskih infinitiva: „Mi se prilagođavamo njihovu načinu govorenja, što obično podrazumijeva infinitive glagola, primjerice *moi prier Dieu* ‘Ja moliti Bog’“ (prema Holm 2000: 17).

¹⁸⁰ Tok pisin primjer je kreolskog koji se po tom pitanju razlikuje od drugih – on, naime, posjeduje predikatnu česticu *i* koja se može javiti na različitim pozicijama, a aspektualne čestice mogu biti i postponirane i anteponirane. Međutim posljedica je to činjenice da njegov supstrat čine austronezijski jezici te je njegov sustav predikatnih čestica sintaktički i semantički paralelan toj skupini jezika (Lefebvre 1996).

¹⁸¹ Čini se da je to slučaj s predikatnom česticom za budućnost *bae* u islami, koja se ispred riječi koja započinje samoglasnikom javlja u obliku *b* (čestica je već prošla značajne redukcije: eng. *by and by* > čestica *bambae* > *bae*) (Crowley 2008: 89).

predikatnim česticama.¹⁸² Većina ih se ne može odvojiti od glagola čijem značenju pridonose osim drugim česticama s kojima ulaze u kombinatorne odnose, i to prema uglavnom već

utvrđenu redoslijedu. U većini slučajeva poredak je NEG < VRIJEME < NAČIN < VID < GLAGOL

(Romaine 2000: 181, Winford 2008: 23, Singler 1990: vii).¹⁸³ Tako i haićanske predikatne čestice prethode svih elementima predikata, osim niječnice *pa* i kopule kada se javlja u obliku *se* (Valdman 1978: 218).

Haićanski predikatni sustav dijeli mnoštvo dodirnih točaka sa svojim superstratom, osobito na fonološkoj razini, što se objašnjava njihovim intenzivnim dugotrajnim kontaktom u ranijim fazama razvoja haićanskog (Winford 2012: 431). Naime pomoćni glagoli i perifrastičke konstrukcije superstrata poslužili su kao model za fonološki oblik čestica te Lefebvre nakon detaljne usporedbe i analize zaključuje (Lefebvre 1996: 1):

Svojstva haićanskog TMA-sustava pokazala su da na sistematičan način odražavaju svojstva jezika koja su mu doprinijela; dok su sintaktička i semantička svojstva kreolskih TMA-čestica paralelna onima jezika fongbe, jednog od jezika supstrata haićanskog, čini se da su fonološki oblici tih čestica izvedeni iz fonetskih nizova koje nalazimo u superstratu.

Drugim riječima, haićanske čestice fonološki su materijal preuzele iz francuskog jezika, dodijelile mu novo značenje da bi kombinirajući ih prema već utvrđenim sintaktičkim pravilima stvarale predikatne konstrukcije izrazito složena vremenskog, aspektualnog i modalnog značenja. Upravo je sustav predikatnih čestica dobar pokazatelj zašto se francuski jezik naziva superstratom, a na supstratom – naime, imajući na umu Chomskyjevu generativnu gramatiku te pojam površinske i dubinske strukture, upravo je na dubinskoj strukturi najviše traga ostavio afrički lingvistički utjecaj, dok je francuski najsnažniji bio na površinskoj strukturi. Osim toga tako kompleksan sustav kakav je sustav haićanskih TMA-čestica, prema Lefebvre, argument je protiv često iznošene tvrdnje da je kreolizacija

¹⁸² Dakako da postoje slučajevi kao što su papiamentu te kabuverdianu, kreolski Zelenortske Republike, koji opovrgavaju apsolutnost te tvrdnje.

¹⁸³ Bickerton je tvrdio da je takav glagolski sustav antepozicioniranih predikatnih čestica za vrijeme, način i vid dio prirodnog, neurološki baziranog semantaksa koji upravlja usvajanjem materinjeg jezika u ranim fazama, ali je zatim sistematski potisnut u prirodnim jezicima, koji su razvili vlastite obilježene (tj. specifične) strukture (Holm 2000: 60). Nemali se pak broj lingvista usprotivio takvoj Bickertonovoj univerzalističkoj postulaciji sustava predikatnih kategorija u kreolskim jezicima.

podrazumijevala prekid u prijenosu gramatike te je zapravo odraz jezika u kontaktu iz kojeg su rođeni kreolski jezici.

Rekosmo već, sintaktičko-semantička te distribucijska svojstva tih čestica svoje pandane nalaze u načinu na koji jezici supstrata aktualiziraju dotične kategorije, pa tako i haicanski i fon radije izriču relativno negoli apsolutno vrijeme (Winford 2012: 432, Lefebvre 1996: 8). Posljedično, mnoge čestice mogu poslužiti za aktualizaciju više značenja (Lefebvre 1996: 27–28):

To je zato što predikatne čestice kodiraju relativno vrijeme, koje povezuje vrijeme događaja s referentnom točkom. *Te* izražava relativno vrijeme jer događaj smješta prije referentne točke, dajući pluskvamperfektno tumačenje ili događaj smješta u vrijeme koje se poklapa s referentnom točkom, dajući perfektno značenje. *Ø* izriče relativno vrijeme jer događaj smješta u trenutak u vremenu koje se poklapa s referentnom točkom (*perfect*), u trenutak koji prethodi referentnoj točki (*present perfect*) ili u trenutak u kojem se i događaj i referentna točka poklapaju s trenutkom govora (*present*). Čestica za sigurnu budućnost *ap* događaj može smjestiti u vrijeme nakon referentne točke (*simple future*), ili može smještati događaj prije referentne točke (*future perfect*). Slično tomu *a-va* povezuje vrijeme događaja s referentnom točkom, omogućujući mu da uzrokuje bilo *indefinite future* značenje ili *future perfect* značenje rečenice. Činjenica da haicanske TMA-čestice izražavaju relativno vrijeme u skladu je s analizom da temporalno značenje rečenice proizlazi iz različitih komponenti koje određuju njezina aspektualna svojstva, uključujući aspektualni razred glagola.

Haicanski sustav TMA-čestica pokazuje očitu simetriju u odnosu na paralelan sustav u jezicima supstrata, primjerice jeziku fon, s jedinom razlikom što fon posjeduje posebnu česticu za izražavanje habituala. Sustav haicanskih TMA-čestica, omjeran o fon sustav, shematski bi izgledao ovako (Lefebvre 1996: 53, Lefebvre 1998):¹⁸⁴

RELATIVNO VRIJEME	NAČIN	ASPEKT
ANTERIORNOST	IRREALIS	NESVRŠENOST
Perfekt/pluskvamperfekt <i>te</i>	Određena budućnost <i>ap</i>	Imperfektivni <i>ap</i>
<u><i>kò</i></u>	<u><i>ná</i></u>	<u><i>dò...wě</i></u>
	Neodređena budućnost <i>a-va</i>	, Prospektivni <i>ap-ale</i>
	<u><i>ná-wá</i></u>	<u><i>dò...ná...wě</i></u>
	Konjunktivni <i>pou</i>	Habitual -
	<u><i>ní</i></u>	<u><i>nò</i></u>

Alomorfi haicanske čestice za neodređenu budućnost: *va*, *av*, *a*

Alomorfi haicanske čestice za imperfektivnost: *apr*, *pr*, *ape*, *apo*, *pe*

Alomorfi haicanske čestice za prospektiv: *apr-al*, *pr-ale*, *pr-al*

Dakako, opće slaganje oko cjelokupna sustava ne postoji. Različiti lingvisti različitim česticama pridaju različita značenja, status te distribuciju, a literatura ih, osobito ona starijeg

¹⁸⁴ Prvi red podebljanih čestica pripada haicanskom, ispod slijede čestice jezika fon, koje podcrtavamo.

datuma, bilježi i različitim ortografijama. Osim toga moguće je da drugi kreolski jezici imaju čestice za izražavanje kategorija koje haićanski ne poznaje. Tako tajo, francuski kreolski govoren u Novoj Kaledoniji, ima česticu za obilježavanje evidencijalnosti *ryäke/äke/ke* (fr. *rien que* ‘ništa osim, samo’), koja upućuje na određeni stupanj subjektivnog viđenja realnosti, a čiji model nalazimo u njegovim supstratima (Siegel 2008: 201):

tajo	<i>sola</i>	āk	<i>fe</i>	<i>ā</i>	<i>grā</i>	<i>barach</i>	<i>si</i>	<i>larut</i>
	3MN	EVID	napraviti	INDEF	velik	barikada	na	cesta

‘Stvarno su napravili veliku barikadu na cesti.’

Winford (2012) smatra da je sustav predikatnih čestica rezultat unutarnje i vanjski motivirane gramatikalizacije, koju pak promatra kao nastanak novih funkcionalnih kategorija riječi. To što je, primjerice, čestica za anteriornost fonološki bliska imperfektu pomoćnog glagola *biti* u francuskom produkt je gramatikalizacije, odnosno činjenice da su govornici koji su sudjelovali u tom procesu uz prošle radnje redovito sretali potonji oblik glagola. Slično bi bilo kada bi u imaginarnom hrvatskom kreolskom glagolski pridjev prošli *bio/bila* poslužio kao osnova za česticu kojom bi se označavala anteriornost radnje. Pitanje je samo kakav bi oblik ta čestica imala te koji bi rod pritom prevladao ili bi nastao neki fuzionirani oblik, primjerice *bija*.

Ukratko, haićanski bi sustav TMA-čestica, njihovih kombinacija i značenja izgledao ovako, pri čemu ovaj popis nije iscrpan:

Kategorija

Neoznačeno

Nesvršenost

Anteriornost

Anteriornost + nesvršenost

Habitual

Svršenost

Konjunktiv¹⁸⁶

Anteriornost+*Irrealis*

Irrealis+Prog.

Haićanski KF¹⁸⁵

Mwen **ø** pale. ‘Ja govorim/Ja sam rekao/la.’

M **ap** pale. ‘Ja upravo govorim.’

Mwen **te** pale. ‘Ja sam (bio) rekao/la.’

Mwen **t ap** pale. ‘Ja sam govorio/la.’

Mwen **konn** pale. ‘Ja običavam govoriti.’

Mwen **fin** pale. ‘Ja sam (svoje) rekao/la.’

Mwen **va** pale. ‘Ja ću govoriti.’ (manje sigurno)

M **ap** pale. ‘Ja ću govoriti.’ (sigurnije)

Mwen **t a** pale. ‘Ja bih govorio/la.’

M **av ap** pale. ‘Ja ću govoriti.’

¹⁸⁵ *M ~ mwen* su alomorfi, kao i *t ~ te*, *a ~ av ~ va*.

¹⁸⁶ *Konjunktiv* ili *subjunktiv* glagolski je način kojim se izriče želja, volja, mogućnost, zamisao ili mišljenje govornika. U francuskom je to oblik koji se mora pojaviti kada se ispune određeni sintaktički uvjeti (Marković 2012: 213), pr. *Il est probable qu'il viendra* PREZ.IND vs. *Il est possible qu'il vienne* PREZ.SUBJ. Francuski dakle morfološki razlikuje vjerojatnost (*il est probable* + INDIKATIV) te mogućnost (*il est possible* + KONJUNKTIV) (Grevisse – Goosse 2016: 1573–1578). Nemali je broj frankofonih govornika koji i uz *probable* analogijom rabe konjunktiv

Takav se način aktualizacije glagolskih kategorija dugo smatrao izrazito kreolskom značajkom koja ih je odvajala od svih drugih jezika svijeta, potpuno previdjevši jezike supstrata, a činjenica da su čestice u mnogim kreolskima, čak i geografski izrazito udaljenima, iste, slične ili pak paralelnih svojstava dugo je predstavljala misterij koji se pokušavao objasniti na različite načine, no J. L. Bybee je istaknuo (2006: 190, prema Winford 2012: 449):

Budući da su nastali u skladu se mehanizmima koji se javljaju diljem jezika, nalikuju jedan drugome. Budući da su nastali u različitim jezicima s različitim lingvističkim materijalom kao inputom u procesu s nekim razlikama u kontekstu uporabe, rezultat je sličan, ali ne i identičan.

8. 7. 1. Gole rečenice

Haićanski dopušta tzv. *gole rečenice*, odnosno moguće je da glagolu ne prethodi nikakva otkrita predikatna čestica (Lefebvre 1992: 134).¹⁸⁷ Glagolima bez predikatne čestice, odnosno

kada je čestica $\emptyset$, značenje ovisi ponajprije o kontekstu: „U većini atlantskih kreolskih jezika

jednostavni oblik glagola bez antepoziciranih predikatnih čestica odnosi se na vrijeme koje je u fokusu, a jasno je iz konteksta ili se naznačuje na početku diskursa (Holm 2000: 175). Drugim riječima, glagol tada može označavati i sadašnju i prošlu radnju, a širi kontekst omogućava točnije situiranje radnje (Winford 2008: 23, Spears 1990: 139).¹⁸⁸

Već je Bickerton (1979: 309, prema Holm et al. 2000: 133) isticao da neoznačeni glagol znači prošlost uz nestative te neprošlost uz stativ. Naime često se isticala važnost razlike između glagola kretanja i stanja u slučaju izostanka TMA-čestice, pri čemu se uz glagole stanja vezivalo sadašnje vrijeme, a glagole kretanja prošlo, pa tako, primjerice, Winford navodi: „Uzimajući u obzir semantiku, neoznačeni glagoli u haićanskom kreolskom dopuštaju mnoštvo interpretacija, uključujući *simple present* za stativ, *simple past* za nestative te habitualno značenje (Winford 2012: 434). No u haićanskome je ta razlika prema nekima

¹⁸⁷ Francuski naime ne poznaje takve ogoljene rečenice te mora minimalno nositi oznaku načina (indikativ, konjunktiv, imperativ ili infinitiv).

¹⁸⁸ U papiamentu pak glagoli kojima ne prethodi predikatna čestica ne mogu se odnositi na prošlu radnju, vjerojatno pod utjecajem superstrata (Holm 2000: 178).

irelevantna, samo što, govoreći o nekom kretanju ili akciji, vjerojatnije je da se ona već odvila, dok samo stativno značenje implicira dugotrajnost i vjerojatniju nesvršenost (Holm 2000: 177).

S druge strane DeGraff (2007) polazi upravo od te razlike, odnosno važnosti *aspektualnosti* (njem. *aktionsart*) – *leksičkog aspekta*, *vida* samog glagola – smatrajući da stativnost ili dinamičnost glagola također utječe na interpretaciju rečenice. Naime DeGraff (2017), kao i Holm (Holm et al. 2000: 136), ističe da kada stativima ne prethodi čestica, vrijeme radnje se po *defaultu* odnosi na vrijeme iskaza (1), osim kada kontekst upućuje da je riječ o prošloj radnji, odnosno: „haićanski kreolski zahtijeva dakle da se vrijeme interpretira i na temelju leksičkog aspekta glagola i na temelju kombinacije TMA-čestica“ (Holm 2000: 138).

Osim o leksičkom aspektu interpretacija je ovisna i o strukturi argumenta – haićanski pokazuje suptilne interpretativne nijanse koje su osjetljive na oblik i semantiku unutarnjeg argumenta (Aboh – DeGraff 2015: 52).¹⁸⁹ Taj je efekt poznat i u afričkim jezicima, gdje se naziva *faktivnim efektom* (eng. *factative effect*) (Lefebvre 1996: 24):

određenost objekta nameće završnu točku događaju izraženu glagolom. To svojstvo objekta nameće događaju gole rečenice da bude interpretiran kao svršen (...) Neodređenim imenskim sintagmama u haićanskom pridaje se generičko značenje. Generički objekti ne nameću završnu točku događaju denotiranu glagolom. Stoga događaj gole rečenice može biti interpretiran kao svršen (tj. prošli) ili kao nesvršen (tj. opći prezent).

Tako je pri određivanju vremena zbivanja važan i stupanj određenosti izravnog objekta: „Kada dolaze bez TMA-čestica, stativi poput *renmen* u (1) interpretiraju se kao neprošli, bez obzira na određenost njihovih objekata. Postoje slučajevi u kojima vremenska interpretacija nestativnih glagola varira s (ne)određenosti njihovih objekata: prošlo kada je objekt određen (2) te neprošlo kada je objekt generički (3)“ (DeGraff 2007: 2), kao u sljedećim primjerima (Holm et al. 2000: 136, 143):

(1) <i>Bouki</i> Bouki	<i>renmen</i> voljeti	<i>chat</i> mačka	<i>la</i> DEF	‘Bouki voli tu mačku.’
(2) <i>Bouki</i> Bouki	<i>vann</i> prodati	<i>chat</i> mačka	<i>la</i> DEF	‘Bouki je prodao mačku.’
(3) <i>Bouki</i> Bouki	<i>vann</i> prodati	<i>chat</i> ¹⁹⁰ mačka		‘Bouki prodaje mačke.’

¹⁸⁹ Postojanje faktitivnog efekta u haićanskom, odnosno da je interpretacija neoznačenog nestativa neprošla kada je objekt generički, prvi je primijetio Damoiseau (1982, prema Holm et al. 2000: 146).

¹⁹⁰ S obzirom na to da imenica *chat* nije popraćena determinantom, smatra se da je u množini. Kako je pak riječ o mačkama općenito, glagol se interpretira kao sadašnja radnja.

Kada nulta čestica prethodi rezultativnom glagolu,¹⁹¹ značenje može biti dvojako i označavati prošlu i sadašnju radnju (4), no ako je riječ o stativnom glagolu, dvojbi nema te se odnosi na prezent (5):

- (4) *Mari* *wè* *volè* (*a*)
 Mari ugledati lopov (DEF)

‘Mari vidi lopova’ ili ‘Mari je ugledala lopova’

- (5) *Mari* *konnèn* *Jan.*
 Mari poznavati Jan

‘Mari poznaje Jana’

Taj je faktitivni efekt prisutan i u jezicima skupine gbe (Aboh – DeGraff 2015: 53):

- (6) *Sùrù* *sà* *àsé* *lɔ́* ‘Suru je prodao mačku’
 Suru prodati mačka DEF

- (7) *Sùrù* *nyɔ́n* *àsé* *lɔ́* ‘Suru zna mačku’
 Suru znati mačka DEF

Osim određenosti objekta izgledno je da i određenost subjekta igra ulogu u interpretaciji gole rečenice, primjerice (Lefebvre 1992: 134–135):

- (8) *Mayi* *a* *ba* *nou* *bon* *garanti*
 kukuruz DEF donijeti IMN dobar zarada

‘Taj nam je kukuruz donio dobru zaradu’

- (9) *Mayi* $\emptyset$ *ba* *nou* *bon* *garanti*

kukuruz INDEF donijeti IMN dobar zarada

‘Kukuruz nam donosi dobru zaradu’

Načelno, nulti morf, tj. predikatna čestica $\emptyset$ može označavati svršenost radnje (10),

atemporalni prezent (11) te imperativ (12):

- (10) *Papa-m sélé bourik.* (fr. *Mon père a attelé l'âne*)¹⁹² ‘Otac je osedlao magarca’

¹⁹¹ Rezultativni glagoli označavaju kraj, odnosno rezultat neke radnje, primjerice *naspavati se*, *napiti se*, *propjevati*.

(11) *Lapli tonbé isit. (fr. Il pleut ici)* ‘Često pada kiša’

(12) *Vini ak nou. (fr. Viens avec nous)* ‘Pođi s nama’

Ukratko, izostanak predikatne čestice, odnosno nulta čestica upućuje na to da se radnja glagola, bilo da je on stativ, dinamički ili rezultativni glagol zbila bilo u prošlosti bilo u sadašnjosti, na što će ponajprije upućivati kontekst te određenost, odnosno neodređenost izravnog objekta, ali i subjekta te leksički aspekt samog glagola, što jasno pokazuje da je njegova interpretacija izrazito složena te ovisna o kontekstu, o kojem inače mnogo čega ovisi u kreolskima (Lefebvre 1992: 134).

8. 7. 2. Predikatna čestica *ap*

Haićanska predikatna čestica *ap* također može imati dvojaku interpretaciju – može biti nositelj progresivnog ili nesvršenog značenja ili pak označavati buduću radnju, i to onu sigurniju, bližu.¹⁹³ Etimologija joj se izvodi se iz arhaične i dijalektalne konstrukcije *je suis après (chanter)* ‘upravo (pjevam)’ (Holm 2000: 181).¹⁹⁴ Takvu konstrukciju poznaje i francuski govoren u Montrealu:

kvebečki *Je suis après lire le dernier roman de Michel Tremblay.*

‘Upravo čitam posljednji roman Michela Tremblaya’

Objek konstrukcije izriču progresiv, s tom razlikom što haićanska čestica *ap* može iskazivati i habitual (v. § 8.7.6).¹⁹⁵ U oba jezika moguće je graditi i druga vremenska značenja, u

¹⁹² Postoji i leksem *bourrique* [buʁik] – označava ženku magarca, magaricu. U Luizijani se pak rabi u generičkom značenju.

¹⁹³ Za Lefebvre (1996: 15) *ap* je jedna od dviju aspektualnih čestica, pri čemu ona izražava imperfektivnost, a *apr al* prospektivnost. Česticu *apr al*, koju mnogi bilježe kao *pral*, smatra jednom česticom, a ne kombinacijom dviju te njezino značenje smješta između načinske i aspektualne čestice.

¹⁹⁴ Holm ističe da su se progresivne konstrukcije u obliku u kojem ih europski jezici danas poznaju razvile upravo negdje u vrijeme kontakta i nastanka kreolskih jezika (Holm 2000: 180).

¹⁹⁵ I česticu *ap* odlikuje alomorfija, koja je uostalom karakteristična za haićanski sustav TMA-čestica (Lefebvre 1996: 19). Imajući na umu regionalne i društvene razlike u samom haićanskom jeziku, valja napomenuti da je na jugu češći oblik *pe* ili *ape*: „realizacija /ape/ posebnost je juga Haitija; u drugim govorima oblik /ap/ javlja se gotovo bez iznimke, osim kada čestica neposredno prethodi glagolu *ale* ili slijedi neposredno nakon niječnice *pa* kako bi tvorile kombinacije /pr ale/ ili /apr ale/ i /p ap/“ (Valdman 1978: 92). Naime južnjaci općenito čuvaju arhaične ili regionalne francuske oblike, pr. *swèf* ‘žed’ umjesto *swaf* (fr. *soif* [swaf]), ili oblike koji reflektiraju glasovne promjene koje ih razlikuju od francuskih, pr. *say* ‘pristojan’ (fr. *sage* [saʒ]), dok je u središnjem dijelu pojavni oblik *saj*.

francuskome konjugacijom glagola *être* ‘biti’ u željenom vremenu, a u haićanskom kombiniranjem s drugim česticama. Naime mnogi su prepoznali da predikatne neafiksacijske čestice koje nalazimo u francuskim kreolskim jezicima svoje dijakronijske parnjake nalaze u perifrastičnim glagolskim konstrukcijama iz ranijih faza razvoja francuskog jezika, dok njihove sinkronijske paralele nalazimo u francuskim dijalektima, kao što je i slučaj s kvebečkim francuskim (DeGraff 2001: 106).¹⁹⁶

U mnogim kreolskim jezicima imperfektivne predikatne čestice mogu iskazivati neposrednu budućnost ili prethoditi glagolu kako bi naznačile *inkoativnost*, odnosno započinjanje radnje (Holm 2000: 182).¹⁹⁷ Naime semantička vrijednosti čestice *ap* također ovisi o leksičkom aspektu glagola (DeGraff 2007: 4).¹⁹⁸

ap + stativ → futur¹⁹⁹ (1)

ap + nestativni glagol → progresiv, ali kontekst i leksički aspekt mogu utjecati na interpretaciju (2)

ap + stativni (glagolski i neglagolski) predikati (uključujući pridjevske) → futur ili inkoativ (3)

(1) *Bouki ap konn leson an.*²⁰⁰ ‘Bouki će znati/naučiti lekciju.’
Bouki FUT znati lekcija DEF

(2) *M ap manje.* ‘Upravo jedem.’
1JD PROG jesti

(3) *L ap malad* ‘Postaje bolestan/bolesna’ ili ‘Bit će bolestan/bolesna’
3JD PROG/FUT bolestan

Premda interpretacija konstrukcije *progresivna čestica* + *pridjev* u primjeru (3) jest ambivalentna, u većini preostalih slučajeva ta konstrukcija upućuje na neku radnju u budućnosti (4), primjerice:

(4) *Tank chany la fwote soulye a, tank soulye a ap pi klere*
čim-više čistač-cipela DEF glancati cipela DEF, tim-više cipela DEF PROG više sjajan

‘Što više čistač cipela glanca cipelu, to će ona biti sjajnija.’

¹⁹⁶ Francuski govoren na području Québeca sačuvao je mnoge značajke sedamnaesto- i osamnaestostoljetnog francuskog, pa je tako pozivanje na kvebečki česta praksa u kreolistici (Lefebvre 1998: 63).

¹⁹⁷ *Inkoativni, ingresivni* ili *trenutni glagoli*, primjerice *zaspati, progledati, zaiskriti*, označavaju početak neke radnje.

¹⁹⁸ Čestica *ap* uz dinamičke glagole izražava progresiv, a uz rezultativne ili stativne futur.

¹⁹⁹ Osim *ap* za označavanje buduće radnje rabi se i čestica *pral*, a ponekad je riječ o dubletama.

²⁰⁰ Za usporedbu u jeziku fon za izražavanje sigurne budućnosti rabi se čestica *na*, koja može dolaziti uz sva tri glagolska vida, a može i označavati *future perfect*.

U slučaju konstrukcije *ap* + *nestativni glagol* uglavnom je riječ o progresivnoj radnji. Međutim, kako smo već napomenuli, to može ovisiti o kontekstu (5) te leksičkom aspektu (*aktionsart*) (6):

- (5) *M ap vini (lè m fin manjé)* ‘Doći ću (kad završim s jelom).’
 1JD PROG doći kad 1JD FIN jesti
- (6) *M ap wè w.* ‘Vidjet ću te.’, a ne: ‘Vidim te.’
 1JD PROG vidjeti 2JD

Lefebvre drži da je u slučaju čestice *ap* riječ zapravo o dvjema česticama, odnosno da su čestica za sigurnu budućnost te imperfektivna čestica homofone, odnosno promatra ih kao zasebne semantičke jedinice istog fonološkog oblika, a u prilog toj tezi navodi i činjenicu da se isti fonološki oblik čestice može pojaviti dva puta uzastopce (9) te tvrdi da su dvije obličnice imale dva različita puta do haićanskog sustava. Međutim Lefebvre napominje da postoji grupa govornikâ koja ne prihvaća konstrukcije s dvama istovjetnim oblicima, i to vjerojatno zahvaljujući već spomenutu površinskom filteru (usp. str. 81) (Lefebvre 1996: 16–18, Lefebvre 1992: 113).

- (7) *Mari ap manje krab la* ‘Mari jede raka’
 Mari PROG jesti rak DEF
- (8) *Jan ap wè volè a* ‘Jan će vidjeti lopova’
 Jan DEF-FUT vidjeti lopov DEF
- (9) *M ap ap sòti.* ‘Ja ću izaći’
 1JD DEF-FUT IMPF izaći

U jeziku fon, za razliku od haićanskog, imperfektivno se značenje izražava perifrastičnom konstrukcijom *lokativni prijedlog* *ɔ̀* ‘u’ + *postpozicija* *wɛ̀* koja nema samostalno značenje, tvoreći tako diskontinuirani morf. Obje čestice, i haićanska i ona jezika fon, etimološki su zapravo lokativne konstrukcije u značenju ‘biti u stanju rađanja X’.²⁰¹ Takvo progresivno tumačenje moguće je samo uz dinamičke glagole, dok uz stativne i rezultativne glagole ta perifrastična konstrukcija nosi habitualno značenje. Naime obje čestice osim progresivnog značenja mogu iskazivati i habitual, za što pak postoje neki indikatori poput priloga, a kako je imperfektivno značenje hiperonim tim značenjima, Lefebvre ih naziva *imperfektivnim česticama*:

- (3) *Mari ap joure toutan* ‘Mari neprestano psuje.’
 Mari HAB psovati cijelo vrijeme

²⁰¹ Takve lokativne konstrukcije česte su u geografski i genetski nepovezanim jezicima, pa i hrv. *upisi u tijeku* (Marković 2012: 186).

(4) *Siká* ***dò*** *àzǝ-jɛ̀* ***wɛ̀*** ‘Sika je boležljiv(a)/ stalno bolestan/bolesna.’
 Sika u bolestan.pasti POST

Naime kategorija nesvršenosti, imperfektivnost nerijetko se obilježava spajanjem čestica za progresivnost i habitualnost u jedinstven aspekt koji isključuje svršenost radnje, stanja ili zbivanja, a za koju je Bickerton tvrdio da je naknadna inovacija (prema Holm 2000: 191), dok se neki nisu složili: „Širenje čestice za progresivnost na imperfektivne čestice dobro je potvrđeno u jezicima (...) tako da su i utjecaj supstrata i univerzalne tendencije možda odigrale ulogu u tome procesu“ (Winford 2012: 445). Imperfektivnu česticu moguće je kombinirati s niječnicom, ali je tada interpretacija dvojaka i može označavati negativni futur i negativni progresiv, kao i u jeziku fon:

(5) *Mari* ***pa*** ***ap*** *manje* *crab* ‘Mari ne jede raka’ ili ‘Mari neće jesti raka.’
 Mari NEG IMPF jesti rak

(6) *Kǝkú* ***má*** ***dò*** *àsǝ* ***dù*** ***wɛ̀*** ‘Koku ne jede raka’ ili ‘Koku neće jesti raka.’
 Koku NEG biti.u rak jesti POST

Naime ako, kako to Lefebvre (1996: 59) tvrdi, česticu za imperfektivnost i česticu za određenu budućnost povezuje homofonija, nije neobično da je interpretacija dvojaka. Ono što je neobično jest što je i u fon jeziku ta interpretacija dvojaka, premda čestica za budućnost *ná* i imperfektivna čestica ***dò***.... ***wɛ̀*** nimalo ne nalikuju.

Ukratko, čestica *ap* može, ovisno o kontekstu te leksičkom aspektu glagola, upućivati bilo na progresivnost, i to u sadašnjosti i prošlosti, bilo na buduću radnju, također u prošlosti ili u odnosu na sadašnjost, a u kombinaciji s pridjevom i na inkoativ, odnosno započinjanje neke radnje.

8. 7. 3. Predikatna čestica *te*

U slučaju haićanske predikatne čestice *te* etimon treba tražiti u imperfektu superstrata (*étais*, *était*, obje [etɛ]) i participu prošlom (*été* [ete]) pomoćnog glagola *être* ‘biti’.²⁰² Služi iskazivanju *prethodnosti* (*anteriornosti*), odnosno upućuje na to da se radnja glagola zbila

²⁰² I u njezinu je slučaju vidljiva sinergija različitih utjecaja miješana podrijetla kreolskih varijeteta: „Dok je funkcija kreolskih anteponiranih predikatnih čestica srodna česticama zapadnoafričkih jezika, njihovi se leksički oblici često izvedeni iz perfekta ili participa perfekta glagola ‘biti’ europskih jezika“ (Holm 2000: 178). U francuskome particip prošli *été* rabi se u tvorbi složenih vremena, primjerice pluskvamperfekt *elle avait été malade*, perfekt *elle a été malade*, kondicionala prošlog *elle aurait été malade* itd.

prije vremena u fokusu, tj. vremena na koje se odnosi označeni glagol, može odgovarati i perfektu i pluskvamperfektu, ovisno o glagolskom vidu, a rabi se samo onda kada ne postoje nikakvi drugi indikatori koji bi upućivali da je riječ o prošloj radnji, a osjetljiva je i na (ne)stativnost glagola (Holm et al. 2000: 149).²⁰³ Narator će tako svoj recital započeti predikatnom česticom kako bi radnju priče smjestio u prošlost, no već nakon prve naznake vremenskog okvira, prestaje je rabiti (Valdman 1978: 216):

M té konn pran youn ti mòso katon. Mouen tayé dé pitit. Mouen abiyé yo...

fr. *Je prenais un petit morceau de carton. Je taillais deux enfants. Je les habillais...*

‘Uzeo sam mali komadić kartona. Izrezao sam dva dječja lika. Oblačio sam ih..’

Shematski, uporaba i značenja čestice *te* u haïćanskom bili bi (DeGraff 2007: 2, Holm et al. 2000: 150):

te + stativ → prošlost (primjeri (1) i (2) s obzirom na određenost subjekta)

te + nestativ → prošlost prije prošlosti (pluskvamperfekt) (3)

(1) <i>Bouki</i>	<i>te</i>	<i>konn</i>	<i>repons</i>	<i>lan.</i>
Bouki	ANT	znati	odgovor	DEF

fr. *Bouki a su la réponse.* ‘Bouki je znao odgovor.’

(2) <i>Bouki</i>	<i>te</i>	<i>konn</i>	<i>vann</i>	<i>liv.</i>
Bouki	ANT	znati	prodavati	knjiga

fr. *Bouki vendait des livres.* ‘Bouki je (obično) prodavao knjige’

(3) <i>Bouki</i>	<i>te</i>	<i>ale</i>	<i>(anvan</i>	<i>Boukinèt</i>	<i>vini)</i>
Bouki	ANT	otići	prije	Boukinèt	doći

fr. *Bouki est parti avant que Boukinèt soit venu.* ‘Bouki je bio otišao prije nego je Boukinèt došao.’

Kada čestica *te* prethodi dinamičkom glagolu, on se uvijek interpretira kao pluskvamperfekt. Kada je pak anteponirana rezultativnom glagolu, interpretacija nije uvijek jasna, već ovisi o kontekstu te može označavati perfekt ili pluskvamperfekt. Ovisno o kontekstu stativni glagoli mogu se interpretirati kao perfekt ili pluskvamperfekt (Singler 1990: xii). Naime *te* uvijek označava da se radnja odvila prije vremena iskaza te Lefebvre ističe: ‘Činjenica da se rečenici

²⁰³ U većini kreolskih neoznačeni glagoli, bilo stativi bilo nestativi mogu imati ili prošlu ili neprošlu referencu, dok označeni stativi ili nestativi mogu nositi perfektivnu ili pluskvamperfektivnu referencu uz odgovarajuću predikatnu česticu. Iznimka su papiamentu kreolski španjolski te angolar kreolski engleski, no unatoč tomu sličnosti među različitim kreolskim jezicima nezanemarive su i čini se da ponajviše ovise o semantičkoj univerzalnosti *stativnosti* – stativi teže biti nesvršeni i prolongirati se u sadašnjost, dok su nestativi obično punktualni, odnosno svršeni i obično se ne dotiču sadašnjosti (Holm et al. 2000: 158).

koja sadrži *te* mogu pripisati različita prošla čitanja (tj. perfekt ili pluskvamperfekt), koja su na različite načine određena u odnosu na referentnu točku, upućuje na to da je *te* najbolje analizirati kao česticu za relativno, prije negoli česticu za apsolutno vrijeme“ (Lefebvre 1996: 11–12).²⁰⁴

Osim toga čestica *te* rabi se i u kondicionalnim rečenicama, točnije u slučaju protučinjeničnog kondicionala (da nije bilo uzroka X, ne bi bilo posljedice Y) (1), dok njezina odsutnost implicira da je riječ o činjeničnom kondicionalu (da je bilo uzroka X, bilo bi posljedice Y) (2) (DeGraff 2007: 3):

- (1) *Si ou te renmen m, ou t a vini avè m*
 Da 2JD ANT voljeti 1JD 2JD ANT IRR doći s 1JD

‘Da si me volio/voljela, pošao/la bi sa mnom.’

- (2) *Si ou ø renmen m, vini avè m*
 Ako 2JD voljeti 1JD poći s 1JD

‘Ako me voliš, pođi sa mnom.’

Također čestica *te* može prethoditi i pridjevima (4) i lokativnim konstrukcijama, odnosno prijedložnim konstrukcijama općenito (3). DeGraff (2007) ističe da to ne znači da postoje pridjevski, prijedložni ili imenski glagoli, već da je riječ o izostanku kopule u pridjevskim, prijedložnim ili imenskim predikatima, odnosno da se oni uvede nultom kopulom:

- (3) *Elifèt te [pp anba tab la]* ‘Elifèt je bio ispod stola’
 Elifèt ANT ispod stol DEF

- (4) *Elifèt te [AP malad].* ‘Elifèt je bio bolestan’
 Elifèt ANT bolestan

U jeziku fongbe za izražavanje anteriornosti služi leksem *kò*, riječ koja ima dvojaku ulogu - čestice za obilježavanje anteriornosti, ali i priloga u značenju ‘već’ te također, ovisno o kontekstu i glagolskom vidu, može imati i perfektno i pluskvamperfektno značenje. Prema opisu koji je pružila Lefebvre (1996) zaključujemo da haićanska i čestica jezika fon dijele paralelne distribucijske i semantičke vrijednosti.

Summa summarum, čestica *te* u većini slučajeva kada prethodi stativima upućuje na prošlu radnju, a kada se nalazi ispred nestativa, na radnju koja se zbila prije neke druge radnje u prošlosti. Također u pogodbenim rečenicama označuje protučinjenično stanje, odnosno što se ne bi zbilo da se nije nešto drugo zbilo. Osim toga može prethoditi i lokativnim i pridjevskim konstrukcijama kada također upućuje da se radnja rečenice zbila prije vremena iskaza.

²⁰⁴ Dok *apsolutno vrijeme* radnju smješta u odnosu na vrijeme iskaza, *relativno vrijeme* kao referentnu točku rabi vrijeme iskazano nekim drugim glagolom u rečenici.

Semantika joj je osim toga paralelna fongbe čestici *kò*, dok fonološki oblik duguje francuskom imperfektu.

8. 7. 4. Predikatna čestica *va*

Haićanski pripada skupini jezika s dvojnomo segmentacijom astronomskog vremena u kojoj je važna distinkcija između stvarnih, nebudućih ili realnih događaja, odnosno prošlih i sadašnjih (*realis*) te nestvarnih, nerealnih odnosno budućih, onih koji se još nisu zbili (*irrealis*). U tim je jezicima *vremenskost*, odnosno *temporalnost* podređena izvjesnosti, odnosno stupnju sigurnost da će se nešto (ne)dogoditi. Time se vrijeme zapravo isprepliće s načinom (Marković 2012: 190–191):

Jezici tipično (...) u okviru *modalnosti* i *načina* razlikuju stvarne i nestvarne, realne i irealne predikacije. Rekosmo već, međunarodni su termini *realis* i *irrealis*, i doista ih valja shvatiti kao termine – nije riječ o tome što je zaista realno ili nerealno, nego o tome što govornik drži »realnim«, spoznatljivim i dostupnim izravnim opažanjem, odnosno »nerealnim«, tek zamislivim. Drugo je pitanje kako će koji jezik iskazati pojedine značenjske kategorije, primjerice hoće li buduće predikacije ili pak zabrane i zapovijedi biti tretirane kao realne ili kao irealne, ali načelno se može kazati da se opreka realnog i irealnog morfološki najčešće ostvaruje kao razlika *indikativa* s jedne te ne-indikativa (*kondicionala*, *optativa* i sl.) s druge strane. Usto jezici obično morfološki ostvaruju *imperativni* način. Svi ostali načini posljedica su nijansiranja temeljne podjele prema kriterijima *epistemičnosti* i *evidencijalnosti* te *deontičnosti* i *dinamičnosti* (Palmer 2001).

Ta je granica općenito povezana s organizacijom vremenskog sustava i, za razliku od većine nama bliskih jezika u kojima se ona organizira u odnosu na prošlost, sadašnjost i budućnost, postoje sustavi u kojima je znatno bitnija distinkcija *zbilo se i iskusili smo to – nije se zbilo i nama to još nije pojmljivo*. A *propos* takve distinkcije, oglasio se i čuveni Benveniste (Benveniste 1958: 261–262, prema Mounin 1963: 209):

Neovisno o tipu jeziku, uvijek postoji neka vrsta lingvističke organizacije pojma vremena. Nebitno aktualizira li se taj pojam u fleksiji glagola ili drugim vrstama riječi (česticama, priložima, leksičkim varijacijama, itd.), to je stvar formalne strukture. Na ovaj ili onaj način jezik uvijek razlikuje vremena (...). No granica je uvijek referenca na sadašnjost.

U haićanskom se za iskazivanje *irrealisa*, odnosno još uvijek nestvarnih događaja rabi čestica *va*, sa svojim alomorfom *a*. U drugim kreolskima još se javlja u varijantama *a/av/va/ava*, a etimološki je povezana s 2. i 3. licem jednine *va(s)* [va] nepravilnog glagola *aller* 'ići' u superstratu, koji se koristi za tvorbu vremena koje se naziva *futur proche*, a koje izriče buduću radnju, i to onu koja je sigurnija i bliža od običnog futura, primjerice fr. *Je vais essayer*

‘Pokušat ću’.²⁰⁵ Unatoč fonološkoj sličnosti i činjenici da izražavaju *irrealis*, haićanska i francuska konstrukcija zapravo izražavaju različite polove vremenskog kontinuuma koji se tiče budućnosti te se francuski opredjeljuje za blisku, a haićanski za daleku budućnost. Neki su je lingvisti, oni koji su inzistirali na utjecaju supstrata, pak doveli u vezu s česticom koja označava buduću radnju u jeziku eve *á* od glagola *vá* ‘doći’ (Holm 2000: 188).²⁰⁶

Čestica *va* može biti nositelj mnoštva značenja, ovisno o kontekstu. Javlja se u kondicionalnim, tj. pogodbenim rečenicama, kada se može kombinirati s česticom za anteriornost *te*:

(1) <i>Mwen</i>	<i>t</i>	<i>a</i>	<i>vini</i>	<i>si</i>	<i>m</i>	<i>te</i>	<i>kapab.</i>
1JD	ANT	IRR	doći	ako	1JD	ANT	sposoban

fr. *Si j'avais pu, je aurais été venu.* ‘Došao bih da sam mogao.’

U nekim slučajevima progresivna čestica *ap* može stajati namjesto *irrealis* čestice *va*, odnosno kada se želi izraziti veća vjerojatnost da će se ostvariti posljedica iz pogodbene rečenice (DeGraff 2007: 7).²⁰⁷ Lefebvre pak česticu (*a*-)*va*,²⁰⁸ zajedno s *ap* i *pou*, ubraja među čestice za označavanje *irrealisa*, odnosno među načinske čestice, a ne vremenske. Prema njoj, dok čestica za određenu budućnost *ap* označava radnju za koju je govornik siguran da će se odviti u skoroj budućnosti, čestica *va* označava neodređenu budućnost, odnosno da bi se radnja možda mogla zbiti u neko dogledno vrijeme, u ne tako bliskoj budućnosti (Lefebvre 1996: 12). Sličnim primjerima s dvjema česticama tako se pridaju različita značenja, pr. (Lefebvre 1996: 12):

(1) <i>M</i>	<i>ap</i>	<i>vini</i>				‘Doći ću sigurno.’
1JD	DEF-FUT	doći				
(2) <i>M</i>	<i>a</i>	<i>vini</i>	<i>yòn</i>	<i>jou,</i>	‘Možda dođem jednog dana.’	
1JD	INDEF-FUT	doći	jedan	dan		

²⁰⁵ U francuskom perifrastična konstrukcija *aller* + *infinitiv* označava da je riječ o skoroj budućnosti ili pak daljoj, ali za koju je jasno da je neizbježna, dok se obilježavanjem budućnosti sufiksima koji se dodaju na infinitiv glagola tvori vrijeme *futur simple*, koje događaje smješta u neodređenu budućnost u odnosu na točku iskaza, no i ono se može rabiti za bližu budućnost (Grevisse – Goosse 2016: 1137–1194).

²⁰⁶ Najvjerojatnije je riječ o utjecaju superstrata koji je, pojačan sličnom konstrukcijom u supstratu, lakše usvojen, ponovno demonstrirajući kompleksnost izvorâ iz kojih su kreolski crpili svoj jezični materijal.

²⁰⁷ Sličan slučaj postoji i u francuskome, već spomenuta opozicija između *il est probable* ‘vjerojatno je’ i *il est possible* ‘moguće je’ koja se u francuskome se očituje na samome glagolu, a u haićanskome na čestici.

²⁰⁸ Lefebvre je bilježi (*a*-)*va*. Usto Lefebvre povlači paralele između morfološke kompozicije dviju čestica – prema njoj, *a*-*va* zapravo predstavlja *ap*-*va*, kombinaciju čestice za određenu budućnost *ap* te morfema *va* ‘otići’, kao što je i to slučaj i u jeziku fon (čestica za određenu budnost *ná* + *wá* ‘otići’).

I jezik fon poznaje tri čestice za obilježavanje *irrealis* načina: *ná*, *ná-wá* te *ní*, pri čemu također radi razliku između bliske i daleke budućnosti, pa tako *ná* izražava govornikovo mišljenje da će se radnja odviti u bliskoj budućnosti, dok *ná-wá* izražava stav da bi se događaj možda mogao odviti u nekoj neodređenoj budućnosti (Lefebvre 1996: 38):

(1)	<i>É</i>	<i>ná</i>	<i>kù</i>	‘On će umrijeti’
	On	DEF-FUT	umrijeti	
(2)	<i>É</i>	<i>ná-wá</i>	<i>kù</i>	‘On će jednom umrijeti’
	On	INDEF-FUT	umrijeti	

Tako, prema Lefebvre, fon čestica za neodređenu budućnost ima paralelnu semantiku kao i haićanska čestica te obje mogu radnju glagola smještati nakon referentne točke. Nadalje dok je česticu za određenu budućnost moguće kombinirati s niječnicom, čestica za neodređenu budućnost, odnosno *irrealis* čestica *va* ne prihvaća tu kombinaciju i nije kompatibilna s niječnicom, kako u haićanskom, tako i u jeziku fon.

(4)	<i>*Jan</i>	<i>pa</i>	<i>(a-)va</i>	<i>prepre</i>	<i>pat</i>
	<i>*Jan</i>	<i>má</i>	<i>ná-wá</i>	<i>dà</i>	<i>wɔ̃</i>
	Jan	NEG	INDEF-FUT	pripremiti	tijesto

‘Jan na kraju neće pripremiti tijesto’

Česticu za obilježavanje *irrealis* načina *va* nalazimo tako u rečenicama koje izriču želje, planove, hipoteze, mogućnosti, odnosno sve još uvijek nestvarne događaje ili one koji se tek trebaju odviti i koji još uvijek nemaju uporište u stvarnosti, čemu u francuskome uglavnom služi konjunktiv, futur te kondicional. I dok je fonološki bliska superstratu, na semantičkoj razini bliža je paralelnoj čestici u jezicima supstrata.

8. 7. 5. Predikatna čestica *pou*

Haićanski kreolski nema glagolsku česticu koja bi sugerirala da je riječ o infinitivu, kao primjerice u engleskom *to* ili njemačkom *zu*. Uostalom, nema je ni francuski, koji kao i hrvatski, posjeduje sufikse koji jasno daju do znanja da je riječ o infinitivu. Međutim DeGraff (2007) ističe da se u toj funkciji u haićanskom ponekad može javiti *pou*, čija je primarna funkcija ponajprije prijedložna, primjerice (1) *pou Bouki* ‘za Boukija’, a može služiti i kao veznik za uvođenje zavisne surečenice, i to infinitne, što je i slučaj s francuskim, ali i finitne, što pak francuski ne može.

S druge strane Valdman (1978) drugačije poslaguje stvari te je prema njemu *pou* čestica koja, kada dolazi u službi vznika (1), može slijediti imensku sintagmu. Kada prethodi glagolu, služi kao modalna predikatna čestica za izražavanje budućnosti s nijansom obveze (2), tj.

odnos između nje i čestice *ap* paralelan je engleskom paru *shall* i *will*.²⁰⁹ Čestica *pou* tako bi služila iskazivanju *prospektivnog značenja*: „Prospektiv označava moguće stanje ili proces, slučajnost, volju govornika i futur“ (Valdman 1978: 213–217):

(2) *M pou kori vit si pou lapli pa mouyé mouen.*²¹⁰
 IJD PROS trčati brzo tako da kiša NEG smočiti IJD

fr. *Je devrai courir pour que la pluie ne me mouille pas.*

‘Morat ću trčati da ne pokisnem.’

Pou može služiti i kao (kvazi)modalni glagol u deontičkom značenju (v. fusnota 219), a paralelnu upotrebu u francuskome nalazimo u perifrastičnoj konstrukciji *être pour + infinitiv* u kojoj je prijedlog *pour* nositelj prospektivnog značenja, pr. *Jean est pour partir*. ‘Jean će uskoro otići’. Međutim francuska perifrastička konstrukcija izražava blisku budućnost, dok haićanska čestica *pou* izražava govornikov stav da bi se radnja mogla, smjela ili pak trebala odviti (Lefebvre 1996: 33).

Lefebvre (1996: 61) *pou* pak svrstava među načinske čestice za izražavanje *irrealisa*, a da bi pokrila niz značenja koja može poprimiti, poput ekshortativnog, obveznog, naredbenog i sličnog, naziva je *konjunktivnom* česticom.²¹¹ Paralele nalazimo u jeziku fon – u njemu je jedna od tri *irrealis* čestice čestica *ní* koja izražava značenja paralelna haićanskoj čestici *pou*, odnosno ono što se u engleskom izražava modalnim glagolima *may* i *should*. U oba jezika konjunktivna čestica isključuje druge modalne čestice, ali se može kombinirati s niječnicom, koja je može slijediti ili joj prethoditi, što uzrokuje i promjene u semantičkom značenju iskaza, odnosno:

(5) *Mari pou pa prepare pat*
Mari ní má dâ wɔ̃
 Mari SUBJ NEG pripremiti tijesto

‘Mari treba ne pripremiti tijesto’

(6) *Mari pa pou prepare pat*

²⁰⁹ U primjeru (2) *pou* se javlja dva puta. *Pou* u glavnoj surečenici prethodi glagolu *kouri*, izražava obvezu te ima funkciju predikatne čestice. Drugi *pou* u zavisnoj surečenici izriče kauzalnost, odnosno cilj zavisne surečenice kojoj uzrok vidimo u glavnoj te se pojavljuje u ulozi veznika, a moguće ga je dovesti u vezu s francuskim veznikom *pour que*, koji također izražava cilj te uvjetuje pojavnost konjunktiva u zavisnoj surečenici (Valdman 1978: 217).

²¹⁰ Usporedi s *mwen* u drugim primjerima – ovaj je preuzet iz Valdman (1978).

²¹¹ Lefebvre (1996) ih smješta između načinskih i aspektualnih čestica, ovisno o tome gledamo li na događaj kao nešto što će se zbiti u bliskoj budućnosti i tada su *načinske* ili pak gledamo li na događaj kao nešto što se još nije zbililo, kada su *aspektualne*.

<i>Mari</i>	<i>má</i>	<i>ní</i>	<i>dà</i>	<i>wɔ̃</i>
Mari	NEG	SUBJ	pripremiti	tijesto

‘Mari ne treba pripremiti tijesto’

I u slučaju leksema *pou* ne postoji sloga oko njegova statusa kao čestice, uglavnom služi uvođenju prospektiva, ima parnjaka u jezicima supstrata, a paralelnu mu konstrukciju u superstratu nalazimo u danas dijalektalnim francuskim perifrastičnim konstrukcijama.

8. 7. 6. Izražavanje habitualnosti

Kreolski jezici česticama također mogu iskazivati *habitualno značenje* (Holm 2000: 183).²¹²

Osnovna je ideja habitualnog vida da se radnja ne događa samo u jednoj vremenskoj točki (punktualnost) već se proteže na duži vremenski period (nepunktualnost). Po tome je habitualni aspekt sličan progresivnome aspektu; oboje su nepunktualni ili durativni, no habitualni aspekt naznačuje dužu durativnost.

Čestica za aktualizaciju habitualnosti dovodi se u usku vezu s česticama za obilježavanje progresivnosti i budućnosti. Naime ona se, ovisno o kreolskome, formalno može podudarati s jednom, obje ili se pak razlikovati od njih, premda se najčešće podudara s progresivnom česticom (Holm 2000: 184). S druge strane Valdman (1978: 216) ističe da se habitual u haićanskom izražava nultim morfom, odnosno odlikuje ga izostanak otkrite predikatne čestice:

(1) <i>Li</i>	<i>travay</i>	<i>lémadi.</i>
3JD	raditi	svaki.utorak

fr. *Il travaille le mardi*. ‘On radi utorkom’

Naime uz određene glagole i ovisno o određenosti subjekta i objekta, nulta čestica može nositi habitualno značenje (usp. str. 112). S iskazivanjem habituala se u haićanskom u vezu ponekad dovodi i čestica *ap*, premda DeGraff ističe da ona sama po sebi nikada ne upućuje na habitual, već da uvijek postoje neke druge naznake, poput priložnih oznaka *chak mèkredi* ‘svake srijede’ ili *toutan* ‘cijelo vrijeme’ (2), čak i u slučaju izostanka progresivne čestice (DeGraff 2007: 5, Lefebvre 1996):

(2) <i>Mari</i>	<i>ap</i>	<i>joure</i>	<i>toutan</i>	‘Mari stalno psuje’
Mari	IMPF	psovati	stalno	

²¹² Opreka po dovršenosti ne odgovara opreci svršenost/nesvršenost. Nesvršeni glagoli mogu biti dovršeni i nedovršeni“ (Silić 1987: 9). Drugim riječima, za vidsku opreku svršenost/nesvršenost nije ispravno upotrebljavati opreku trajni/trenutni jer se i među svršenima mogu razlikovati trajni i trenutni (Peti 1985: 113/5)

Lefebvre (1996), spomenusmo već (usp. str. 116), smatra da je prikladan naziv za *ap imperfektivna čestica* jer je *imperfektivnost* hiperonim koji obuhvaća i progresivnost i habitualnost. Osim toga nerijetko su čestice za habitualnost semantički blisko povezane s glagolima čije značenje varira od ‘znati’ do ‘moći’, što također može biti produkt semantičkih univerzalija koje ih povezuju (Holm 2000: 185).²¹³ DeGraff ističe da se na habitualno značenje i u haicanskom može upućivati česticama *konn*²¹⁴ (3) i *abitye*,²¹⁵ koje su zapravo multifunkcionalne riječi, a ne habitualne čestice same po sebi, te stoga mogu dolaziti u funkciji glavnog glagola (2), ali i modalnih glagola te pridjeva, primjerice (DeGraff 2007: 6):

(3) *Kolbè* ***konn*** *vann* *liv* *bò isi a*
 Kolbè HAB prodati knjiga ovdje negdje

‘Kolbè obično prodaje knjige ovdje negdje’ ili

‘Kolbè zna (ponekad) prodavati knjige ovdje negdje’

(4) *Mwen* ***konn*** *pale* *kreyòl*
 lJD znati govoriti kreolski

‘Ja govorim kreolski’

Takva uporaba glagola *znati* nije strana ni hrvatskom, kao primjerice *I ja znam s vremena na vrijeme popiti koju previše* ili *I ja običavam zaspati uz knjigu*.²¹⁶ Osim toga postoji i suptilna razlika između habitualnosti na koje upućuju *konn* i *abitye*, a koja se, čini nam se, ne razlikuje previše od upravo navedenih primjera. Naime *konn* upućuje na naviku koja se tiče nepravilnih vremenskih intervala i odvija se sporadično. Kada glagolu prethodi *abitye*, to znači da se radnja ponavlja u koliko-toliko pravilnim intervalima (DeGraff 2007: 6) (usporedi (3) i (5)):

(5) *Kolbè* ***abitye*** *vann* *liv* *bò isi a*
 Kolbè HAB prodati knjiga ovdje negdje

‘Kolbè običava prodavati knjige ovdje negdje.’

Habitualnim česticama također može prethoditi i čestica za anteriornost kako bi se naznačila rekurentna radnja u prošlosti. U jeziku fon kao čestica za izražavanje habitualnosti služi *nɔ̃*,

²¹³ U negerohollandskom je čestica za habitual *kan* podudarna i s glagolom u značenju ‘moći’, čije se značenje može povezati s habitualnošću (Holm 2000: 185).

²¹⁴ *Konn* je kraća varijanta oblika glagola *konnen*. DeGraff ističe da su konteksti koji uvjetuju pojavnost kraćih ili dužih oblika u haicanskom još uvijek nejasni.

²¹⁵ Etimon leksema *abitye* francuski je particip i pridjev *habitué*. Kada dolazi u funkciji pridjeva, značenje mu je ‘naviknut, upoznat’.

²¹⁶ Pa tako i eng. *He used to smoke* ‘Nekad je pušio/Pušio je.’ ili šp. *Solía fumar* ‘Nekad je pušio/pušila/Pušio/pušila je.’ (Marković 2012: 185).

koja je pak homofona glagolu *nɔ* ‘živjeti’. Kao čestica za izražavanje habituala može doći uz dinamičke i rezultativne glagole, ali ne i stativne, uz koje se na habitualno značenje upućuje perifrastičkom konstrukcijom.

Budući da se podjela kreolskih s obzirom na svoje superstrate pokazala prilično zbunjujućom i često navodi na krivi put, predlagani su i drugi klasifikacijski kriteriji. Tako su neki smatrali da bi se atlantski kreolski trebali klasificirati prema sličnostima na sintaktičkoj, a ne na leksičkoj razini. U toj je zamisli važnu ulogu trebao imati upravo način na koji se izražava habitualni aspekt u pojedinu jeziku, odnosno izražava li se česticom za progresivnost, česticom za izražavanje budućnosti ili konjunktiva ili pak odsutnošću te čestice (Holm 2000: 183–184).

8. 7. 7. Između modalnih glagola i čestica

Haićanski jezik posjeduje, kako smo upravo vidjeli, niz čestica dvojbena statusa, koje imaju isti oblik kao i paralelni im glagol, bilo modalni bilo punoznačni, a u ponekim slučajevima i pridjev.²¹⁷

Čestice *fin* i *fèk* izražavaju različite stupnjeve svršenosti radnje, a njihov status još je uvijek nerazjašnjen. Dok ih, s jedne strane, kreolske gramatike nerijetko svrstavaju među modalne glagole, neki ih lingvisti smatraju dijelom sustava predikatnih čestica: „Određeni konstituenti predikata izražavaju pojam aspekta ili modalnosti, a da ne dijele sve sintaktičke karakteristike predikatnih čestica“ (Valdman 1978: 217). Predlagana su tri kriterija koja su trebala razlučiti predikatne čestice od modalnih glagola (Valdman 1978: 221–222):

1) Predikatne čestice dolaze na početku glagolske sintagme te je njihov poredak točno utvrđen i nepromjenjiv. Poredak modalnih glagola slobodniji je.

2) Modalni glagoli mogu biti modificirani predikatnom česticom, odnosno svaki element predikata kojemu prethodi ili nakon kojeg slijedi ista predikatna čestica ima funkciju modalnog glagola. Međutim takve su kombinacije rijetke, primjerice:

morisjan ²¹⁸	<i>Li ti a kapav ti fin manjé.</i>	‘Mogao je završiti s jelom’
fr.	<i>Il aurait pu avoir terminé de manger.</i>	

²¹⁷ Spears (1990: 120) kao neke od potencijalnih oblika koji bi se mogli uvrstiti u modalne glagole navodi oblike *dwe, fòk, fouti, mèt, gen, gen dwa, plede*.

²¹⁸ Valdman ističe da je izraz svršenosti u mauricijskom kreolskom potpuno gramatikaliziran, dok je u haićanskom on na pola puta između leksičkog i gramatičkog plana (Valdman 1978: 218).

3) Modalni glagoli ne mogu biti dio predikata koji sadrži imensku sintagmu. Rijetki su i u predikatima koji sadrže pridjeve. Od sljedećih primjera samo je (1) ispravan, primjeri (2) i (3) su agramatični, a korektnost (4) je upitna.

(1) *L ap bòkò*. fr. *Il est en train de se faire bòkò*.²¹⁹ ‘Upravo čara.’

(2) **Li sòt bòkò*. fr. *Il vient juste d’être bòkò*. ‘Upravo je čarao.’

(3) **Li fin bòkò*. fr. *Il a été bòkò*. ‘Bio je bokor.’

(4) ?*Li konn malad*. fr. *Il est souvent malade*. ‘Često je bolestan.’

Lefebvre pak ističe da je jedna od razlika između modalnih glagola i čestica ta što čestice ne podnose brisanje glagolske dopune (Lefebvre 1996: 19):

(5) *Esk Mari dwe prepare pat? Li dwe*
INTRG Mari morati pripremiti tijesto 3JD mora

‘Mora li Mari pripremiti tijesto? Mora.’

(6) *Esk Mari pou prepare pat? *Li pou*
INTRG Mari SUBJ pripremiti tijesto 3JD SUBJ

‘Mora li Mari pripremiti tijesto? Mora.’

Etimon kreolskih čestica koje označavaju svršenost možemo naći u europskim glagolima sa značenjem ‘završiti’, što je slučaj potvrđen i u haićanskome (*fin(i)* < fr. *finir* ‘završiti’). Osim toga čestica *fin* semantički i morfološki bliska je haićanskom glavnom glagolu *fin(i)* ‘završiti’, primjerice (DeGraff 2007: 6):

(7) *Kolbè fin(i) devwa li* ‘Kolbè je završio svoju domaću zadaću.’
Kolbè završiti domaća.zadaća 3JD

(8) *Mwen fin bati kay la* ‘Sagradio/la sam kuću’
1JD FIN graditi kuća DEF

Kada dolazi u funkciji upućivanja na svršenost radnje, *fin* može prethoditi glagolu ili ga pak slijediti. U kombinaciji s pridjevom *fin* upućuje na završnu točku radnje ili promjene stanja (9), a moguće ju je kombinirati i s česticom koja upućuje na anteriornost (10):

(9) *Bouki fin fou* ‘Bouki je poludio.’
Bouki FIN lud

(10) *Mwen te fin bati kay la* ‘Bio/la sam završio/la s gradnjom kuće.’
1JD ANT FIN graditi kuća DEF

²¹⁹ *Bòcò* ili *bocor/bokor* primjer je haićanske riječi koja potječe iz supstrata, iz jezika fon. Vezana je uz religijsku sferu, točnije vudu-kult, a označava vješca, kojeg je moguće i unajmiti, a može služiti i dobru i zlu. Ženska vudu-vještica naziva se *caplata*, a legende ih najčešće povezuju sa zombijima. Leksem *zombi* primjer je pak posuđenice iz kreolskog u superstrate.

Osim **konn**, o kojem je već bilo riječi u gradnji habitualnog značenja (usp. str. 126), te *fin(i)*, koji mogu biti bilo punoznačni glagol bilo modalni glagol, pridjev ili čestica, skupini riječi dvojbena morfološka statusa pripadaju i čestice *pral(e)*, *sòt* i *dwe*.

Čestica ***pral(e)*** potječe od francuske konstrukcije *après à/de aller*, a povezana je s punoznačnim glagolom *prale* ‘otići (negdje)’ (1).²²⁰ Iskazuje futur, a nerijetko konkurira čestici *ap* (usp. str. 115) (2).

(1) *Bouki pral(e) Jakmèl.* ‘Bouki ide u Jakmèl.’
Bouki ići Jakmèl.

(2) *Lapli pral tonbe* ‘Past će kiša.’
Kiša FUT pasti

Čestica ***sòt*** još je jedna čestica homonimna punoznačnom glagolu, glagolu *sòt(i)* ‘otići, doći iz’ (< fr. *sortir* ‘otići’). Označava blisku prošlost, što se u francuskome označava perifrastičnom konstrukcijom glagol *venir* ‘doći’ + prijedlog *de* + infinitiv glavnog glagola, tvoreći tako vrijeme koje se naziva *passé récent*.

(7) *Bouki sòt(i) Jakmèl*
Bouki otići/poteći Jakmèl

‘Bouki je otišao iz Jakmèl.’ ili ‘Bouki je iz Jakmèla.’

(8) *Mwen sòt wè Mari* ‘Upravo sam vidio/vidjela Mari.’
1JD ANT vidjeti Mari

Dwe može biti nositelj višestrukih značenja. Kao deontički modalni marker (10) može izricati obvezu, a kao epistemički vjerojatnost (12).²²¹ Ponekad je interpretacija otežana jer je nejasno nosi li *dwe* deontičko ili pak epistemičko značenje, dok je u kombinaciji s česticom za anteriornost *te* ta razlika jasnija (10). Također je povezan s punoznačnim istoobličnim glagolom *dwe* ‘dugovati’ (9), a slične semantičke vrijednosti i višeznačnost manifestira i njegov francuski etimon, glagol *devoir* (DeGraff 2007: 8).

(9) *Bouki dwe Malis anpil lajan* ‘Bouki duguje Malisu mnogo novca.’

²²⁰ Lefebvre (2004) drži da je riječ o morfološki složenoj čestici *apr-al* čiji je prvi dio *apr* alomorf imperfektivne čestice *ap*, a drugi dio oblik glagola *ale* ‘otići’, čemu model nalazi u jezicima supstrata (usp. str. 111).

²²¹ „U *epistemičnoj* modalnosti govornik iskazuje svoj sud o predikacijskome stanju stvari, a taj može biti spekulativan (moglo bi biti), deduktivan (mora da jest) ili asumptivan, pretpostavni (bit će da jest). U *evidencijalnoj* modalnosti govornik podastire dokaz o predikacijskome stanju stvari, a taj može biti iskustven iz prve ruke (vidom, čuvenjem, i sl.) i iz druge ruke (općepoznat, prenesen od drugog govornika, rekla-kazala i sl.) U *deontičkoj* modalnosti predikacijsko stanje stvari nametnuto ili-ili sudioniku predikacije, pa ono može biti permisivno (može biti), obligativno (mora biti) ili komisivno, obvezujuće (bit će). U *dinamičkoj* modalnosti predikacijsko stanje stvari ovisi o sudioniku predikacije, pa može biti abilitivno (mogu, sposoban sam) ili volitivno, voljno (želim, hoću)“ (Marković 2012: 191).

	Bouki	dugovati	Malis	mного	novac	
(10)	<i>Bouki</i> Bouki	dwe MOD	<i>vini</i> doći			‘Bouki mora doći’ ili ‘Bouki će vjerojatno doći’
(11)	<i>Bouki</i> Bouki	te ANT	<i>dwe</i> MOD	<i>vini</i> doći		‘Bouki je morao/trebao doći’
(12)	<i>Bouki</i> Bouki	dwe MOD	te ANT	<i>vini</i> doći		‘Bouki je vjerojatno došao’

Status gore spomenutih čestica tek treba razjasniti. Općeproduktivna multifunkcionalnost haičanskog leksika, nedostatak ozbiljna proučavanja te teret prošlosti jedan su od razloga tomu, ali i sama činjenica da dvojben status navedeni leksemi imaju i u drugim jezicima pridonijeli su različitim tumačenjima tih jedinica. Sigurno je da u kreolistici ne nedostaje tema za daljnje proučavanje i diskusije.

8. 7. 8. Kombinacije čestica

Kombiniranjem kreolskih predikatnih čestica mogu se izreći vrlo složena vremena, ono što se u francuskom izriče konstrukcijom pomoćni glagol *être* ‘biti’ ili *avoir* ‘imati’ + particip prošli u kojoj oblik pomoćnog glagola upućuje na to o kojem je vremenu riječ, ali je i nositelj svih ostalih glagolskih semantičkih kategorija. I dok francuski poznaje i relativna (*parfait*, *plus-que-parfait*, *futur antérieur* etc.) i apsolutna vremena (pr. *présent*, *parfait simple*, *futur simple*), haičanske čestice po svemu sudeći ponajprije izriču relativna vremena (usp. str. 109). Kombinacije čestica mnogobrojne su, interpretacija im je ponekad transparentna, ali u većini slučajeva ovisi o nizu čimbenika te može biti izrazito složena.

Kombinacija čestice za obilježavanje anteriornosti *te* i čestice za progresivnost *ap* uglavnom rezultira značenjem koje je kombinacija značenja obiju čestica, pa može iskazivati progresivnost u prošlosti, tj. imperfektivnost (1) ili pak buduću radnju u odnosu na referentnu točku u prošlosti (2).²²²

(1)	<i>Bouki</i> Bouki	t ANT	ap PROG	<i>danse</i> plesati	<i>yon</i> INDEF	<i>bolewo</i> bolero
						‘Bouki je plesao bolero.’
(2)	<i>Mari</i>	te	ap	<i>prepare</i>	<i>pat</i>	

²²² Lefebvre pak ističe da se u haičanskom, kao i u jednom od jezika supstrata, kombinacija čestice za anteriornost *te* i čestice *ap*, koju ona smatra česticom za određenu budućnost, dobiva kondicionalno značenje (usp. str. 118).

<i>Mari</i>	<i>kò</i>	<i>ná</i>	<i>dà</i>	<i>wɔ̃</i>
MARI	ANT	DEF-FUT	pripremiti	tijesto

‘Mari bi pripremila tijesto’ ili ‘Mari bi bila pripremila tijesto’

Čestica za futur može se kombinirati s česticom za progresivnost, dajući kombinaciju *av + ap* u haićanskom, kako bi tvorile konstrukciju koja bi odgovarala engleskoj konstrukciji *will be (do)ing*, a čije značenje proizlazi iz njihove kombinacije. Osim toga kada toj konstrukciji predmetnemo česticu za anteriornost, dobivamo haićansku konstrukciju *t'av ap*, koja bi odgovarala engleskoj konstrukciji *would have been (do)-ing* (7), čije značenje također proizlazi iz kombinacije triju značenja te konteksta i leksičkog aspekta, može izražavati i budućnost u prošlosti, ali se nikako ne može interpretirati kao *future perfect*, tj. ne može označavati buduću radnju koja će se odviti prije neke druge buduće radnje, odnosno nositi značenje koje izražava hrvatski futur drugi. Međutim DeGraff ističe da su takve konstrukcije, premda u potpunosti razumljive izvornim govornicima, u spontanom govoru prilično rijetke (DeGraff 2007: 8, Spears 1990: 123):

(5) <i>Mari</i>	<i>t</i>	<i>ap</i>	<i>prepare</i>	<i>pat.</i>
Mari	ANT	DEF-FUT	pripremiti	tijesto

‘Mari bi pripremila tijesto’

(6) <i>Mari</i>	<i>t</i>	<i>(a-)va</i>	<i>prepare</i>	<i>pat</i>
Mari	ANT	INDEF-FUT	pripremiti	tijesto

‘Mari će možda pripremiti tijesto’ ili ‘Mari je možda pripremila tijesto’

Dakako, i tu postoje neka ograničenja. Čestica *va* zbog svojih se semantičkih vrijednosti ne može se kombinirati s česticom *pral*, koja događaj smješta u neposrednu budućnost, jer su im značenja komplementarna, odnosno ne mogu se kombinirati čestice koje bi radnju istodobno smještale u sigurnu i neposrednu budućnost te daleku i još uvijek neizvjesnu budućnost. Kombinacija svih triju čestica pojavljuje se u najradikalnijim kreolskim jezicima te izražava bilo nepunktualne future u prošlosti te nepunktualne kondicionale, primjerice (Spears 1990: 139, Lefebvre 1996):

(7) <i>Mari</i>	<i>t</i>	<i>av</i>	<i>ap</i>	<i>prepare</i>	<i>pat</i>
Mari	ANT	INDEF-FUT	IMPF	pripremiti	tijesto

‘Mari bi se možda mogla spremati pripremiti tijesto’

Konačno, kreolski jezici razvili su kompleksan i produktivan sustav iskazivanja glagolskih kategorija vremena, načina i aspekta, nadoknađivši time neproduktivnost glagolske fleksije. Posluživši se uzorima koje su našli i u svojim superstratima i u supstratima, u iznimnim

društvenim okolnostima, sustav anteponiranih predikatnih čestica nastao je i kao rezultat mehanizama koji djeluju prilikom usvajanja drugog jezika. Unaprijed uređenim kombiniranjem čestica moguće je konstruirati jednako složena vremena kao i u bilo kojem europskom jeziku koji im je poslužio kao superstrat, potpuno pobijajući ideju o kreolskima kao simplificiranim varijetetima svojim leksifikatora (Siegel 2008: 20). Činjenica da mnogi, geografski izrazito udaljeni jezici dijele mnoge značajke u pogledu aktualizacije glagolskih kategorija, dodatno je bunila kreoliste te otvarala prostora raznim tumačenjima, a mnoga pitanja još su uvijek neodgovorena.

8. 8. Niječnica

Haićanski se česticom služi i za negiranje bilo čitava iskaza bilo njegova dijela. Osim u slučaju kopule *se*, negacija se tvori premetanjem niječne čestice *pa* glagolskoj sintagmi (Lefebvre 1998: 208). Međutim treba razlikovati negacijsku česticu *pa* koja negira čitavu (su)rečenicu te prethodi predikatnim česticama i niječnicu *pa* koja negira samo određeni sintaktički element te stoga ne prethodi česticama, već konstituentu na koji se odnosi (Valdman 1978: 264; Holm 2000: 195):

haićanski	<i>Jan pa t a vale nan mache.</i>
fr.	<i>Jan n'allait pas au marché.</i> 'Jan nije išao na tržnicu.'
miskito KE	<i>Shi no kom op de</i> ²²³
eng.	<i>She doesn't come up there.</i> 'Ona ne ide ondje gore'
papiamentu KŠ	<i>Ana n' ta study tur dia.</i>
šp.	<i>Ana no estudia todos los días.</i> 'Ana ne uči svaki dan'

Etimon niječne čestice *pa* nalazimo u francuskom diskontinuiranom morfu *ne...pas* koji obgrljuje glagol i kojim se iskazuje negacija, pr. haić. *M **pa** té gen senk kòb.* vs. fr. *Je **n'avais pas** cinq sous* 'Nisam imao pet novčića'. Važno je napomenuti da se oba dijela negacije javljaju uglavnom u pismu, dok u govoru najčešće izostaje prvi dio negacije *ne*, tako da su oblici koji sadrže samo *pas* [pa] daleko češći. Pitanje je kakva je situacija bila u 17. stoljeću kada se i formirao kreolski, odnosno jesu li govornici francuskog s kojim su govornici supstrata bili u kontaktu također izostavljali prvi dio negacije.

²²³ Najpoznatija pjesma kralja *reggea* Boba Marleyja nosi naslov *No woman no cry*, za koju mnogi misle da zapravo zagovara stav da prisutnost žene zagorčava život te tjera suze na oči, no zapravo je naslovljena na jamajčanskome kreolskome (engleski prijevod bi bio *No, woman, don't cry*) te šalje utješnu poruku 'Ne, ženo, ne plači'.

Holm (2000: 195–196) navodi da je u nekim kreolskima niječna čestica također diskontinuirana, pa jedan njezin dio dolazi ispred, a drugi iza glagola, primjerice u angolaru, portugalskom kreolskom (1). Ima i kreolskih u kojima, poput nubija, kreolskog arapske leksičke osnove govorenog u Ugandi, niječnica (*ma* ili *mafi*) dolazi na kraju rečenice (2):

- (1) angolar *Kikie **na** methe me **wa*** ‘Ribe ne grizu’
 (2) nubi *Uwo bi-ja **mafi*** ‘On/a neće doći’

N. Boretzky je te diskontinuirane morfeme u kreolskima promatrao bilo kao rezultat inovacije bilo kao rezultat utjecaja supstrata te smatra da „teško da su rezultat univerzalne kreolske tendencije simplifikaciji jer predstavljaju kompleksnije strukture nego što su to jedinstvene niječnice njihovih supstrata“ (prema Holm 2000: 196). I tu dolazi do izražaja golem problem kreolistike – težnja da se stvari simplificiraju i da se voda natjera na vlastiti mlin. Boretzky nije previdio neki omanji jezik koji je poslužio kao superstrat nekome izumrlom kreolskom, već je previdio da francuske negacije funkcioniraju na isti način:

- Je **ne** sais **pas**. ‘Ne znam’
 Je **ne** regrette **rien**. ‘Ne žalim ni za čim’
 Je **ne** sais **plus**. ‘Ne znam više’

U haićanskom kreolskom negativna čestica *pa* stapa se s progresivnom česticom *ap* u amalgam *pap* (3), u slučaju kopule *se* slijedi nakon nje (4), a negativna se rečenica može transformirati u opće pitanje jednostavnim dodavanjem čestice *apa* (5) (Valdman 1978: 254–264):

- (3) *Li **pap** rété.* ‘On ne prestaje.’
 (4) *Li sé **pa** té mouen.* ‘On nije bio ja/poput mene.’
 (5) ***Apa** ou kontan ?* ‘Niste zadovoljni?/Nisi zadovoljan/zadovoljna?’

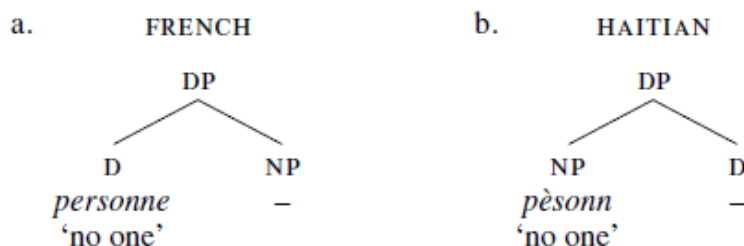
Haićanski također poznaje i *niječno slaganje* – moguće je kombinirati nekoliko niječnih elemenata, a da se njihova negativna značenja međusobno ne pobiju (6) (Winford 2008: 24):

- (6) *Nan katye sa a **pèsonn** **pa** di **pèsonn** **anyen***
 U susjedstvo DEM nitko NEG reći nitko ništa

‘U ovom susjedstvu nitko nikomu ništa ne govori.’

Također niječnica se obavezno rabi uz niječne neodređene zamjenice *pèsonn* (fr. *personne*), *anyen* (fr. *rien*), *okenn* (fr. *aucun*, *nul*), ali ne i uz zamjenice koje zamjenjuju priložne oznaka mjesta i vremena *janm* (fr. *jamais*) te *poko* (fr. *pas encore*) (Valdman 1978: 265, Lefebvre 1998: 360). Francuski ne dopušta takve kombinacije te je *pas* isključiv s negativnim kvantifikatorima. Deprez smatra da je to je zato što se negativni kvantifikatori u francuskom

ponašaju kao neodređeni član, a pošto haićanski dopušta gole imenice, na sintaktičkoj razini dopušteno je da kvantifikator zauzme mjesto glave determinantske skupine (prema Lefebvre 1998: 361):

8. 9. Emfaza

Fokus ili *isticanje* izdvajanje je „dijela rečenice ili izjave kao najvažnijeg novog obavijesnog dijela“, pri čemu svaki jezik ima vlastita sredstva za isticanje (Trask 2005: s. v. *fokus*). Kreolski jezici atlantske skupine u tu svrhu rabe česticu koja u fokus diskursa postavlja riječ koja slijedi nakon nje, primjerice u haićanskome ili jamajčanskome (Holm 2000: 201–202):

(1) haić.	<i>Se <u>malad</u> Bouki <u>malad</u> li pas mouri</i>
	EMF bolestan Bouki bolestan 3JD NEG mrtav
fr.	<i>Bouki est malade et non mort.</i> ‘Bouki je BOLESTAN, a ne mrtav.’
jamajčanski	<i>Iz <u>tiif</u> dem <u>tiif</u> it.</i>
eng.	<i>It is sure that it is stolen.</i> ‘Sigurno je da je ukradeno’

Primjer (1) ujedno je primjer *cleft*-konstrukcije (usp. § 7.1.1. i § 8.3). Francuski također poznaje emfatičnu konstrukciju *c’est...que/qui* [sɛ...k/ki/] koja obgrljuje glavnu informaciju iskaza.²²⁴ Ta je konstrukcija vjerojatno i etimološki izvor haićanske čestice za emfazu *se*, koje je odigrala važnu ulogu u raspravi oko statusa kreolskih riječi i oko čijeg statusa također nema sloge, pa tako, primjerice, Claire Lefebvre (1998: 206) jedno svoje poglavlje naslovljuje „Misterij haićanskog *se*“ („The mystery of Haitian *se*“). Naime haićanski *se* može se tumačiti kao emfatična čestica ili pak kao kopula nastala reanalizom francuske sintagme *c’est*, odnosno demonstrativne zamjenice *ce* i *est*, 3. l. jednine pomoćnog glagola *être* ‘biti’. Kihm (2000) smatra da je riječ o alomorfu pomoćnog glagola, odnosno o kopuli koja uslijed određenih semantičkih svojstava svojih dopuna preuzima jedan od tri oblika: $\emptyset$, *se* i *ye* (usp. str. 75).

No mišljenja se još više razlikuju, pa tako Manfredi smatra da je haićanska čestica *se* zapravo glagol kojem prethodi nulta kopula i koji slijedi element koji se stavlja u fokus (prema Winford 2008: 27), dok Lefebvre (1998: 218) drži da je haićanski *se* produkt internog

²²⁴ *Que* služi za uvođenje objekta, a *qui* subjekta.

jezičnog razvoja, s obzirom na to da mu svojstva ne odgovaraju nijednoj jedinici ni u superstratu ni u supstratu.

Kreolski, kao i europski jezici, osim glagola i pridjeva mogu isticati i druge vrste riječi. Premda se neki načini isticanja podudaraju u kreolskima i u njihovim superstratima, kreolski ipak u tomu pogledu imaju jednu osobitost koja nema paralele u europskim jezicima. Naime u kreolskima se također mogu isticati upitne riječi, koje se pomiču prema početnoj poziciji u rečenici (više u § 8.7) (Holm 2000: 202–203):

(2) <i>Se</i>	<i>kimoun</i>	<i>ou</i>	<i>ye?</i>	‘TKO si ti’
EMF	tko	2JD	KOP	

Upravo je opseg i produktivnost emfaze ona značajka koju nalazimo u supstratima, a koja nema pandana u njihovim superstratima (Holm 2000: 203). Također to što u kreolskima temeljenima na francuskome, engleskome i nizozemskome emfatične čestice imaju gotovo isti oblik kao i ekvativni glagol ‘biti’ objašnjava se čestotnošću njihove pojave ispred imenskih skupova (Holm 2000: 204). Tako u haićanskom *se* možemo vidjeti francusku sintagmu *c’est* [sɛ], koja se najčešće rabi u značenju ‘to je’, a ekvivalent je engleskog *it’s*. No ostaje razriješiti radi li se o kopuli ili čestici koja služi u tvorbi emfatične konstrukcije, a bit će ipak da je riječ o homonimima (usp. str. 78) (Holm 2000).

8. 10. Finalne usklične čestice

Rečenice kreolskih jezika mogu završiti eksklamativnim česticama koje pridonose ekspresivnoj i emfatičkoj vrijednosti iskaza. Njihovo je značenje pobliže određeno kontekstom situacije, a najbogatiji sustav eksklamativnih čestica nalazimo u mauricijskom kreolskom. Među najčešćima su čestica *oui* na kraju afirmativne rečenice (1) te *non* na kraju negativne rečenice (2), a u tome se pogledu francuski kreolski jezici ne razlikuju mnogo od svojega leksifikatora (Valdman 1978: 252):

(1) <i>M vini,</i>	<i>oui !</i>
1JD doći	EKS

fr. *Je viens (attendez donc) !* ‘Dolazim, da (pričekajte me)!’

(2) <i>M pap</i>	<i>rèt</i>	<i>pran</i>	<i>kat,</i>	<i>non !</i>
1JD NEG.PROG	ostati	uzeti	četiri	EKS

fr. *Je ne vais pas rester et en prendre quatre, ça c’est sûr !*

‘Neću ostati i uzeti četiri, nema šanse!’

Eksklamativna čestica *non*, kao i čestica jezika fon *ó*, javlja se u negativnim rečenicama, a može se javiti i na kraju afirmativnih rečenica samo ukoliko je riječ o imperativu te također podrazumijeva neslaganje govornika i sugovornika, pr. haić. *Ale non!* (fon *Yì ó!*) ‘Hajde!’ (Lefebvre 1998: 215).

Čestica čija je čestotnost osobito izražena jest čestica *o* koja nosi niz kontekstualno uvjetovanih značenja, a najčešće pridonosi većoj emotivnosti iskaza, njegovoj bliskosti i srdačnosti, a paralele joj nalazimo u afričkim jezicima (Holm 2000: 232):

amerunski KE	<i>Na palava dis o.</i> ‘Bit će nevolje zbog ovoga!’
haićanski	<i>Moun-sa-a menm, o!</i> ‘To je taj tip!’
	<i>Ki bèt, o, ki t a sa vin isit ?</i>
	fr. <i>Quant à une bête, quelle bête aurait pu venir ici ?</i>
	‘Kada je riječ o zvijeri, koja je to zvijer mogla doći ovdje?’
Sveti Toma KP	<i>Bô jáá-o</i> ‘Dobar dan!’
yoruba	<i>mo rí i o</i> ‘Vidio sam ga (unatoč tome što ti misliš da nisam)’

Osim toga ta se eksklamativna čestica koristi da bi se modificirao vokativ kada se nekoga doziva izdaleka (DeGraff 2007: 23):

(1) <i>Marilèn</i>	<i>o,</i>	<i>kote</i>	<i>ou</i>	<i>ye?</i>	‘O, Marilèn, gdje si?’
Marilèn	EKS	gdje	2JD	biti	

S obzirom na važnost govorene riječi za kreolski nije čudno da su njihovi govornici razvili bogat sustav čestica kojima pridonose ekspresivnosti iskaza, od kojih smo tek načeli one glavne. Ekspresivnost, odnosno govorena riječ od velike je važnosti i u upitnim konstrukcijama.

8. 11. Upitne rečenice

Na sintaktičkoj razini kreolski jezici uglavnom ne pokazuju razliku između izjavne i upitne rečenice, osobito u upitnim rečenicama da – ne, gdje se zadržava poredak SVO. Naime među upitnim rečenicama razlikujemo one koje se odnose na cjelinu iskaza i na koje je moguće odgovoriti s *da* ili *ne*, a koje u francuskome nazivamo *interrogation globale*, te upitne rečenice koje se odnose na samo jedan njezin dio, odnosno na određeni rečenični element, tzv. *interrogation partielle*.²²⁵ U francuskom jeziku pitanje koje se odnosi na *cjelinu iskaza* te zahtijeva odgovor *da/ne* može se postaviti na tri načina, ovisno o registru:

²²⁵ Raguž (2010) u hrvatskome također razlikuje između pitanja koja se tiču sadržaja čitava iskaza (*rečenična* ili *opća pitanja*) te pitanja koja se odnose na samo jedan rečenični konstituent, odnosno na pojedini dio rečenice (*pronominalna* ili *pojedinačna pitanja*). Rečenično se pitanje najčešće tvori dodavanjem upitne čestice *li*, a

- (1) *N'est-tu pas content ?*
 (2) *Tu n'est pas content ?*
 (3) *Est-ce que tu n'est pas content ?*

‘Nisi li zadovoljan?’

Produktivan mehanizam tvorbe pitanja, koji pripada uzvišenom registru, jest inverzija (1). Upravo mnoštvo europskih jezika koji su poslužili kao leksifikatori zahtijevaju inverziju subjekta i predikata da bi oblikovali upitnu rečenicu, što kreolska gramatika ne poznaje (Hancock 1979b: 9, prema Holm 2000: 239):

jamaj. *We im de?* dosl. ‘Gdje on je?’ (eng. *Where is he?*)
 haić. *Kote li ye?* dosl. ‘Gdje on je?’ (fr. *Où est-il?*)

Nadalje globalne se upitne rečenice u kreolskim jezicima mogu razlikovati od izjavnih samo uzlaznom intonacijom, bez ikakvih drugih modifikacija, kao u uostalom u francuskom (2), pa i u hrvatskom. Osim toga, po uzoru na francuski model (3), i u francuskim kreolskim na početku rečenice može se naći upitna čestica *èské*, odnosno *èski* u kreolskima u Indijskom oceanu, koja služi izricanju upitne rečenice (4) (Lefebvre 1998: 212):

(4) (*Èske*) *Ou manje diri a* ‘Jesi li jeo riže?’
 INTRG 2JD jesti riža DEF

Upitna riječ *èské* vidljivo je izvedena iz francuske konstrukcije *est-ce que*, jednog od načina uvođenja upitne rečenice u francuskome (3) te koji pripada neutralnom registru, niti uzvišenom (1) niti nekom opuštenijem (2) (Valdman 1978: 254, Holm 2000: 234). Kreolski sustavi također mogu posjedovati zasebnu česticu koja upućuje na to da je riječ o upitnoj rečenici, a koja dolazi na kraj rečenice i opcionalna je (Romaine 2000: 183). Međutim haićanski ima još jedan način postavljanja pitanja. Naime on posjeduje niječnu upitnu česticu *apa*, a ništa slično ne nalazimo u njegovu superstratu (usp. str. 129):

(5) *Apa ou kontan?* ‘Nisi li zadovoljan?’

U slučaju pitanja koja se odnose na dio iskaza, odnosno *pojedinačnih pitanja* i to onda kada se pitanje tiče objekta rečenice, svi kreolski jezici razlikuju kategoriju ± čovjek, odnosno oblik upitne rečenice ovisi o tome odnosi li se pitanje na čovjeka ili pak na stvar ili životinju (Valdman 1978: 256). Marker za uvođenje upitnih, odnosno *wh*-rečenica u haićanskom jest *ki*, čiji je etimon francuska upitna zamjenica *qui* [ki]. Kada se pitanje odnosi na osobu, tvori se pomoću zamjenice *moun* te elementa *ki*, koji je u tom slučaju obavezan:

pojedinačno upitnim riječima, primjerice *tko*, *što*, *kad*, *gdje*, *kuda*, *kako* itd., osim kada je riječ o intonacijskim pitanjima (Raguž 2010: 355).

(6) Ki	moun	<i>ou</i>	<i>té</i>	<i>ouè ?</i>
INTRG	osoba	2JD	ANT	vidjeti

fr. *Qui avez-vous vu ?* ‘Koga ste vidjeli?’

Kategorija -čovjek uvodi se zamjenicom *sa*, moguće od francuskog demonstrativa *cela/ça* [sɛla/sa], dok je *ki* fakultativan, a ista distinkcija ± čovjek zadržana je i kada se pitanje odnosi na subjekt rečenice.

(7) (Ki)	sa	<i>ou</i>	<i>ap</i>	<i>di</i>	<i>la-a ?</i>
INTRG	to	2JD	PROG	govoriti	ondje

fr. *Que dites-vous là ?* ‘Što vi to tamo govorite?’

Kako vidjesmo, pojedinačna se pitanja u haićanskom uvode upitnim ili *wh*-riječima. Tada im se dodjeljuje prvo mjesto u rečenici, kao i u slučaju isticanja. Gotovo svi francuski kreolski na sličan način grade upitne riječce, a nerijetko su i rezultati slični. Uglavnom nastaju kombiniranjem čestice *ki* s neodređenim imenicama *moun* ‘osoba’, *sa/bagay* ‘stvar’, *lè* ‘sat’; *tan/kan* ‘vrijeme’, *jan/manière* ‘način’, *koté (kòt)/bò/trou/kartié* ‘mjesto’ (Clements – Mahboob 2000: 474).²²⁶ Naime riječ je o leksikaliziranim jedinicama značenja, gdje se, pr. za ‘što’ rabi leksikalizirana sintagma doslovna značenja ‘koja stvar’, za ‘tko’ ‘koja osoba’, ‘kada’ ‘koje vrijeme’ te ‘koje mjesto’ za ‘gdje’, a Taylor (1977: 170, prema Holm 2000: 120) je povukao paralele između tih dvomorfskih upitnih riječca kreolskih jezika i onih u jeziku ibo. Tako, primjerice, u jeziku ibo pitanje ‘zašto?’ glasi *gɛ nɛ merɛ*, doslovno ‘što to čini?’ (DeGraff 2007: 20, Winford 2008: 29). Međutim, premda im uzore nalazimo u jezicima supstrata, poredak konstituenata nije isti, primjerice *ki mun* (dosl. ‘koja osoba’) vs. fon *mɛ́ tɛ́* (dosl. ‘osoba koja’) (Lefebvre 1998: 38). Neke od mogućih haićanskih kombinacija su:

<i>ki bò</i>	‘gdje’ (dosl. ‘koja strana’)
<i>ki jan</i>	‘kako’ (dosl. ‘koji način’)
<i>ki kotè</i>	‘gdje’ (dosl. ‘koje mjesto’)
<i>nan ki jaden</i>	‘u kojem vrtu’
<i>ti frè ki moun</i>	‘čiji mlađi brat’
mali brat koji osoba	

DeGraff (2007: 20) ih pak ne smatra polimorfskim upitnim riječcama, već produktivnim upitnim konstrukcijama:

²²⁶ Također zajedničke upitne riječce u nekim su kreolskima posljedica zajedničkog razvoja, kao primjerice u slučaju haićanskog i svetolucijskog, a u nekima, poput paiamenta i palenquera, posljedica su zajedničkog supstrata (Clements – Mahboob 2000: 492).

No bilo bi pogrešno smatrati taj otvoreni razred složenih *wh*-rečenica (bimorfskim ili polimorfskim) imenicama. *Wh*-rečenice (...) ne tvore zatvoren razred upitnih imenica. Umjesto toga čine otvoren razred maksimalnih projekcija koje mogu biti produktivno proširene u sintaksi.

Muysken – Smith (1990) dvomorfsku prirodu upitnih riječca u kreolskim jezicima objašnjavaju time što su one semantički transparentnije od jednomorfskih te čine dio univerzalija (prema Clements – Mahboob 2000: 460). Brousseau, s druge strane, na temelju sintaktičkog testa, odnosno mogućnosti umetanja pridjeva između upitnog pridjeva i upitne imenice tvrdi da su u haićanskom jedine morfološki generirane *wh*-riječi *ki-lès* ‘koji/koja’, (*ki-*) *sa* ‘što’, *kouman* ‘kako’ te *konbyen* ‘koliko’ (prema Lefebvre 1998: 173). Ostalo bi bile upitne konstrukcije sastavljane od upitnog pridjeva i imenice, odnosno konstrukcije generirane na sintaktičkoj razini, kako ih poznaje i francuski. Međutim francuski obično raspolaže objema mogućnostima, odnosno na raspolaganju ima i upitne riječi i upitne konstrukcije, dok haićanski obično raspolaže samo sintaktičkim upitnim konstrukcijama (Lefebvre 1998: 175).

Surečenice koje prolaze kroz *wh*-pomicanje obično se pomiču prema početku rečenice te mogu biti uvedene emfatičnom česticom *se* ili pak bez nje:

(8) (*Se*) *Ki* *moun* *ou* *kwè* *ou* *renmen?*
 EMF INTRG osoba 2JD misliti 2JD voljeti

‘Što misliš, koga voliš?’ ili ‘Koga to ti misliš da voliš’

U francuskom nalazimo i *fronted* (7) i *in situ wh*-konstrukcije (10) (usp. str. 89). U kreolskim jezicima kojima je poslužio kao leksifikator, situacija je raznolika, ali većinom su *wh*-riječi dopuštene i u *fronted* i u *in-situ* poziciji, primjerice u haićanskome (9), s time da je početna pozicija prototipnija i češća, a sličnu situaciju nalazimo i u jezicima *eve* i *fon* (Clements – Mahboob 2000: 476–478). Naime u jezicima SVO upitne riječce češće se javljaju na početku rečenice, a rjeđe na *in situ* poziciji, odnosno na poziciji u kojoj se nalaze u izjavnoj rečenici (Clements – Mahboob 2000: 460):

(9) *Ou kwè* *ou* *renmen* *ki* *moun?*
 2jd misliti 2jd voljeti INTRG osoba?

‘Što misliš KOGA voliš?’

(10) *Tu as rencontré qui hier ?*

‘Upoznao si koga jučer?’

Čak i način na koji se u haićanskome grade pitanja pokazuje miješanje svih utjecaja te njihovu originalnu primjenu, a njihovu osobitost spram leksifikatora čine upravo *wh*-riječi. Clements –

Mahboob (2000: 476) ističu da *wh*-riječi, odnosno upitne riječi mogu također služiti kao uspješan i pouzdan parametar utvrđivanja povezanosti kreolskih jezika.

8. 12. Serijalizacija glagola

Jedna od sintaktičkih osobitosti kreolskih jezika jesu *serijalni glagoli*: „Kao što njihovo ime kaže, sastoje se od niza dvaju (ili više) glagola; oni imaju isti subjekt i nisu povezani veznikom ('i') ili dopunom (...) kao što bi bili u europskim jezicima“ (Holm 2000: 205). Budući da dijele subjekt ili objekt te TMA-oznake, riječ je o jednostavnoj jukstapoziciji, odnosno asidentskom povezivanja glagola bez površinskih vezivnih sredstava koji kao cjelina čine samo jedan predikat, pa bi se i tu moglo govoriti o svojevrsnoj parafrazi (Pranjeković 1980: 151):

Sa strukturnog stajališta rečenice dijelimo na jednostavne i složene. Jednostavnima nazivamo one kod kojih se unutrašnje gramatičko ustrojstvo (koje bi se moglo odrediti kao specifično grupiranje oblika koji služe za izražavanje gramatičkih kategorija: vremena, modalnosti, lica i sl.) javlja samo jedanput. U složenoj rečenici nalazimo najmanje dva tako strukturirana čvorišta. Drugim riječima, strukturni materijal jednostavne rečenice jesu riječi i sintagme, a u složenoj rečenici jednostavne rečenice.

Serijalne glagolske konstrukcije nužno je dakle promatrati na sintaktičkoj, ali i na leksičkoj razini (Holm 2000: 205):

Valdman (1976: 228) ih promatra kao '*ensembles lexicalisés*' u kojem kombinirano značenje glagolâ nije uvijek moguće odmah izvesti iz zbroja njegovih značenja, pr. u haićanskom kreolskim francuskom *mennen vini* 'donijeti' (doslovno 'voditi doći'), što zahtijeva da se kombinacija obradi u leksiku.

Moguć je utjecaj supstrata, odnosno jezika nigersko-kongoanske skupine, koji imaju slične vrlo rekurentne konstrukcije, a u kojima su one nositelji semantičkih funkcija nositelji kojih su u europskim jezicima prilozi, prijedlozi ili pak padeži, pa tako serijalizacija nadoknađuje gubitke na području morfologije (Matasović 2001: 172, Winford 2008: 31, Holm 2000: 206, Romaine 2000: 179):

(1) haić.	<i>Jan</i>	<i>pran</i>	<i>krab</i>	<i>ale</i>	<i>non</i>	<i>mache</i>
	Jan	uzeti	rak	ići	na	tržnica
	'Jan je donio raka na tržnicu'					
jamaj.	<i>im</i>	<i>tek</i>	<i>im</i>	<i>fut</i>	<i>kik</i>	<i>mi</i>
	3JD	uzeti	3JD	noga	udariti	1JD
	'Udarilo/la me nogom'					

No i u europskim jezicima također nalazimo djelomično analogne konstrukcije koje sadrže veznike ili dopune koje je moguće ispustiti, pr. u francuskome *Viens prendre ta lettre* ‘Dođi po svoje pismo’ ili u engleskome *Go get your book* ‘Odi po svoju knjigu’.

Mervyn Alleyne ističe da u takvim tipovima primjera glagol ‘doći’ odgovara ideji kretanja prema naprijed, približavanja, dok se suprotna ideja, ideja udaljavanja od čega može izraziti serijalnim nizom glagola doslovna značenja ‘pobjeći otići ostaviti njega’, konstrukcijom nalik dekomponiranim glagolima, a sve s kumulativnim značenjem ‘otići’ (Alleyne 1980: 12, prema Holm 2000: 206):

(2) <i>Bouki</i>	<i>voye</i>	<i>timoun</i>	<i>yo</i>	<i>al</i>	<i>lekòl</i>
Bouki	poslati	dijete	MN	ići	škola

‘Bouki je poslao djecu u školu’

(3) <i>Mennen</i>	<i>timoun</i>	<i>yo</i>	<i>vini</i>
voditi	dijete	MN	doći

‘Dovedi djecu’

Winford (2008: 32) ističe da su u atlantskim kreolskima glagoli usmjerenosti uglavnom ograničeni samo na glagoli *vini* ‘doći’ i *ale* ‘otići’, dok za druge vrste kretanja radije rabe prepozicijske sintagme. Osim izražavanja usmjerenosti serijalni glagoli mogu biti i nositelji instrumentalnog značenja, kao u jeziku ndjuka gdje se serijalna glagolska konstrukcija *a teke nefi koti a meti*, dosl. ‘on uzeti nož odrezati meso’ rabi u značenju ‘odrezao je meso nožem’ (Holm 2000: 206).

U serijalnim konstrukcijama na drugom mjestu može se pojaviti glagol ‘dati’ u dativnom značenju, a takve su benefaktivne serijalne konstrukcije obično ograničene na glagole kojima se izriče neki transfer (Holm 2000: 207, Winford 2008: 34):

(4) haić.	<i>Boukinèt</i>	<i>te</i>	<i>pran</i>	<i>yon</i>	<i>flè</i>	<i>bay</i>	<i>Bouki.</i>
	Boukinèt	ANT	uzeti	IND	cvijet	dati	Bouki

‘Boukinèt je dao cvijet Boukiju’

krio ²²⁷	<i>Olu</i>	<i>fes</i>	<i>di</i>	<i>buk</i>	<i>gi</i>	<i>mi.</i>
	Olu	donijeti	DET	knjiga	dati	1JD

‘Olu mi je donio knjigu’

U nekim se kreolskim jezicima glagol ‘reći’ može rabiti za uvođenje upravnog govora, dok se u drugima glagolom čije značenje implicira neku vrstu razmišljanja, poput ‘znati’ ili ‘misliti’, uvodi rečenični komplement, odnosno u hrvatskom zavisna surečenica koja bi bila uvedena s *da* (Holm 2000: 208) (5):

²²⁷ Krio je engleski kreolski jezik govoren u Sijera Leoneu (Matasović 2001: 225).

(5) sranan KE *M sab **tak** a tru.* ‘Znam **da** je to točno.’

Haićanski ne poznaje zavisne konstrukcije uvedene glagolom ‘reći’, već obično takve konstrukcije uvodi asidentski (6). Naime kada je riječ o *dopunjivačima* (eng. *complementiser*),²²⁸ oni imaju nulti oblik kada se uvode argumenti glagola poput *kwè* ‘vjerovati’, *di* ‘reći’, *panse* ‘misliti’, itd. (Lefebvre 1998: 184–185):

(6) *Jan kwè / di / panse* [$\emptyset$ *Mari vini*].
 Jan vjerovati/ reći/ misliti [KOP Mari doći]

‘Jan je vjerovao/ rekao/ mislio da će Mari doći’

Serijalnom konstrukcijom s glagolom značenja ‘proći, nadići, premašiti’ kojemu prethodi pridjev ili imenski predikatni skup s pridjevom kreolski jezici mogu izricati i komparaciju (usp. str. 74) (Holm 2000: 210, Winford 2008 : 33):

(7) *Boukinèt bèl **pase** Mari.* ‘Boukinèt je ljepši od Mari’

Osim u ovim značenjima u zapadnoafričkim jezicima moguće su konstrukcije serijalnih glagola u kojima glagol koji označava svršenost radnje dolazi na kraju rečenice, pr. u jeziku joruba *tán u 'mo kà á tán*, doslovno ‘Ja čitam to završiti’, odnosno ‘Završio sam s čitanjem, pročitao sam’, a slične konstrukcije nalazimo i u tok pisinu.

O produktivnosti serijalnih glagola u haićanskome svjedoči i činjenica da su moguće konstrukcije u kojima se nanizana tri, četiri serijalna glagola, pa i više njih:

(8) *Al **pran** machin lan **pote** vini ban mwen* ‘Odi mi po auto’
 ići uzeti auto DEF donijeti doći dati 1JD

Mnogi su prisutnost serijalnih glagola u određenoj gramatici povezivali s nedostatkom derivacijske morfologije (Lefebvre 1998: 356). Naime kreolski jezici serijalnim glagolskim konstrukcijama mogu izricati različita značenja, od instrumentalna, do benefaktivna ili direkcijskog značenja, čime nadoknađuju slabiju produktivnost morfologije, a na pitanja o prirodi njihova sintaktička ustroja kao i argumentnoj strukturi još nema odgovora.

Upravo su sintaktičke posebnosti, od kojih smo ovdje tek iznijeli najosobitije, pripomogle da se kreolske napokon počne promatrati kao zasebne jezike, i to jezika osobita, dvojnog genetskog porijekla: „Sintaktičke činjenice (...) pružaju daljnje dokaze za *Doppelzugehörigkeit* kreolskih jezika, ali i potpomažu hipotezu da su atlantski kreolski jezici tipološka jezična skupina *sui generis*“ (Holm 2000: 239). S druge strane Winford (2008: 43) ističe da ne postoji sintaktički fenomen osobit samo za kreolske jezike, već većini njih model

²²⁸*Dopuna* (engl. *complement*) gramatička je jedinica koja sadrži glagol i dio je veće jedinice koja dopunjuje veću gramatičku jedinicu koja započinje drugim riječima. U engleskom se rabi termin *complementizer*, odnosno *dopunjivači*, primjerice *that* ‘da’ i *whether* ‘je li’ (Trask 2005: s. v. *dopuna*).

možemo pronaći u jezicima koji su sudjelovali u njihovu nastanku, na ovaj ili onaj način, odnosno: „haićanski nije ni jezik fon ni francuski, premda su oba odigrala ulogu u njegovu razvoju; to je haićanski, specifična parametrizacija univerzalne gramatike“ (Kihm 2000: 188). Naime serijalni glagoli, kao i cijepanje predikata (*predicate cleft*), kodiranje vremena, načina i aspekta česticama koje dolaze između subjekta i predikata osobitost je kreolskih jezika, ali samo u usporedbi s njihovim leksifikatorima – ako ih omjerimo o njihove supstrate, postaje jasno zašto je teško tipologizirati kreolske jezike i zašto haićanski ne možemo smatrati romanskim jezikom (Lefebvre 1998: 60).

9. Namjesto zaključka

Selektivna prezentacija informacija, kako su to Aboh – DeGraff (2015) lijepo opisali kao *cherry picking*, kojoj su lingvisti ponekad pribjegavali kako bi poduprli svoja opažanja, rezultirala je podcjenjivanjem i uopće osporavanjem postojanja nekih lingvističkih aspekata kreolskih jezika. Michel DeGraff ističe (2001: 53–54):

Sugeriram da su određeni metodološki aspekti kreolistike duboko ukorijenjeni u kolonijalnim i novokolonijalnim ideologijama koje obilježavaju genezu i razvoj kreolskih jezika. (...) Lekcije iz prošlosti mogu se iskoristiti kako bi se poboljšala budućnost kreolofonih i kreolskih studija, istodobno pokušavajući osloboditi budućnost od nasljedstva (novo)kolonijalne prošlosti.

Definiranje kreolskih jezika oslanja se ponajprije na socio-povijesne čimbenike jer se oni zapravo s lingvističkog stajališta ne razlikuju od drugih prirodnih jezika: „Sam pojam „kreolskog“ jezika s lingvističkog stajališta nestaje pri pomnijem pogledu; ono što ostaje samo je jezik“ (Muysken 1988, prema DeGraff 2001: 108). No sam pojam kreolskog jezika doveden je u pitanje čim se počelo propitivati postojanje pidžina u njegovoj genezi te se postavlja pitanje – a kako ih onda definirati? Premda se dugo smatralo da su oni negenetski jezici koji su nastali nakon prekida u transmisiji superstrata, dijakronijski povijesni dokazi i sinkronijski presjek njihovih sustava jasno demonstriraju njihovu dvojnu afilijaciju jezicima superstrata i supstrata. Naime nastali kao „produkt izvanrednih eksternih faktora uparenih s uobičajenim internim jezičnim procesima“ (DeGraff 2001: 72), kreolski jezici razvili su neke zajedničke značajke suočeni s kojima kreolisti ponekad nisu znali komu i čemu ih pripisati, a nerijetko su ideološki stavovi i ciljevi diktirali smjer u kojem će promišljanje krenuti, što je u krajnjoj liniji ponekad rezultiralo i krajnjim nebulozama.

Nebitno koju teoriju razvili o njihovu nastanku i razvoju, lingvistički podaci jasno pokazuju da su oni nastali kao rezultat, odnosno sinergija različitih silnica – utjecaja supstrata,

superstrata te adstrata, procesa prilikom usvajanja drugog i prvog jezika, jezičnih univerzalija te klasičnog unutarnjeg jezičnog razvoja, samo u malo specifičnijim okolnostima, od čega se ponajprije ističe kratak period njihova nastanka. Sustav haićanskih predikatnih čestica koje na sebe preuzimaju aktualiziranje glagolskih kategorija vremena, načina i vida, čiji su nositelji u njegovu superstratu flektivni afiksi na glagolu, bez problema im pariraju te zapravo opovrgavaju sve degradirajuće postavke izrečene o njima te svjedoče o različitosti utjecaja koji su sudjelovali u njihovoj genezi kroz različite kognitivne i društvene procese.

No sve to i ne bi bio toliko problem da je sve stalo samo na čistim lingvističkim prepucavanjima – već smo vidjeli koliko je kreolska teorija, protkana ideologijom, opterećena rasizmom ili pak u nekim slučajevima i pozitivnim rasizmom, rezultirala stvarnim posljedicama po društvo. Činjenica je da se i dan-danas kreolski jezici smatraju nedostatnim sredstvima izražavanja, a zašto su kreolski jezici sociolingvistička tema *par excellence*, najbolje nam pokazuje upravo slučaj haićanskog i pitanje diglosije. Naime najveći je problem u svemu tomu što su takvi stavovi imali devastirajuće posljedice po obrazovanje i socioekonomsku situaciju svih kreolofonih područja, pa i Haitija (DeGraff 2001: 100).²²⁹

Primjerice kreolski jezici još se uvijek nedovoljno i/ili krivo rabe u školama, a njihova uporaba kod monolingvalnih kreolskih govornika često se krivo tumači kao neizbrisiva oznaka niže klase te nižeg intelekta. Ti su čimbenici pridonijeli sprečavanju napredovanja te političkog osnaživanja (monolingvalnih) kreolskih govornika – održavajući na taj način situaciju „lingvističkog apartheida“.

Ako je situacija toliko loša na Haitiju, čiji je kreolski jezik zadobio institucionalno priznanje te bio radni materijal mnogih proučavanja, kakva je pak situacija s jezičnim zajednicama daleko manjeg broja govornika i kreolskih koji se tek sporadično spomenu u literaturi? Pitanje koje se nužno javlja, nakon što smo ustanovili koliko su kreolski jezici specifični varijeteti i odvojeni sustavi u odnosu na svoje leksifikatore, u odnosu na koje su u očima zakona i legislative uvijek drugotni, ako ih vlast kao službene uopće priznaje, jest pitanje organizacije obrazovanja. Naime lingvisti su već dokazali da je kompetentnost u *vernakularu* jedan od preduvjeta uspješnog obrazovanja (Kouwenberg – Singler 2008: 14).²³⁰ Trudgill smatra da bi model za to jezično pitanje mogli naći u skandinavskim zemljama (Trudgill 2000: 8):

S lingvističkog stajališta razumno bi rješenje bilo iskoristiti norveški pristup. Bez obzira na činjenicu da je standardni danski jezik sličan norveškim dijalektima, toliko da su u prošlosti bili

²²⁹ BDP po glavni stanovnika za 2017. godinu za Haiti iznosio je 728,92 USD. Za usporedbu, hrvatski BDP po glavi stanovnika iste godine bio je 15 219,88 (*Trading Economics*).

²³⁰ *Vernakular* jest narodni, običan, svakodnevni govor neke jezične zajednice (Trask 2005: s. v. *vernakular*).

heteronomni u odnosu na danski, Norveška je razvila vlastiti standardni jezik nakon što se politički osamostalila. Taj novi standardni jezik i dalje je bio sličan danskom, ali ipak je bio utoliko različit da je sličio stvarnom norveškom govornom jeziku. Na Jamajci i drugdje bilo bi moguće učiniti istu stvar. Novi standardni jamajčanski kreolski (ili engleski) jezik mogao bi se stvoriti - kao što to pokušavaju Škoti na Britanskim otocima (...) - i točnije prikazati prirodu jezika koji govore Jamajčani. Sličio bi engleskom, ali bi se svejedno doživljavao kao zaseban jezik. Engleski bi se tako mogao učiti kasnije, kada se postigne pismenost, kao polu-strani jezik, kao što Norvežani danas uče čitati i razumijevati danski i švedski.

Konačno, premda je prošlost kreolskih jezika obilježena nehumanim uvjetima nastanka te onim najgorim što ljudski rod može pružiti, istodobno demonstrirajući moć ljudske prilagodbe, ne znači da i budućnost kreolistike i samih sustava mora ondje zapeti okovana utezima prošlosti. Oslobođena rasističkih premisa, eurocentrične perspektive te prepoznatom ulogom društvenih čimbenika u genezi kreolskih jezika, kreolistika se može okrenuti proučavanju zasebnih kreolskih sustava, možda i neopterećena pokušajima da ih strpa u ove ili one ladice. Njihovim detaljnim opisom, normiranjem i jezičnom politikom može utjecati na formiranje javnog mnijenja o tim jezicima, a u dogledno vrijeme i na obrazovanje kreolofonih govornika, a možda i u nekoj svjetlijoj budućnosti i na socio-ekonomske uvjete bivših kolonija.

10. Bibliografija

- Aboh, Enoch – DeGraff, Michel. 2015. A Null Theory of Creole Formation Based on Universal Grammar. U: Ian Roberts (ur.) 2015. *The Oxford Handbook of Universal Grammar*. Oxford: Oxford University Press. 401–458.
- About the world languages*. <http://aboutworldlanguages.com/haitian-creole> [pregled 12. 12. 2017].
- Andrijašević, Marin. 1992. *Pidgin* nasuprot kreolskome. *Suvremena lingvistika*. 34: 11–33.
- Arends, Jacques. 2008. A Demographic Perspective on Creole Formation. U: Silvia Kouwenberg – John Victor Singler (ur.) 2008. *The Handbook of Pidgin and Creole Studies*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 309–331.
- Baptista, Marlyse. 2000. Verb Movement in four Creole Languages: A Comparative Analysis. U: John McWorther (ur.) 2000. *Language Change And Language Contact In Pidgins And Creoles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–34.
- Global Campaign for Education*. <https://www.campaignforeducation.org/en/> [pregled 28. 3. 2019].
- Schools for Haiti*. <https://schoolsforhaiti.com/facts-about-haiti/> [pregled 28. 3. 2019].
- Clements, J. Clancy – Ahmar Mahboob. 2000. Wh-words and Question Formation in Pidgin/Creole Languages. U: John McWorther (ur.) 2000. *Language Change And Language Contact In Pidgins And Creoles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 449–498.
- Cohan, Robin – Paola Toninato. 2010. Introduction. U: Robin Cohan – Paola Toninato (ur.) 2010. *The creolization reader. Studies in mixed identities and cultures*. London: Routledge. 1–21.
- Crowley, Terry. 2008. Pidgin and Creole Morphology. U: Silvia Kouwenberg – John Victor Singler (ur.) 2008. *The Handbook of Pidgin and Creole Studies*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 74–97.
- Cvikić, Lidija. 2007. Temeljno nazivlje u usvajanju jezika: hrvatski nazivi za *input*, *output* i *intake*. *Lahor*. 1 (3): 100-108.
- DeGraff, Michel. 2007. Kreyòl Ayisyen or Haitian Creole. U: John Holm – Peter Patrick (ur.). 2007. *Comparative creole syntax. Parallel outlines of 18 creole grammars*. London: Battlebridge, 101–126.
- Delatour, Brigitte – Dominique Jennepin – Maylis Léon-Dufour – Yvonne Teyssier [Delatour et al.] 2004. *Nouvelle Grammaire du Français*. Pariz: Hachette.

- Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/coolie-Asian-labourer> [pregled 20. 6. 2017].
- Ethnologue*. <https://www.ethnologue.com/language/kmb> [pregled 20. 11. 2018].
- Frleta, Tomislav. 2005. Razlika između determinanta i opisnog pridjeva. *Suvremena lingvistika*, 59-60 (1-2): 71–80.
- Govain, Renauld. 2016. Le syntagme nominal en créole haïtien : aspects morpho-phonologiques et syntaxiques. *Études Créoles*. Vol. XXXIV, 1–2: 99–124.
- Goyette, Stéphane. 2000. From Latin to Early Romance: A Case of Partial Creolization? U: John McWhorther (ur.) 2000. *Language Change And Language Contact In Pidgins And Creoles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 103–132.
- Grevisse, Maurice – Goosse, André. 2016. *Le Bon Usage*. 16e édition. De Boeck: Louvain-la-Neuve.
- Hall, Stuart. 2010. Créolité and the process of creolization. U: Robin Cohan – Paola Toninato (ur.) 2010. *The creolization reader. Studies in mixed identities and cultures*. London: Routledge. 23–38.
- Harris, Alice C. – Campbell, Lyle. 1995. *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Holm, John. 2000. *An introduction to pidgins and creoles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holm, John et al. 2000. The Creole Verb: A Comparative Study of Stativity and Time Reference. U: John McWhorther (ur.) 2000. *Language Change And Language Contact In Pidgins And Creoles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 133–162.
- Kihm, Alain. 2000. Are Creole Languages “Perfect” Languages? U: John McWhorther (ur.) 2000. *Language Change And Language Contact In Pidgins And Creoles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 163–200.
- Kihm, Alain. 2017. The Haitian Creole copula and types of predication: A lexical account. Izlaganje sa skupa *Constraint-based Syntax and Semantics. An international conference in honour of Danièle Godard*. Paris, 27. 3. 2017.
- Kouwenberg, Silvia – John Victor Singler. 2008. Introduction. U: Silvia Kouwenberg – John Victor Singler (ur.) 2008. *The Handbook of Pidgin and Creole Studies*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 1–16.

- Lang, Georg. 2000. Chaos and Creoles. Towards a New Paradigm? U: John McWhorther (ur.) 2000. *Language Change And Language Contact In Pidgins And Creoles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 443–458.
- Langues et grammaires en (Ile de) France*. <http://lgidf.cnrs.fr/creole-haitien>. [pregled 13. 9. 2017].
- Le blog de Jacqueline Dallem. <http://www.reunionile.com/article-28506486.html> [pregled 15. 2. 2019].
- Lefebvre, Claire. 1996. The tense, mood and aspect system of Haitian Creole and the problem of transmission of grammar in creole genesis. *Journal of Pidgin and Creole Languages*, 11(2): 231–313.
- Lefebvre, Claire. 1998. *Creole genesis and the acquisition of grammar. The case of haitian creole*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lefebvre, Claire. 2004. *Issues in the Study of Pidgin and Creole Languages*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Marković, Ivan. 2012. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.
- Matasović, Ranko. 2001. *Uvod u poredbenu lingvistiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Matasović, Ranko. 2005. *Jezična raznolikost svijeta. Podrijetlo, razvitak, izgledi*. Zagreb: Algoritam.
- Mesthrie, Rajend. 2008. Pidgins/Creoles and Contact Languages: An Overview. U: Silvia Kouwenberg – John Victor Singler (ur.) 2008. *The Handbook of Pidgin and Creole Studies*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 263–286.
- Mi aime a ou. http://www.mi-aime-a-ou.com/dictionnaire_creole_lettre.php?Creole=p&page=12 [pregled 3. 1. 2019].
- Mounin, Georges. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Pariz: Gallimard.
- Muysken, Pieter. 2008. Creole Studies and Multilingualism. U: Silvia Kouwenberg – John Victor Singler (ur.) 2008. *The Handbook of Pidgin and Creole Studies*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 287–308.
- Of Languages and Numbers* <http://www.languagesandnumbers.com/how-to-count-in-haitian-creole/en/hat/> [pregled 11. 2. 2019].
- Peti, Mirko. 1985. Pogledi jugoslavenskih lingvista na sintaksu vremena. U: *Rasprave Zavoda za jezik*, sv. 10–11 (1984–1985), Zagreb, 109–126.
- Pranjković, Ivo. 1980. O problemu razgraničenja koordinacije i subordinacije u hrvatskom književnom jeziku. *Filologija* 10 (1980/81): 151–163.
- Pranjković, Ivo. 1990. Jukstapozicija i razina sintagme. *Fluminensia*, 2 (1–2): 78–81.

- Raguž, Dragutin. 2010. *Gramatika hrvatskog jezika*. Zagreb: Vlastito izdanje.
- Rickford, John R. – John McWhorter. 1997. Language Contact and Language Generation: Pidgins and Creoles. U: Florian Coulmas (ur.) 1997. *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 238–256.
- Romaine, Suzanne. 2000. *Language in society. An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Sapir, Edward. 2013. *Jezik. Uvod u istraživanje govora*. Prev. Ranko Matasović. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Sarić, Daliborka. 2005. Kreolska obilježja nestandardnih varijeteta brazilskog portugalskog. *Suvremena lingvistika*, 59–60 (1–2): 103–125.
- Schafroth, Elmar. 2003. Gender in French: Structural properties, incongruences and asymmetries. U: Marlis Hellinger – Hadumod Bussmann. 2003. *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*. Vol. III. Philadelphia: John Benjamins B.V, 87–118.
- Siegel, Jeff. 2008a. Pidgins/Creoles and Second Language Acquisition. U: Silvia Kouwenberg – John Victor Singler (ur.) 2008. *The Handbook of Pidgin and Creole Studies*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 189–218.
- Siegel, Jeff. 2008b. *The Emergence of Pidgin and Creole Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Silić, Josip. 1987. Sustav preteritalnih vremena nekad i danas. U: *Contrastive analysis of English and Serbo-Croatian*, sv. 3. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 7–32.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika: hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski*. Vol. I–II. Zagreb: Matica hrvatska.
- Singler, John Victor. 1990. Introduction: Pidgins and Creoles and Tense-Mood-Aspect. U: John Victor Singler (ur.) 1990. *Pidgin And Creole Tense-Mood-Aspect Systems*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, vii–xvi.
- Singler, John Victor. 2000. Optimality Theory, the Minimal-Word Constraint, and the Historical Sequencing of Substrate Influence in Pidgin/Creole Genesis. U: John McWhorter (ur.) 2000. *Language Change And Language Contact In Pidgins And Creoles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 335–352.

- Singler, John Victor. 2008. The Sociohistorical Context of Creole Genesis. U: Silvia Kouwenberg – John Victor Singler (ur.) 2008. *The Handbook of Pidgin and Creole Studies*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 332–358.
- Smith, Norval S. H. 2008. Creole Phonology. U: Silvia Kouwenberg – John Victor Singler (ur.) 2008. *The Handbook of Pidgin and Creole Studies*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 98–129.
- Spears, Arthur K. 1990. Tense, Mood, and Aspect in the Haitian Creole Preverbal Marker System. U: John Victor Singler (ur.) 1990. *Pidgin And Creole Tense-Mood-Aspect Systems*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 119–142.
- Targète, Jean – Urciolo, Raphael G. 1993. *Haitian Creole – English Dictionary*. Kensington: Dunwoody Press.
- Trading Economics*. <https://tradingeconomics.com/> [pregled 21. 12. 2018].
- Trask, Robert Lawrence. 2005. *Temeljni lingvistički pojmovi*. Prev. Benedikt Perak. Zagreb: Školska knjiga.
- Trudgill, Peter. 2011. Jezik i kontakt. Prev. Maja Ljubej. *Hrvatistika*, 5: 207–220.
- Valdman, Albert. 1978. *Le créole : Structure, statut et origine*. Pariz: Éditions Klincksieck.
- Versteegh, Kees. 2008. Non-Indo-European Pidgins and Creoles. U: Silvia Kouwenberg – John Victor Singler (ur.) 2008. *The Handbook of Pidgin and Creole Studies*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 158–186.
- Winford, Donald. 2008. Atlantic Creole Syntax. U: Silvia Kouwenberg – John Victor Singler (ur.) 2008. *The Handbook of Pidgin and Creole Studies*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 19–47.
- Winford, Donald. 2012. Creole languages. U: Robert I. Binnike (ur.) *The Oxford Handbook of tense and aspect*. Oxford: Oxford University Press, 428–457.

11. Sažetak i ključne riječi

Rad je pokušaj kratka ocrtavanja problematike kreolskih jezika. Prvi dio donosi osnovne definicije i pojmove nužne za njihovo razumijevanje da bi ih potom relativizirao i doveo u pitanje. Drugi dio ukratko ocrtava povijest njihova proučavanja, nastojeći pritom ukazati na ulogu što ju je odigrala ideologija, koja je i rezultirala idejom o kreolskima kao pojednostavljenim verzijama svojih superstrata, koja se pak nastoji opovrći. Uzevši u obzir složen semantički opseg termina, fokus je bio stavljen na kreolske jezike francuske leksičke osnove, osobito haićanskog, ne susprežući od spomena i drugih sustava. Na primjeru njegove povijesti, rad nastoji osvjetlati ulogu društvenih čimbenika u postanku kreolskih jezika i prikazati ih kao produkt izrazito kompleksnih uzročno-posljedičnih odnosa te društvenih i psiholingvističkih procesa. Glavnina rada odnosi se na strukturni opis haićanskoga, osobito sustava antepioniranih predikatnih TMA-čestica, čime se nastoje podastrijeti dokazi u prilog njihovoj ekspresivnoj dostatnosti. Nakraju se kompleksna prošlost kreolskih jezika te eurocentrična perspektiva iz koje im se pristupalo povezuju s njihovim suvremenim statusom, pa i socio-ekonomskim čimbenicima kreolofonih zajednica, nastojeći ponuditi osnove za njihovu revalorizaciju.

Ključne riječi: kreolski jezik, pidžin, kreolizacija, haićanski, jezični kontakt

A Short Introduction to Creole Languages: Yesterday - today – tomorrow

The paper is a brief essay of dealing with the problematics of creole languages. The first part tries to present the basic definitions and concepts important for their understanding, in order to relativize them and question them. The second part briefly examines the history of their studies, while trying to point out the important role of the ideology in their research, which resulted in the idea of creoles as a simplified versions of their superstrates, and which this paper tries to rebut. Considering the complex semantic range of the term of the creoles, the focus was put on the French-based creoles, notably on the Haitian, without hesitation to mention some other varieties. While elaborating the history of the Haitian, the papers tries to lighten the importance of social factors in their genesis and to present them as a result of complex cause-effect relationships and social and psycholinguistic processes. The majority of the paper deals with structural description of the Haitian language, especially the system of TMA markers in order to prove their expressive sufficiency. Ultimately, their tortuous history and the Eurocentric perspective from which they were valorized are linked to their status nowadays and to the socioeconomic conditions of creole societies, while trying to offer the basis for their revalorization.

Key words: creole language, pidgin, creolization, Haitian, language contact